

ISSN 1840-2313 (Print) ISSN 2566-333X (Online) UDK 33

Министарство науке и технологије
Републике Српске

*Ministry of Science and Technology
of the Republic of Srpska*

Универзитет
у Источном Сарајеву

*University
of East Sarajevo*

Fakultet poslovne ekonomije
Bijeljina

*Faculty of Business Economics
Bijeljina*

Нови Економист

часопис за економску теорију и праксу

Вол 11(1), Година XI, број 21, јануар - јун 2017.

Novi Ekonomist

Journal of Economic Theory and Practice

Vol 11(1), Year XI, Issue 21, january - june 2017.

Бијељина 2017.

Издавач	Редакциони одбор
Универзитет у Источном Сарајеву Факултет пословне економије Бијељина	БРАНИСЛАВ БОРИЧИЋ , Универзитет у Београду, Економски факултет Београд, Србија
Назив издања: Нови Економист часопис за економску теорију и праксу	ЈАДРАНКА ЂУРОВИЋ ТОДОРОВИЋ , Универзитет у Нишу, Економски факултет Ниш, Србија
За издавача: МИЛАДИН ЈОВИЧИЋ , декан dekan@fpe.unssa.rs.ba	СТАНКО СТАНИЋ , Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет Бања Лука, Република Српска, БиХ
Редакција: ВИТОМИР СТАРЧЕВИЋ , главни и одговорни уредник vitomir.starcevic@fpe.unssa.rs.ba	ВИТОМИР ПОПОВИЋ , Универзитет у Бањој Луци, Правни факултет Бања Лука, Република Српска, БиХ
ПРЕДРАГ КАТАНИЋ , секретар редакције predrag.katanic@fpe.unssa.rs.ba	РАЈКО РАДОВИЋ , Универзитет у Источном Сарајеву, Факултет пословне економије Бијељина, Република Српска, БиХ
БОРИСЛАВ ДРАКУЛ , секретар редакције borislav.drakul@fpe.unssa.rs.ba	БРАНКО КРСМАНОВИЋ , Универзитет у Источном Сарајеву, Факултет пословне економије Бијељина, Република Српска, БиХ
Адреса редакције: Факултет пословне економије Бијељина, Семберских ратара 66, 76300 Бијељина Телефон: +387 55 415 200 Факс: +387 55 415 201 Email: ekonomist@fpe.unssa.rs.ba Web: www.noviekonomist.info	СТЕВАН СТЕВИЋ , Универзитет у Источном Сарајеву, Економски факултет Брчко, Дистрикт Брчко, БиХ
Језичка редакција: Лектор и коректор за српски језик НИНА МИЛАНОВИЋ	НЕНАД ВУЊАК , Универзитет у Новом Саду, Економски факултет Суботица, Србија
Преводиоци, лектори и коректори за енглески језик САНДРА ЈОСИПОВИЋ, СУЗАНА МАРКОВИЋ	ЈЕЛЕНА КОЧОВИЋ , Универзитет у Београду, Економски факултет Београд, Србија
Техничка реализација: ВАЊА ЂУРИЋ	БОЈАН РОСИ , Универзитет у Марибору, Факултет за логистику Целje, Словенија
Тираж: 300 Штампа: Графика ГОЛЕ	КИРИЛ ПОСТОЛОВ , Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу, Економски факултет Скопље, Македонија
Претплата: За правна лица: 100 KM (11 ком) За физичка лица: 10 KM (1 ком)	ИВАНОВА ЛЮДМИЛА НИКОЛАЕВНА , Омский государственный университет, им. Ф. М. Достоевского, Экономический факультет Омск, Россия
	IVAN BREZINA , University of Economics in Bratislava, Faculty of economic informatics, Slovak Republic
	FERENC FARKAS , University of Pecs, Faculty of Business and Economics, Hungary
	PETR FIALA , University of Economics Prague, Faculty of informatic and statistics, Czech Republic
Часопис Нови Економист излази два пута годишње. У финансирању часописа учествује Министарство науке и технологије Републике Српске	

Publisher	Editorial Board
University of East Sarajevo Faculty of Business Economics Bijeljina	BRANISLAV BORIČIĆ , University of Belgrade, Faculty of Economics Belgrade, Serbia
Journal Title: Novi Ekonomist Journal of Economic Theory and Practice	JADRANKA ĐUROVIĆ TODOROVIĆ , University of Niš, Faculty of Economics Niš, Serbia
As Publisher: MILADIN JOVIČIĆ , dean dekan@fpe.unssa.rs.ba	STANKO STANIĆ , University of Banja Luka, Faculty of Economics Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
Editorial Office: VITOMIR STARČEVIĆ , Editor-in-Chief vitomir.starcevic@fpe.unssa.rs.ba	VITOMIR POPOVIĆ , University of Banja Luka, Faculty of Law Banja Luka, Republika Srpska, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
PREDRAG KATANIĆ , Secretary of the editorial board predrag.katanic@fpe.unssa.rs.ba	RAJKO RADOVIĆ , University of East Sarajevo, Faculty of Business Economics Bijeljina, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
BORISLAV DRAKUL , Secretary of the editorial board borislav.drakul@fpe.unssa.rs.ba	BRANKO KRSMANOVIĆ , University of East Sarajevo, Faculty of Business Economics Bijeljina, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
Editorial Board: Faculty of Business Economics Bijeljina Semberskih ratara bb, 76300 Bijeljina Phone: +387 55 415 200 Fax: +387 55 415 201 Email: ekonomist@fpe.unssa.rs.ba Web: www.noviekonomist.info	STEVAN STEVIĆ , University of East Sarajevo, Faculty of Economics Brčko, Brčko District, Bosnia and Herzegovina
Proofreader: NINA MILANOVIĆ	NENAD VUNJAK , University of Novi Sad, Faculty of Economics Subotica, Serbia
English translation and proofreading: SANDRA JOSIPOVIĆ , SUZANA MARKOVIĆ	JELENA KOČOVIĆ , University of Belgrade, Faculty of Economics Belgrade, Serbia
Technical real.: VANJA ĐURIĆ	BOŠKO ŽIVKOVIĆ , University of Belgrade, Faculty of Economics Belgrade, Serbia
Issue: 300 Press: Grafika GOLE	BOJAN ROSI , University of Maribor, Faculty of Logistics Celje, Slovenia
Subscription: Corporate customers: 100 BAM (11 kom) Individual customers: 10 BAM (1 kom)	KIRIL POSTOLOV , Ss Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Economics Skopje, Macedonia
	IVANOVA LIODMILA NIKOLAEVNA , Omsk F. M. Dostoyevski State University, Faculty of Economics Omsk, Russia
	IVAN BREZINA , University of Economics in Bratislava, Faculty of economic informatics, Slovak Republic
	FERENC FARKAS , University of Pecs, Faculty of Business and Economics, Hungary
	PETR FIALA , University of Economics Prague, Faculty of informatic and statistics, Czech Republic

Novi Ekonomist is published semiannually (two issues per year).
The journal is partly funded by the
Ministry of Science and Technology.

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Александар Милер, Државни универзитет Ф. М. Достојевски, Омск, Русија

ТРАДИЦИОНАЛНО И ПРЕДУЗЕТНИЧКО УПРАВЉАЊЕ ТРОШКОВИМА	6
---	---

ПРЕГЛЕДНИ РАДОВИ

Проф. др Марина Ђорђевић, ванредни професор Економског факултета у Нишу

<i>Проф. др Јадранка Ђуровић-Тодоровић, редовни професор Економског факултета у Нишу Зоран Томић, мастер економиста</i>	
---	--

НАЧИН ПОВЕЋАЊА ИЗДАШНОСТИ ПОРЕЗА НА ИМОВИНУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	21
---	----

Prof. dr Dragan J. Mikerević, redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Banjaluci

HARMONIZACIJA FINANSIJSKOG IZVJEŠTAVANJA КАО КАТАЛИЗATOR RASTA ЕКОНОМИЈЕ	39
---	----

*Проф. др Душко Шњегота, ванредни професор на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци
Бранка Милошевић – Шњегота, професор економске групе предмета у Економској школи у Бањој Луци*

ПРАВНИ И РАЧУНОВОДСТВЕНИ АПСЕКТИ КОМУНАЛНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	75
---	----

*Prof. dr Miladin Jovičić, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina
Milena Mirković mr, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Pedagoški fakultet Bijeljina*

DOSTIGNUTI NIVO KVALITETA OBRAZOVARANJA U FUNKCIJI РАЗВОЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	92
---	----

СТРУЧНИ РАДОВИ

*Ma Suzana Stevanović, viši asistent Fakultet poslovne ekonomije, Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Dr Željko Vojinović, docent, Ekonomski fakultet u Subotici, Univerzitet u Novom Sadu
Ma Sanja Živković, Erste banka, Novi Sad*

PRIMENA CRM KONCEPTA U BANKARSKOM SEKTORU	108
--	-----

CONTENTS

SCIENTIFIC ARTICLES

Alexander Miller PhD, Professor at Omsk F.M. Dostoevsky State University, Russia

- TRADITIONAL AND ENTREPRENEURIAL
COST MANAGEMENT** 14

REVIEWS

*Marina Đorđević, PhD, associate professor of the Faculty of economics Niš
Jadranka Đurović-Todorović, PhD, full professor of the Faculty of economics Niš
Zoran Tomić, master of economics*

- THE WAY OF INCREASING THE ABUNDANCE OF PROPERTY TAX IN
THE REPUBLIC OF SERBIA.....** 31

Dragan J. Mikerević, PhD, Full professor at the Faculty of Economics, University of Banja Luka

- HARMONIZATION OF FINANCIAL REPORTING AS A CATALYZER OF
ECONOMY GROWTH.....** 57

*Duško Šnjegota PhD, Associate professor at Economic Faculty of University in Banja Luka
Branka Milošević – Šnjegota, MA, Professor of economic subjects at secondary school of Economics in B. Luka*

- LEGAL AND ACCOUNTING ASPECTS OF THE UTILITY ACTIVITIES IN
THE REPUBLIC OF SRPSKA.....** 84

*Miladin Jovičić PhD, University of East Sarajevo, Faculty of Business Economy Bijeljina, BiH
Milena Mirković, University of East Sarajevo, The faculty of Education in Bijeljina, BiH*

- THE ACHIEVED LEVEL OF QUALITY EDUCATION IN THE
DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA** 100

PROFESSIONAL ARTICLES

*Suzana Stevanović, msc, Senior teaching assistant, Faculty of Business Economics, University of East Sarajevo
Zeljko Vojinović PhD, Assistant Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad
Sanja Živković, msc, Erste bank, Novi Sad, Republic of Serbia*

- INTRODUCING THE CONCEPT OF CRM IN BANKING SECTOR.....** 114

ТРАДИЦИОНАЛНО И ПРЕДУЗЕТНИЧКО УПРАВЉАЊЕ ТРОШКОВИМА

Проф. др Александар Милер

Државни универзитет Ф. М. Достојевски, Омск, Русија,
aem55@yandex.ru

Чланак је излаган на 5. Интернационалном научном скупу „ЕконБиз: Трендови развоја и промјене у новој економији земља у транзицији“, Бијељина 22. и 23. јун 2017. године

Резиме: Рад се бави теоријским и методолошким аспектима традиционалног и предузетничког управљања трошковима у производним и пословним структурама. У раду је приказан холистички поглед на питање развоја методологије истраживања традиционалног и предузетничког управљања трошковима у оквиру иновативне економије. Концепти трошкова, расхода и издатака у односу на привредне субјекте су теоријски утемељени. Значење предузетничког управљања трошковима и његови основни параметри су испитани и теоријски утемељени, специфичне одлике и карактеристике предузетничког управљања трошковима су идентификовани и поткријељени. Рад одређује критерије одабира основних алата предузетничког управљања трошковима и пружа доказе примјене функционалног приступа при увођењу концепта предузетничког управљања трошковима. Кључне одлике преузетничког управљања трошковима се откривају и приказују се компаративне карактеристике традиционалног управљања трошковима и предузетничког управљања трошковима. Критерији развоја предузетничког управљања трошковима су поткријељени.

Кључне ријечи: предузетничко управљање, трошкови, параметри, критерији, привредни субјекат

УВОД

Холистички поглед на питање развоја методологијепроучавања традиционалног и

предузетничког управљања трошковима у оквиру иновативне економије.

Према економској теорији, с једне стране, предузетништво се можепосматрати као покушај стицања пословног профита, а с друге стране, може се третирати као процес преласка тршкова у профит. Најприје одређивање трошкова и исхода производње, а потом и њихово поређење с циљем тражења опција за повећање перформанси и оптимизације трошкова су круцијални за економију привредног субјекта.

Стога, трошкови имају директан и тренутан утицај на главни показатељ ефикасности производње и пословне структуре, односно профит, са управљањем трошковима као есенцијалном компонентом пословних система. Управљање трошковима за производњу и пословну структуру постаје средство за постизање високих економских резултата, што представља показатељ пословне ефикасности. На њега не треба гледати само као на начин смањења трошкова, него се оно односи на све елементе контролисања трошкова.

Управљање трошковима није само саставни дио пословања као целине, него је то систем управљања производњом и пословном структуром. Наиме, управљање трошковима као есенцијалан дио пословања је један од важнијих елемената у управљању производњом и пословном структуром. Прихватајући општи став, можемо посматрати управљање као начин планирања, контролисања, координације, организације и мотивационих функција, а све ове ставке се имплементирају у фази развијања идеја, доношења одлука у управљању,

примјене донијетих одлука, процјене и прилагођавања резултата ових одлука. Све ове фазе, као и све традиционалне управљачке функције, сугеришу управљање трошковима. Стoga, управљање трошковима задире у све функције и фазе управљања привредним субјектом, а имплементира се на основу ових функција. На примјер, функција планирања укључује одређивање циљева производње и пословне структуре, као и специфичне стратегије за постизање ових циљева. У односу на управљање трошковима ово значи дизајнирање плана (буџета) за износ трошкова и његових појединачних дијелова. Функција контролисања укључује анализу трошкова, праћење извјештаја о планирању трошења одређених средстава. Елементи управљања трошковима су тако дио функције контролисања.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР РАДА

Одређивање значења предузетничког управљања трошковима.

Растући значај управљања трошковима у предузетништву и управљање производњом и пословном структуром, као и анализа предузетничког развоја и активности са специфичним карактеристикама, те значај ових одлака постизање успјеха у предузетничким активностима оправдава увођење концепта предузетничког управљања трошковима. Предузетничко управљање трошковима се посматра као процес управљања трошковима који има одређене одлике и специфичне параметре, основне карактеристике предузетништва и фокус на повећању пословне ефикасности кроз имплементацију појединачних функција и употребу посебних алата управљања трошковима (Tevelevich, 2010).

Увођење овог концепта не имплицира одбацивање традиционалног мишљења да је суштина управљања трошковима континуиран систематичан процес утицаја трошкова компанија како би осигурали њихов оптимални ниво, структуру и динамику, он само указујена нове аспекте параметара и специфичне одлике управљања трошковима у предузетничким структурама. Ови аспекти и одлике утичу на имплементацију одређених функција, постизање циљева, одређивање система управљања трошковима и остало.

Основни параметри предузетничког управљања трошковима су:

1. Циљ је укупни трошак као кључни елемент у систему пословних активности који

указује на ефикасност и ефектност пословне активности за одређени период. Суштина трошкова као циља пословног управљања се схвата на традиционалан начин, остаје иста иако се уведе концепт предузетничког управљања, али концепт захтијева разјашњење због неодговарајућих интерпретација у научним публикацијама и регулаторним документима.

2. Субјект је предузетник, односно колективно или индивидуално тијелокоје мора имати специфичне одлике, што значи да субјект традиционалног управљања трошковима (менаџери или специјалисти из сектора) треба да развију одређене карактеристике предузетника како би успјешно имплементирали предузетничко управљање трошковима.
3. Основни принцип предузетничког управљања трошковима огледа се у томе да је то основна компонента предузетничких активности. То значи да ће се предузетничко управљање трошковима у цјелисти схватити под условом да има карактеристике било ког пословања. С друге стране, оно ће бити обавезан елемент пословних система и система управљања привредним субјектима, без којих овисубјекти неће моћи да испуни своју мисију.
4. Основни критеријум се фокусира на постизање пословне ефикасности и разматрање фактора ове ефикасности, што резултира промјеном традиционалних приступа (рачуноводство, маркетинг, развој и други) који су углавном усмјерени на смањење трошкова неопходних за нове приступе који имају за циљ оптимизацију трошкова и у највећој могућој мјери задовољавање основних карактеристика предузетничких активности.

Важност схватања суштине циља управљања резултира потребом да се интерпретира концепт трошкова, посебно када узмемо у разматрање то да је прелиминарна анализа довела до закључка концептуалне двосмислености.

У економским изворима и регулаторним документима можемо на први поглед најћи насличности у значењу три термина: трошак, расход и издатак. Компаративна анализа ових термина показује да не постоји јединствена, јасна дефиниција ових термина, штавише, они секористе наизмјенично.

Осврт на домаће економисте који говоре о суштини идентификованих концепата налазимо у радовима (Kerimov, 2003), (Lebedev, 2000), (Popova, 2007), (Trubochika, 2007), и других. Преглед најчешћих разлика између анализираних категорија води до закључка да не постоји једна интерпретација ових концепата у домаћој економској литератури. Осврћују се на стране изворе који одређују термине за које смо и ми заинтересовани (Groth and Kinney 1994, MacNair 2006), увиђамо да се у економској литератури на енглеском језикуjavљају само два термина која одговарају руским терминима – трошкови и расходи. Након извршене анализе одређеног броја извора, можемо закључити да су страни истраживачи развили заједнички приступ разликовању ових термина. Термин расходи је рачуноводствени термин и користи се у финансијским извјештајима за означавање финансијског одлива за одређени период. Термин трошкови има шире значење и означава трошкове предузећа у целини. Према дефиницијама у страним изворима и анализама домаћих аутора, можемо установити да је најближи преводни еквивалент термину трошкови руски термин *zatraty*, док термину расходи одговара термин *raskhody*.

У каквом међусобном односу стоје ови термини није на први поглед потпуно јасно. Многи научници увиђају разлику између трошкова, расхода и издатака, али у домаћој економској литератури не постоји јединствен приступ овом питању. Штавише, одређени број аутора који указују на разлике између ових термина теже да их користе синонимно. У регулаторним документима ови термини се користе наизменично упркос неким покушајима да се направи разлика међу њима.

Сумирајући горенаведено и нетврдећи да је ово финални осврт на ово питање, можемо понудити следеће дефиниције обрађиваних концепата који се односе на привредне субјекте.

Трошкови представљају новчани износ коришћен или условно коришћен за активности привредног субјекта у току одређеног временског периода;

Расходи представљају имовински одлив за одређени период који се јасно наведе у финансијском извјештају привредног субјекта;

Издатак представља износ средстава који се користи са сврхом и може се мјерити финансијски.

Да би се боље разумјела суштина трошкова и да би организација пружила ефикасно

управљање неопходно је примијенити економски доказану класификацију трошкова засновану на одређеним критеријима. Сви типови класификације трошкова (Kerimov, 2003), (Lebedev, 2000), (Trubochika, 2007), (Lieberman, 2006) у односу на информације, анализе и рачуноводствене намјене се примјењују у теорији и пракси. Класификација трошкова мора да процјени: а) могући утицај на ове трошкове, б) ниво утицаја трошкова на финансијску ефикасност привредног субјекта.

Уколико објекат предузетничког управљања трошковима остане непромијењен у контексту привредног субјекта, тада субјекат захтијева одлике специфичне за предузетника и карактеристике релевантне за тај привредни субјекат. Као прво, субјекат предузетничког управљања трошковима мора посједовати квалитете предузетника – иновативни начин размишљања и способност да се брзо прилагоди новијим методама управљања трошковима, способност да флексибилно одговори диманичким факторима екстерног и интерног окружења и да тражи најадекватније алате управљања трошковима код промијењивих фактора. Такође, субјекат треба да покаже вољу да предузме ризичне одлуке по питању управљања трошковима као и способност да управља ризицима у области управљања трошковима. Као друго, функција управљања трошковима у привредним субјектима често се не доживљава само као ниша професионалне области која укључује специјалисте у управљању трошковима, него као свеукупна функција управљања многих менаџера и професионалаца који раде на заједничком циљу развоја привредног субјекта и постизању високих економских резултата.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Развијање специфичних одлика и карактеристика предузетничког управљања трошковима.

Предузетничко управљање трошковима као један од елемената предузетничке активности има све карактеристике које се вежу за ову активност. Према многим страним и руским научницима и економистима ове карактеристике укључују следеће ставке:

1. Аутономија и независност економских субјеката у току предузетничких активности представљају предуслов за могућност употребе приступа већег избора у управљању трошковима, релативну слободу и флексибилност у стварању система алата управљања трошковима.

Правна документа привредних субјеката састоје се само од збира метода израчунатих трошкова с циљем одређивања основе запроцјену.

2. Предузетничка активност са фокусом на економском резултату и економским интересима предузетничког субјекта. Главни циљ било ког посла је постизање максималног профита. Стoga, производња и пословна организација бирају такве приступе управљању трошковима који су примарно усмјерени на оптимизацију трошкова. Предузетничко управљање трошковима служи као начин и средство ефикасне употребе ресурса привредног субјекта, као фактор којим се обезбеђује највећи ниво ефикасности употребе ресурса.
3. Ризици карактеристични за предузетничке активности, који спроводе ову активност под условом неизвјесних резултата под великим одговорношћу у име субјекта ове активности. Предузетничко управљање трошковима се имплементира у условима несигурности услед мобилности фактора значајних за управљање и њихових динамичких одлика. Стoga, спријечавање несигурности и контролисање ризика у погледу трошкова постаје важан елемент предузетничког управљања трошковима. Привредни субјекти су финансијски поуздані за активности које спроводе, па се од њих очекује да покажу избалансиран приступ при одабиру техника управљања трошковима.
4. Иновативно предузетништво предодређује предузетничко управљање трошковима као иновативан процес повезан са сталном потрагом за новим приступима управљању трошковима и њиховим потврђивањем, надграђујући алате управљања трошковима, бирајући алате који ће моћи одговорити на сталне захтјеве и измијењене факторе.
5. Квалитет предузетништва као главна покретачка снага предузетничке активности. Као резултат, предузетничко управљање трошковима је засновано на предузетничкој активности, чија је суштина у трагању и активирању интерних резерви економског развоја привредног субјекта. Предузетничко управљање трошковима dakle захтијева константну потрагу и имплементирање начина за постизање високих економских резултата. Управљање трошковима засновано на предузетничкој активности

постаје креативан и иновативан процес оптимизације ресурса пословне структура (Miller and Krutik, 2014). Ово сугерише одбијање примјене екстензивних и традиционалних алата управљања трошковима и насупрот томе, означава константну потрагу за новим начинима контролисања трошкова, и имплементирања најадекатније комбинације иновативних алата управљања трошковима.

Предузетничко управљање трошковима не само да има све карактеристике било ког посла, па увођење концепта предузетничког управљања трошковима такође сугерише развој специфичних одлика и својстава слједећих појединачних компоненти, као што су: процеси управљања трошковима, функције, циљеви и критерији управљања трошковима, системи алата управљања трошковима.

Размотримо које специфичне одлике предузетничко управљање трошковима посједује. Најприје, треба да споменемо да се ове одлике могу пронаћи и у традиционалном управљању трошковима, али у оквиру привредних субјеката постоји више услова да се ове одлике формирају и повећају. Анализа практичних искустава указује на то да специфичне одлике свеукупно нису карактеристике свих компанија. Како се ове одлике акумулирају и повећавају, можемо говорити о тенденцији традиционалног управљања трошковима да се мијења зарад предузетничког управљања трошковима.

Наизглед супротни захтјеви се примијењују у предузетничком управљању трошковима: с једне стране, требало би да буде иновативно и флексибилно, као што је већ поменуто, а с друге стране, требало би да посједује стандардизацију, продуктивности и инструменталност. Све то значи да је важно успоставити баланс у погледу иновације и регулације процеса пословног управљања. Инструментални приступ постаје од великог значаја дозвољавајући претварање алата управљања трошковима у алат за стварање пословног профита, тако дајући менаџменту систем алата који доноси неопходне резултате предузетничке активности. Примјена инструменталног приступа чини методе и алате примијењене у управљању трошковима јасним, утемељеним и специфичним, те омогућава флексибилну и ефикасну комбинацију различитих алата. Овај приступ заједно са процесом, функционалним и систематичним приступима, допушта стандардизацију и инструментализацију предузетничког управљања трошковима. Привредни субјекти

су ти које су највише заокупљене потрагом за ефикасним алатима управљања, због чега је инструментални приступ и битан за њих.

Сљедеће одлике су присутне у систему алата предузетничког управљања трошковима и основних правила за њихов развој. Као што је већ истакнуто, систем алата треба развити у оквиру инструменталног приступа. То ће довести до бољег утемељења при коришћењу других алата. Штавише, већ је напоменуто да субјекти производње и пословних активности имају релативну слободу при одабиру основе алата управљања и релативан економски интерес да изабрани алати дају највећи ефекат. Као резултат, у производњи и пословној структури преферира се употреба не појединачних алата него њихових система и специфичних комбинација. Такође је важно систематично евалуирати ефикасност система алата (Miller, 2015).

Када је ријеч о улози инструменталног приступа и система алата управљања трошковима, треба споменути да одређени број научника види суштину предузетништва као нешто посебно склоно новим могућностима постизања профита, као способност предвиђања резултата и налажење метода да се ти резултати и постигну (Tevelevich, 2010). С тим у вези, алати управљања трошковима представљају начин постизања ефикасних резултата, а ажурирање ових алата треба да буде природан и систематичан процес у управљању трошковима.

Друга одлика може се формулисати као ажурирање функција оптимизације предузетничког управљања трошковима. Функционални круг управљања трошковима и пословне структуре може се доживјети као спој планирања, рачуноводства, контроле и анализа.

РЕЗУЛТАТИ

Функционални приступ за потврђивање концепта предузетничког управљања трошковима.

Оптимизација трошкова и несмањење трошкова треба да буду најважније функције управљања трошкова у производњи и пословној структури. Будући да све активности изискују одређене трошкове, смањење трошкова може на крају резултирати ограничавањем главног циља било које производње и активности пословне структуре које доносе профит. Под оптимизацијом трошкова подразумијевамо повећање поврата за сваку уложену рубљу.

Неопходно је разјаснити све функције које пружају детаљније разумевање управљања трошковима у производној и пословној структури.

1. Планирање трошкова је подијељено на дугорочне (у дугорочној фази планирања) и тренутне (у фази краткорочног планирања). Циљ дугорочног планирања представља припремање информација у вези са трошковима очекиваним када дође до развоја нових тржишта, када се нови производи развију и произведу, када се увећа исход производње и пословне организације. Све то може подразумијевати трошкове сектора за маркетинг и истраживање и развој, као и инвестицирање капитала. Тренутно планирање трошкова одређује имплементирање дугорочних циљева производне и пословне структуре. Уколико је тачност дугорочног планирања трошкова мала и на њу утиче процес инфлације, понашање конкурената, политика државе у области економског вођења, а некад и виша сила, онда се краткорочко планирање које рефлектује потребу блиске будућности за производним и пословним структурима сматра тачнијим, будући да је такво планирање одрживо усљед годишњих, кварталних (мјесечних) и циљаних обрачуна.
2. Рачуноводство као елемент управљања трошковима је неопходно за припремање података да би се донијеле исправне економске одлуке. На пример, када процјенимо вриједност инвентара, настали трошкови се израчунавају уз помоћ извештаја о производњи, података о стварном исходу производне и пословне структуре и сви трошкови производње се наводе у рачуноводственим расходима.
3. Функција мониторинга у систему управљања трошковима пружа повратну информацију, односно поређење између планираних и стварних трошкова. Ефикасност мониторинга зависи од корективних активности управљања чији је циљ да покажу корелацију између стварних трошкова са планираним трошковима или да прилагоде планове уколико се они не могу испунити усљед објективно промијењених услова.
4. Анализа трошкова, која представља саставни елемент функције мониторинга, помаже у процјени ефикасности totalних ресурса употребљених у

производној и пословној структури, у идентификацији резерве за смањење трошкова, при прикупљању података за припрему планова и доношењу рационалних одлука о управљању трошковима.

5. Оптимизација значи проналазак начина за повећање поврата трошкова. Они укључују смањење оних трошкова који не доносе додатни приход. Неопходно је константно проналазити начине да се умање трошкови, али у исто вријеме увидјети колико ће смањење прихода преовладати у односу на смањење трошкова. Поред смањења трошкова оптимизација укључује и ојачавање њихове структуре, потрагу за најбољом комбинацијом различитих типова трошкова, идентификацију ефикасности резерви (области компаније у којима је могуће не само одржати постојећи ниво ефикасности, него и повећати тај ниво прилагођавајући одређени минимални ниво трошкова), и друге мјере с циљем повећања поврата за сваку уложену рубљу. Треба напоменути и то да развој предузетничког управљања трошковима сугерише рад на оптимизацији трошкова, односно, систем управљања трошковима треба бити оптималан у погледу износа који се улаже у њега.

Још једна од одлика јесте то да критерији и циљеви предузетничког управљања трошковима треба да буду предмет спецификованих прије него основних параметара и карактеристика предузетничког управљања трошковима. Стoga, критерији који су подударни са основним карактеристикама предузетничког управљања трошковима укључују следеће:

- Спој системских, процесних, функционалних и инструменталних приступа у управљању трошковима;
- Јединствене методе примјењиве на свим нивоима управљања трошковима;
- Усклађена комбинација смањења трошкова са производима високог квалитета (радови, услуге);
- Избегавање неоправданих трошкова;
- Пружање потпуних и квалитетних података о нивоу трошкова;
- Раст интересовања свих сектора производне и пословне структуре за оптимизацију трошкова.

Усклађеност са свим критеријима управљања трошковима пружа основу за одржив развој производње и пословне структуре пружајући јој конкурентску предност.

Управљање трошковима у производној и пословној структури је дизајнирано према остваривању следећих циљева:

- Идентификација улоге управљања трошковима као фактор за повећање економских перформанси производне и пословне структуре;
- Обрачун трошкова оперативних и географских сегмената, производних субјеката производне и пословне структуре;
- Обрачун неопходних трошкова по јединици производње (рад, услуге);
- Припрема базе података која омогућава евалуирање трошкова након доношења економских одлука;
- Идентификација резерви за оптимизацију трошкова на свим фазама производног процеса и у свим секторима производне и пословне структуре;
- Проналазак начина за рангирање трошкова;
- Проналазак система управљања трошковима релевантан за оперативне услове производне и пословне структуре.

Питање управљања треба рјешавати као цјелину будући да само такав приступ може допринијети расту економске ефикасности привредног субјекта.

Однос традиционалног и предузетничког управљања трошковима. Сумирајући претходно наведене карактеристике и одлике предузетничког управљања трошковима, можемо га упоредити са традиционалним управљањем трошковима (табела 1). Као што се може видјети, постоје неке фундаменталне разлике које говоре у прилог предузетничком управљању трошковима.

У односу на развој предузетничког управљања трошковима важно је схватити да се његове основне одлике и параметри постепено формирају онда када предузетништво постане обавезан оквир дјеловања у свим областима производне и пословне структуре. Неопходно је истаћи чињеницу да теорија и пракса често третирају предузетничко управљање трошковима у традиционалном смислу без разматрања карактеристичних одлика предузетништва. То смањује ефикасност управљања трошковима: без обзира на то што традиционално управљање трошковима пружа

повољан ефекат, уколико такво управљање постане распоређена пракса у предузетничком управљању трошковима, постало би саставни дио цјеловитог система пословне активности компаније, што би повећало ефекат синергије. Ипак, пракса показује да је потребно да пословни менаџери уложе одређено вријеме и труд на утемељењу предузетничког управљања трошковима. Стoga, у производној и пословној структури и традиционално и предузетничко управљање могу се примјењивати. Као прво, прелазак са традиционалног на предузетничко управљање трошковима представља објективну тенденцију

у еволуционарном развоју производне и пословне организације. Као друго, сви управљачки подсистеми укључујући и управљање трошковима који стичу основне одлике предузетничке активности означавају фактор пословног економског развоја. Горенаведени фактори служе за објашњење термина управљање трошковима који комбинује одлике традиционалног и предузетничког управљања и могу се користити и у даљим студијама производне и пословне структуре, те развити методолошке основе за управљање трошковима.

Табела 1. Компаративне карактеристике традиционалног и предузетничког управљања

Параметри који се пореде	Традиционално управљање трошковима	Предузетничко управљање трошковима
Основни концепт	Смањење трошкова	Оптимизација трошкова
Приступ стварању управљања трошковима	Водећа улога функционалног приступа – систематичан приступ	Укупност система, процеса, функционалног приступа, ажурирање инструменталног приступа
Природа процеса управљања трошковима	Традиционалан, ријетко подложен пројени, висок ниво стандардизације	Иновативан, флексибилијан у комбинацији са високим степеном стандардизације
Примијењени алати управљања трошковима	Јединствени алати, често бирани спонтано, недостатак мониторинга њиховог утицаја на ефикасност активности	Разноликост, систематично организовани, образложење за одабир и оптималне комбинације засновано је на мониторингу њиховог утицаја на пословну ефикасност

Извор: разрадио аутор рада

Други важан закључак јесте даје да предузетничко управљање трошковима може постати једино не само у предузетничкој структури. Предузетништво као посебна врста активности може се дјелимично имплементирати у било коју организацију која реализује користи од ове активности. У овом случају, предузетничке одлике могу се појавити у било ком управљачком подсистему, а посебно у управљању трошковима. Такође, основни параметри и специфичне одлике предузетничког управљања могу се потпуно и разумљиво открити једино у привредним субјектима. У другим организацијама манифестишују се само неке посебне одлике предузетничког управљања трошковима (Televlevich, 2010).

Стога, основни критерији за предузетничко управљање трошковима су следећи:

- Постепен развој и оснивање параметара и специфичних одлика предузетничког управљања трошковима чинећи их могућим у привреним субјектима са традиционалним управљањем трошковима, као и у оним са предузетничким управљањем трошковима развијеним на различитим нивоима;
- Предузетничко управљање трошковима као интегрални управљачки подсистем у пословном систему доприноси повећању ефекта синергије;
- Појава одређених параметара и специфичних одлика предузетничког управљања у непредузетничкој структури, што има позитиван ефекат на њене активности али не пружа максималан ефекат као резултат интегрисане употребе свих специфичних одлика и који се може пронаћи само у привредном субјекту.

ЗАКЉУЧАК

Дакле, предузетничко управљање трошковима је засновано на традиционалном управљању, дјелимично има његове параметре, али уједно захтијева нове одлике и карактеристике који нам дозвољавају да правимо разлику између предузетничког управљања трошковима и непредузетничког (традиционалног). Како се ове различите одлике и карактеристике постепено развијају, неке одлике предузетничког управљања трошковима се могу дјелимично појавити у традиционалном управљању трошковима (али се не испољавају у цјелости), односно, долази до дјелимичног преклапања између традиционалног и предузетничког управљања трошковима. Предузетничке структуре могу примијенити традиционално управљање трошковима, али на основу њихове природе вјероватније је да ће развити предузетничко управљање трошковима, па стoga други концепт преовладава. Узимајући у обзир горенаведено, жељели бисмо да истакнемо да се термини предузетничко управљање трошковима и управљање трошковима у привредним субјектима, по нашем мишљењу, фундаментално разликују, будући да други термин може означавати примјену и традиционалног и предузетничког управљања трошковима. Другим ријечима, неопходно је потпуно разумјети карактеристике предузетничке активности да би се постигле суштина предузетничког управљања трошковима. Систематичан приступ управљању трошковима који се састоји од спровођења наведених функција, испуњавајући одређене циљеве и критерије, ствара основу за економску конкурентност привредног субјекта омогућавајући му да заузме водећи положај на тржишту. Примјена инструменталног приступа омогућава развој алата за управљање трошковима у којима трошкови, између осталих фактора, одређује ефектност предузетничких активности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] A. Tevelevich (2010) Theoretical Foundations of Entrepreneurial Cost Management // Herald of Omsk University.Series: Economy, №4. 112-116.
- [2] V. Kerimov (2003) Management Accounting. - Moskow: Publishing and Trading Corporation "Dashkov and Co".
- [3] V. Lebedev (2000) Cost Management at the Enterprise. - SPb .: Publishing House "Business Press".
- [4] L. Popova (2007) Cost Accounting, Calculating and Budget Planning in Some Production Sectors . - M .: Business and Services.
- [5] M. Trubochkina (2007) Entrepreneurial Cost Management. - Moskow: INFRA-M.
- [6] J. Groth and M. Kinney (1994) Cost Management and Value Creation. Management Decision, 32 (4).
- [7] C. MacNair (2006) Cusomer-driven Cost Management. Cost Management nov / dec.
- [8] I. Lieberman (2006) Cost Management. - Moscow: ICC "MarT".
- [9] A. Miller and A. Krutik (2014) Modernisation of Business Relations amid the Crisis // Herald of Omsk University. Economy Series.№ 1.129-136.
- [10] A. Miller (2015) The Theoretical Foundation of Ratio in Traditional and Entrepreneurial Cost Management // SibADI Herald, № 3 (43). 148-157.

TRADITIONAL AND ENTREPRENEURIAL COST MANAGEMENT

Alexander Miller

Doctor of Economics, Professor at Omsk F.M. Dostoevsky State University,
Russia, e-mail:aem55@yandex.ru

Paper presented at the 5th International Scientific Symposium „EkonBiz: Development trends and changes in new economy of the countries in transition“, Bijeljina, 22-23rd June 2017

Abstract: The article deals with the theoretical and methodological aspects of traditional and entrepreneurial cost management in production and business structures. The holistic view on the issue of developing the methodology to research the traditional and entrepreneurial cost management within the framework of innovative economy is presented. The concepts of costs, expenses and expenditure with relevance to business entities are theoretically grounded. The meaning of entrepreneurial cost management, its basic parameters are investigated and theoretically grounded; the specific features and characteristics of entrepreneurial cost management are identified and substantiated. The article specifies the selection criteria for entrepreneurial cost management tool base and gives evidence to applying the functional approach when grounding the concept of entrepreneurial management costs. The key features of entrepreneurial cost management are revealed, and the comparative characteristics of traditional cost management and entrepreneurial cost management are presented. The criteria for developing entrepreneurial cost management are substantiated.

Keywords: entrepreneurial management, costs, parameters, criteria, business entity.

INTRODUCTION

A holistic view on the issue of developing the methodology to study the traditional and entrepreneurial cost management in the framework of innovative economy.

According to the theory of economics, on the one hand, entrepreneurship can be seen as a venture to obtain business profit; on the other hand, it can be seen as the process of converting costs into profit. Firstly, determining costs and production output and, secondly, comparing them searching for the options to maximize performance and optimize the costs are crucial for the economy of a business entity.

Thus, the costs have a direct and immediate impact on the main indicator of efficiency of production and business structure, which is profit, with cost management as an essential component of business systems. Cost management for the production and business structure becomes a means to achieve high economic results, which is an indicator of business efficiency. Undoubtedly, cost management should not be considered only as cost reduction, but should be referred to all elements of controlling costs.

Cost management is not only an integral part of business as a whole, but also a system of managing production and business structure. That is, cost management as an essential part of business is one of the important elements in the management of production and business structure. Following the widely-known opinion we can view management as that of having planning, controlling, coordinating, organizing and motivating functions, all of which are implemented through the stages of developing ideas, decision-making in management, practising decisions, evaluating and adjusting the results of these decisions. All these stages, as well as each traditional management function, suggest cost management. Thus, the cost management "penetrates" all functions and stages of managing a business entity, and it is

implemented on the basis of these functions. For instance, the planning function involves setting the goals for the production and business structure as well as specific objectives to achieve these goals. With respect to cost management this means designing the plan (budget) for the cost value and its particular components. Controlling function involves analyzing the costs, monitoring the observance of planning records on the resource consumption. Similarly, the elements of cost management are a part of all controlling functions.

THEORETICAL STUDY

Grounding and revealing the meaning of entrepreneurial cost management.

The increasing importance of cost management in entrepreneurship and management of production and business structures, as well as the analysis of the entrepreneurship development and this activity acquiring its specific characteristics, the enhancing significance of these features for achieving success in entrepreneurial activities allows for introducing the concept of entrepreneurial cost management. The entrepreneurial cost management is viewed as a process of cost management that has certain features and specific parameters, has the basic characteristics of entrepreneurship and focuses on maximizing business efficiency through implementing particular functions and using special tools of cost management (Tevelevich, 2010). Introducing this concept does not imply rejecting the traditional opinion that the essence of the cost management is a continuous systemic process of affecting the companies' costs in order to ensure their optimal level, structure and dynamics, it just points to the new aspects in the parameters and the specific features of cost management in entrepreneurial structures. These aspects and features, in their turn, affect implementing particular functions, reaching the objectives, cost management tools system and others.

The main parameters of entrepreneurial cost management are:

1. The Object is total costs as a key element in the system of business activities indicating the effectiveness and efficiency of a business activity for a certain period. The essence of the costs as the object of the business management is understood in a traditional way, it remains the same even if we introduce the concept of entrepreneurial cost management, but the concept requires to be clarified due to its vague interpretation in scientific publications and regulatory documents.

2. The Subject is the entrepreneur, namely a collective or individual body that has to have specific features, which means that the subject of the traditional cost management (managers and specialists from departments) should develop certain characteristics of an entrepreneur to implement entrepreneurial cost management successfully.
3. The basic principle of entrepreneurial cost management is it being the essential component of entrepreneurial activities. This means that entrepreneurial management costs will be fully considered such under the condition that, on the one hand, it will have the characteristics of any business. On the other hand, it will be an obligatory element of business systems and business entity management system, without which this entity will not be able to fulfill its mission.
4. The main criteria is focus on achieving business efficiency and considering the factors of this efficiency, which results in changing the traditional approaches (accounting, marketing, development and others) mainly aimed at minimizing the costs for new approaches (a process approach, according to the financial responsibility centers, etc.) aimed at cost optimization and to the greatest possible extent meeting the basic characteristics of entrepreneurial activities.

The importance of understanding the essence of the object of cost management results in the need to interpret the concept costs, especially when we take into consideration that the preliminary analysis led to the conclusion of the conceptual ambiguity. In home sources on economics and regulatory documents at first glance we can come across three similar in meaning terms: costs, expenses and expenditure. The comparative analysis of interpreting these terms in home regulatory documents showed that there is no single, clear definition of the terms costs, expenses, expenditure; moreover, often these terms are used interchangeably. The views of home economists on the essence of the identified concepts are reflected in the works (Kerimov, 2003), (Lebedev, 2000), (Popova, 2007), (Trubochkina, 2007) and others. A brief overview of the most frequently specified differences between the analyzed categories leads to the conclusion that there is no single interpretation of the concepts in home literature on economics. Appealing to foreign sources that determine the terms we are interested in (Groth and Kinney, 1994, (MacNair, 2006), confirms the fact that in the English-language literature on economics there are only two terms similar to the

corresponding Russian terms – costs and expenses. Having analyzed a number of sources, we can conclude that foreign researchers have developed a common approach to distinguishing these terms. The term expenses has an accounting nature and is used in the financial reports to reflect the financial outflow for a specific period. The term costs has a broader meaning and means spending the resources of the enterprise in total. According to the definitions in the foreign sources and the analysis of home approaches, we can argue that the closest translation of the term costs is the Russian затраты, respectively expenses should be translated as рaskhody. Thus, how the investigated terms interrelate is not clear at first glance. Most scientists see specific differences between costs, expenses and expenditure, but in home economics there is no single approach to this issue. Moreover, the number of authors pointing out the differences between these terms later tend to use them as synonyms. In regulatory documents these terms are used interchangeably despite some attempts made to distinguish between them.

Summarizing the abovementioned and not claiming this to be the final view on the issue, we can offer the following definitions of the concepts discussed and related to business entities:

- costs is the amount of resources used or conditionally used (implicit costs) with regard to the activities of the business entity for a certain period;
- expenses are the property outflow for a certain period specified in the report of a business entity;
- expenditure is the amount of resources used with some purpose and subject to being measured financially.

To understand the essence of costs better and provide effective management of the organization it is necessary to apply economically proven classification of costs based on certain criteria. All sorts of cost classifications (Kerimov, 2003), (Lebedev, 2000), (Trubochkina, 2007), (Lieberman, 2006) with regard to information, analysis and accounting purposes are applied in theory and practice. The classification of costs is necessary to assess: a) the extent of possible impact on these or those costs; b) the degree of cost impact on the final efficiency of a business entity.

If the object of entrepreneurial cost management remains unchanged within the context of business entities, then the subject acquires the features specific for the entrepreneur and the characteristics relevant to those of a business entity. First, the subject of entrepreneurial cost management should

possess the qualities of an entrepreneur – innovative thinking and the ability to quickly adapt to the recent cost management methods, the ability to respond flexibly to the dynamic factors of the external and internal environment and seek the most adequate cost management tools relevant to the changing factors. Also, the subject should demonstrate the willingness to take risky decisions about cost management and besides that, the ability to manage the risks in the area of cost management. Secondly, the cost management function in business entities is often seen not only as a niche professional area involving the specialists in cost management, but also as an overall management function of many managers and professionals working towards a common goal to develop a business entity and achieve high economic results.

METHODOLOGICAL RESEARCH

Developing the specific features and characteristics of entrepreneurial cost management.

Entrepreneurial cost management being one of the elements of entrepreneurial activity has all the characteristics inherent to this activity. According to many foreign and Russian scientists and economists these characteristics include:

1. The autonomy and independence of economic entities in the course of entrepreneurial activities preconditions the possibility of using a multiple-choice approach to cost management, multivariate, the relative freedom and flexibility in building the system of cost management tools. For business entities legislative documents comprise only accounting methods of calculating costs for the purpose of determining the assessment basis.
2. The entrepreneurial activity with focus on the economical result and the economic interests of the entrepreneurial subject. The main goal of any business is to gain the maximum profit. Thus, production and business organizations are choosing such approaches to cost management that are primarily aimed at cost optimization. Entrepreneurial cost management serves as a source and means to use the resources of a business entity effectively, as a factor to ensure the highest possible level of efficiency of resource use.
3. The risks characteristic of an entrepreneurial activity, carrying out this activity under the conditions of uncertainty results in greater responsibility on behalf of the subjects of this activity. Entrepreneurial cost management is

implemented in the face of uncertainty due to the mobility of the factors significant for the management, their dynamic character and often weak change predictability. Therefore, preventing the uncertainty and controlling risks in regard of costs becomes an important element of entrepreneurial cost management. Business entities are financially liable for the activities carried out by them, so they are supposed to demonstrate a balanced approach to choosing cost management techniques.

4. Innovative entrepreneurship predetermines entrepreneurial cost management as an innovative process associated with the constant search for new approaches to cost management and their substantiation, updating cost management tools, selecting the tools to meet constantly changing requirements and factors.
5. Entrepreneurship qualities as the main driving force of entrepreneurial activity As a result, entrepreneurial cost management is management based on the entrepreneurial activity, the essence of which is seeking and activating internal reserves of economic growth of a business entity. That is, the entrepreneurial cost management necessarily requires continuous search for and implementation of the ways to achieve high economic results. The cost management based on the entrepreneurial activity becomes creative and innovative process to optimize the use of resources by a business structure (Miller and Krutik, 2014). This suggests refusal to use extensive and traditional cost management tools and, on the contrary, means constantly looking for new ways to control costs, implementing the most appropriate combination of innovative cost management tools.

The entrepreneurial cost management not only has all the characteristics of any business, the introduction of the concept of entrepreneurial cost management also suggests developing the specific features and properties of the following individual components: cost management processes, the functions, objectives and criteria of cost management, the system of cost management tools. Let us consider what specific features entrepreneurial cost management possesses. First, we need to mention that these features can be traced in the traditional cost management, but within business entities there are more conditions for these features to form and enhance. The analysis of practical experience points out that the specified features collectively are not characteristic of all companies. With these features accumulating and enhancing, we can talk about the tendency of traditional cost management to change

for entrepreneurial management. Seemingly contradictory requirements are applied to entrepreneurial cost management: on the one hand, it is supposed to be innovative and flexible, as it was mentioned earlier, on the other hand, it should possess standardization, producibility and instrumentality. All these mean that it is important to keep a balance of innovation and regulation of the process in business management. The instrumental approach becomes of particular significance allowing for turning a cost management tool into the tool of obtaining business profit, giving such management a tool system that brings the necessary results of an entrepreneurial activity. Using the instrumental approach makes the methods and tools applied in the cost management clear, well-grounded and specific; enables to combine a variety of tools flexibly and efficiently. This approach combined with the process, functional and systematic approaches allows for standardization and instrumentality of entrepreneurial cost management. It is business entities that are mostly concerned about seeking effective management tools, which makes an instrumental approach for them significant. The following features are evident in the system of entrepreneurial cost management tools and basic rules for their developing. As it has been already noted, the tools system should be developed within the framework of an instrumental approach. This will lead to giving better grounds when some or other tools are used. Moreover, it has been mentioned before that the subjects of production and business activities have relative freedom to choose the cost management tool base and relative economic interest for the selected tools to give the greatest effect. As a result, in production and business structures it is preferable to use not individual tools but their system and special combinations. It is also important to systematically evaluate the effectiveness of the tool systems (Miller, 2015).

As for the role of the instrumental approach and the cost management tools system, it should be noted that the number of scientists sees the essence of entrepreneurship as being especially "perceptive" to new opportunities of gaining profit, the ability to "predict" the results and "imagine" the methods of achieving them (Tevelevich, 2010). In this regard, cost management tools are the ways to obtain effective results; updating those tools should be a natural and systematic process in the cost management.

Another feature can be formulated as updating the function of optimizing the entrepreneurial cost management. The functional cycle of cost management in production and business structures can be seen as the interaction of planning, accounting, control and analysis.

FINDINGS

The functional approach to substantiating the concept of entrepreneurial cost management.

Optimizing the costs and not reducing them should be a crucial function of cost management in production and business structures. Since any activity causes certain costs, thoughtless reducing the costs may eventually result in limiting the main goal of any production and business structure activities which is gaining profit. By optimizing costs we mean an increase in return received for every invested ruble.

It is necessary to give grounds for every function that will give a more detailed understanding of cost management in production and business structures.

1. Cost planning is divided into perspective (in the long-term planning stage) and the current (at the stage of a short-term planning). The objective of long-term cost planning is preparing the information on the costs expected when new markets develop, when new products are developed and produced, when the output of production and business organizations is increased. All those may involve marketing and R & D expenditure, capital investment. Current cost planning specifies implementing the long-term goals of production and business structure. If the accuracy of long-term cost planning is low and is affected by the inflation process, the behavior of competitors, state policy in the field of economic governance, and sometimes force majeure, then the short-term cost planning, which reflects the needs of the immediate future for production and business structures, is considered more accurate as it is sustained by annual, quarterly (monthly) and target calculations.
2. Accounting as an element of cost management is necessary for preparing data to make the right economic decisions. For instance, when we assess the value of inventories, the costs incurred are calculated with the help of production records; the data on the actual output of a production and business structure, and all of its production costs are specified in accounting expenses.
3. The monitoring function in cost management system provides the feedback, that is the comparison of planned and actual costs. The efficiency of monitoring depends on corrective management actions aimed at correlating the actual costs with the planned ones or adjusting the plans if they cannot be fulfilled due to the objective change of conditions.

4. Analysing the costs, which is a constituent element of the monitoring function, helps to evaluate the effectiveness of total resource use by a production and business structure, identify the reserves to reduce costs, to gather data to prepare plans and make rational cost management decisions.

5. Optimization means finding ways to increase the return on costs. These include reducing those costs that do not bring additional revenue. It is necessary to constantly find ways to reduce costs, but at the same time to feel the limits by exceeding which the reduction of revenue will prevail over the expenditure reduction. In addition to reducing costs the optimization involves substantiating their structure, search for the best combination of different types of costs, identification of reserve effectiveness (the areas of the company where it is possible not simply to maintain the existing effect level, but also to increase this level by adjusting a certain minimum level of costs), and other measures aimed at increasing the returns received for every invested ruble. It should be noted that developing entrepreneurial cost management suggests working on cost optimization; that is, the cost management system should be optimum in terms of the funds invested in it.

Another specific feature is that the criteria and objectives of the entrepreneurial cost management should be subject to the specified before basic parameters and characteristics of entrepreneurial cost management. Thus, the criteria that are consistent with the basic characteristics of the entrepreneurial cost management include the following:

- the totality of the system, process, functional and instrumental approaches to cost management;
- the unity of the methods practised at different levels of cost management;
- cost management at all stages of the economic product lifecycle – from creation to disposal;
- a harmonious combination of lowering costs with gaining high quality products (works, services);
- avoiding unnecessary costs;
- providing complete, quality data on the cost level;
- increasing interest of all divisions of production and business structure in optimizing costs.

Compliance with all the cost management criteria provides the basis for the sustainable development of production and business structure giving it competitive advantages.

Cost management in production and business structures is designed to pursue the following objectives:

- identifying the role of cost management as a factor to increase the economic performance of the production and business structures;
- calculating the costs of operating and geographic segments, production units of production and business structures;
- calculating the necessary costs per unit of production (works, services);
- preparing the data base which allows for evaluating the costs when economic decisions are chosen and made;
- identifying the reserves to optimize costs at all stages of the production process and in all divisions of production and business structures;
- choosing ways of cost rating;
- choosing the cost management system relevant to the operation conditions of production and business structure.

Management issues should be solved as a whole because only such an approach can contribute to the growth of economic efficiency of a business entity. The ratio of traditional to entrepreneurial cost management. Summarizing the abovementioned characteristics and specific features of entrepreneurial cost management, we can compare it with the traditional cost management (Table 1). As you can see, there are some fundamental differences that allow us to prove the apt use of the concept entrepreneurial management costs. In regard to the development of

entrepreneurial cost management it is important to understand that its main features and parameters are gradually forming once entrepreneurship becomes binding framework of reference in all activity areas of a production and business structure. It is necessary to admit the fact that publications and practice often view entrepreneurial cost management in its traditional sense without taking into account the characteristic features of entrepreneurship. This reduces the effectiveness of cost management: despite the traditional cost management giving an appreciable effect, if such management became a widely spread practice in entrepreneurial cost management, it would become an integral part of overall system of business activities of the company, which would increase the synergy effect. However, the practice shows that on behalf of business managers certain time and effort are needed to lay down the foundation for entrepreneurial cost management. Therefore, in the production and business structures both traditional and entrepreneurial cost management can be used. First, changing the traditional cost management for entrepreneurial one is an objective tendency in the evolutionary development of production and business organizations. Secondly, all management subsystems including cost management acquiring the basic features of entrepreneurial activity is a factor of business efficiency growth. The abovementioned factors serve to explain that the term cost management which can combine the features of a traditional and entrepreneurial management can be used further on to study production and business structures and develop methodological foundations for cost management.

Table 1. Comparative characteristics of traditional and entrepreneurial cost management

Compared parameters	Traditional cost management	Entrepreneurial cost management
The basic concept	Reducing, minimizing costs	Cost optimization
The approach to building cost management	The leading role of the functional approach, to a lesser extent – the systematic approach	The totality of system, process, functional approaches, updating the instrumental approach
The nature of the cost management process	Traditional, rarely subject to change, high level of standardization	Innovative, flexible in combination with a high level of standardization
The applied cost management tools	Single use tools, often spontaneously chosen, the lack of monitoring of their impact on the efficiency of the activity	Diverse, systematically organized, the rationale for the selection and optimal combinations is based on the monitoring of their impact on business effectiveness

Source: developed by the author

Another important conclusion is that the entrepreneurial cost management can become one not only in entrepreneurial structures. Entrepreneurship as a special kind of activity can be partially implemented in any organization which realises the benefits of this type of activity. In this case, the entrepreneurial features may emerge in any management subsystem, particularly in cost management. At the same time, the basic parameters and specific features of entrepreneurial management can be fully and comprehensively revealed only in business entities. In other organizations only some particular features of entrepreneurial cost management may manifest themselves (Tevelevich, 2010).

Therefore, the basic criteria for entrepreneurial cost management are the following:

- gradual development and establishment of parameters and specific features of entrepreneurial cost management making the latter possible in the business entities with traditional cost management as well as in those of entrepreneurial cost management developed at various levels;
- entrepreneurial cost management being an integral management subsystem in business system in order to maximize synergistic effect;
- the prospect of certain parameters and specific features of entrepreneurial cost management emerging in non-entrepreneurial structure, which has a positive effect on its activities, but does not give the maximum effect resulting from the integrated use of all specific features and which can be found only in a business entity.

CONCLUSION

Thus, entrepreneurial cost management is based on the traditional management, partly having its parameters, but it also acquires new features and characteristics that allow us to distinguish between the entrepreneurial cost management and non-entrepreneurial (traditional) one. As these distinctive features and characteristics gradually develop, some features of entrepreneurial cost management may partially emerge in traditional cost management (but they do not manifest themselves fully and comprehensively), that is, what happens is partial overlapping of traditional and entrepreneurial cost management. Entrepreneurial structures can apply traditional cost management, but by their very nature they are more susceptible to developing entrepreneurial cost management; thus, the latter prevails. Taking into consideration the abovementioned, we would like to emphasize that the terms entrepreneurial cost management and cost management in

business entities have, in our opinion, fundamental differences, since the latter can mean applying both traditional and entrepreneurial cost management. In other words, it is necessary to clearly understand the characteristics of entrepreneurial activity in order to get to the essence of entrepreneurial cost management. A systematic approach to cost management consisting of performing the respective functions, fulfilling certain objectives and meeting certain criteria creates the foundation for economic competitiveness of a business entity enabling the latter to take leading positions in the market. Using the instrumental approach allows for developing cost management tool system in which costs, among other factors, determine the effectiveness of entrepreneurial activities.

REFERENCES

- [1] A. Tevelevich (2010) Theoretical Foundations of Entrepreneurial Cost Management // Herald of Omsk University. Series: Economy, №4. 112-116.
- [2] V. Kerimov (2003) Management Accounting. - Moskow: Publishing and Trading Corporation "Dashkov and Co".
- [3] V. Lebedev (2000) Cost Management at the Enterprise. - SPb .: Publishing House "Business Press".
- [4] L. Popova (2007) Cost Accounting, Calculating and Budget Planning in Some Production Sectors . - M .: Business and Services.
- [5] M. Trubochkina (2007) Entrepreneurial Cost Management. - Moskow: INFRA-M.
- [6] J. Groth and M. Kinney (1994) Cost Management and Value Creation. Management Decision, 32 (4).
- [7] C. MacNair (2006) Cusomer-driven Cost Management. Cost Management nov / dec.
- [8] I. Lieberman (2006) Cost Management. - Moscow: ICC "MarT".
- [9] A. Miller and A. Krutik (2014) Modernisation of Business Relations amid the Crisis // Herald of Omsk University. Economy Series. № 1. 129-136.
- [10] A. Miller (2015) The Theoretical Foundation of Ratio in Traditional and Entrepreneurial Cost Management // SibADI Herald, № 3 (43). 148-157.

НАЧИНИ ПОВЕЋАЊА ИЗДАШНОСТИ ПОРЕЗА НА ИМОВИНУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Др Марина Ђорђевић,
ванредни професор Економског факултета у Нишу
marina.dj@ptt.rs

Др Јадранка Ђуровић-Тодоровић,
редовни професор Економског факултета у Нишу
jadrankadjt@gmail.com

Зоран Томић, мастер економиста
zoranzoca@gmail.com

Чланак је излаган на 5. Интернационалном научном скупу „ЕконБиз: Трендови развоја и промјене у новој економији земаља у транзицији“, Бијељина 22. и 23. јун 2017. године

Абстракт: Порез на имовину је локални приход који се примењује у свим савременим пореским системима. Припада групи директних пореза заједно са порезом на доходак грађана и порезом на добит предузетника. Он се карактерише ниском издашношћу, али без обзира на то, представља један од најзначајнијих пореских облика. Приказом институционалног и правног оквира и појединачних налаза о фискалном значају пореза на имовину, циљ овог рада је указати на велики значај овог фискалитета у пореском систему Републике Србије, нарочито под утицајем фискалне децентрализације. Такође, неопходно је дати препоруке за повећање издашности и ефикасности овог пореза. Поштовање законске регулативе од стране пореских обvezника, већи обухват пореских обvezника и предмета опорезивања само су неки од начина који ће допринети унапређењу опорезивања имовине у Републици Србији.

Кључне ријечи: фискална децентрализација, локална самоуправа, порез на имовину, издашност

УВОД

Порез на имовину је један од најстаријих пореских облика. Не одликује се великим фискалном издашношћу, али има значајне импликације на привреду једне земље.

Порези на имовину се деле на порезе на имовину у статици, када имовина показује постојање економске снаге, и порезе на имовину у динамици, када имовина мења власника, тј. прелази из једних у друге руке. Имовина, током времена, може да се мења и да бележи и своје реално повећање, без било какве акције њеног власника.

Уколико се имовина јавља као основ за плаћање поеза, онда говоримо о номиналном порезу на имовину и то је редовни порез који се плаћа периодично из прихода које обвезник оствари по разним основама. С друге стране, имовина се може јавити и као извор из кога се плаћа порез, када је реч о реалном порезу на имовину. У случају пореза у динамици, имовина се креће из руку једног у руке другог власника. Уколико се пренос имовине обавља са накнадом, плаћа се порез на пренос имовине са накнадом (у законодавству Србије познат као порез на пренос апсолутних права). У супротном, када се имовина пренос без накнаде, онда се јављају две врсте пореза: порез на наслеђе и порез на поклон. Порез на увећану вредност имовине је порез који се јавља услед пораста имовине који је резултат егзогених фактора. Јавља се као општи, у условима просперитета у привреди, када се повећава укупна вредност имовине пореског обvezника или као посебан, када се повећава вредност само појединачног дела имовине (Ђуровић-Тодоровић и Ђорђевић, 2010, стр. 312). Значај

пореза на имовну огледа се, пре свега, у томе што овај порез најчешће представља изворни приход локалних самоуправа. Као такав, он обезбеђује значајна средства низим органима власти, и има велико учешће у укупним средствима буџета локалних самоуправа. У првом делу рада биће речи о фискалном значају пореза на имовину у Републици Србији. Фискални значај биће приказан кроз учешће прихода од пореза на имовину у БДП-у Србије у периоду 2005-2015. године. Осим тога, биће приказано и кретање прихода од пореза на имовину у Републици Србији и прихода од имовину у укупним приходима јединица локалне самоуправе. Други део рада односиће се на начине повећања издашности овог пореза у Србији. У овом делу, најпре ће бити речи о проблемима са којима се сусрећу локалне самоуправе приликом прикупљања овог прихода од овог пореза, а онда ће бити приказани начини за решавање тих проблема. Све начине за повећање издашности можемо груписати на следећи начин: поштовање законске реулативе од стране пореских обvezника; повећање обухвата пореза на имовину и политика пореских стопа као механизам повећања прихода од пореза на имовину. О сваком од ових начина биће речи у наредним деловима рада. На крају ће бити дата закључна разматрања и преглед коришћене литературе.

Фискални значај пореза на имовину у Републици Србији

Порез на имовину је добио епитет локалног пореза након 2006. године када је донет Закон о

финансирању локалне самоуправе. Овим законом утврђене су надлежности јединица локалне самоуправе за одређивање пореске стопе у границама законских лимита и за наплату овог пореза.

Сам поступак прелаза са централног на локални ниво није био лак ни једноставан. Наиме, јединицама локалних самоуправа остављен је прелазни период од две године за утврђивање надлежности локалних самоуправа за наплату пореза и дефинисати организациону структуру за извршавање тих послова.

У 2007. години само је пет локалних самоуправа (Београд, Крагујевац, Врање, Врњачка Бања и Жабари) преузело наплату пореза на имовину, а разлог за то је касно уступање података од стране Пореске управе (Арсић, 2012, стр. 24).

Када посматрамо динамику прихода од пореза на имовину и његово учешће у појединим параметрима, они немају велики фискални значај.

Морамо да напоменемо да је до 2006. године овај порез био запостављен. Када посматрамо учешће пореза на имовину у *бруто домаћем производу* Републике Србије у периоду од 2005-2015. године, оно се креће у распону од 0,8% па до 1%, уз осцилације у паду овог учешћа.

Пад учешћа овог прихода у БДП-у запажавамо у периоду од 2006- па до 2010 године, након тога расте све до прошле године.

График 1: Учешће прихода од пореза на имовину у БДП-у Републике Србије, 2005-2015.

Извор: Министарство финансија Републике Србије, Билтен јавних финансија за месец децембар 2015. године. Доступно на: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, октобар 2016.

На основу података Управе трезора, Министарства финансија, у табели бр.1 приказана је тенденција кретања прихода од пореза на имовину у укупним текућим приходима и укупним локалним приходима.

Као што се може запазити, укупни приходи пореза на имовину имају сталну тенденцију пораста прихода од 2005-2015. године што је добар знак за перформансе овог прихода (график бр. 2).

Табела 1: Кретање прихода од пореза на имовину Републике Србије, 2005-2015.

Године/ Приходи	Текући приходи	Локални приходи	Порез на имовину		
			у мил. динара	% учешће у тек. приходима	% учешће у лок. приходима
2005.	753128,2	107040,9	14480,0	1,9%	13,53%
2006.	904553,9	139502,2	18109,2	2,0%	12,98%
2007.	1045542,0	162723,6	18660,9	1,78%	11,47%
2008.	1191933,1	190605,3	19268,2	1,62%	10,11%
2009.	1194303,4	168244,8	16832,3	1,41%	10%
2010.	1271045,0	193040,5	19962,5	1,6%	10,34%
2011.	1359994,7	217734,3	21172,6	1,56%	9,72%
2012.	1469173,0	249490,0	22002,1	1,5%	8,82%
2013.	1534984,4	241825,8	23541,6	1,53%	9,73%
2014.	1611811,8	234192,0	35672,7	2,21%	15,23%
2015.	1687613,7	247867,1	40769,1	2,42%	16,45%

Извор: Министарство финансија Републике Србије, Билтен јавних финансија за месец децембар 2015. године. Доступно на: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, октобар 2016.

Разлог пораста прихода огледа се у томе што је ово изворни приход локалних самоуправа од 2006. године па су преношењем надлежности за његово администрирање на локалне пореске администрације, управо оне постале мотивисаније за повећање издашности и бољу наплату овог прихода. Оне су учиниле бројним

напорима попут повећања пореских стопа, повећањем броја обvezника, проширивањем пореске основице и сл. Једини изузетак је период од 2008. до 2009. године јер су управо у том периоду локалне самоуправе преузеле надлежност за администрирање овог фискалитета.

График 2: Кретање прихода од пореза на имовину Републике Србије, 2005-2015. (у %)

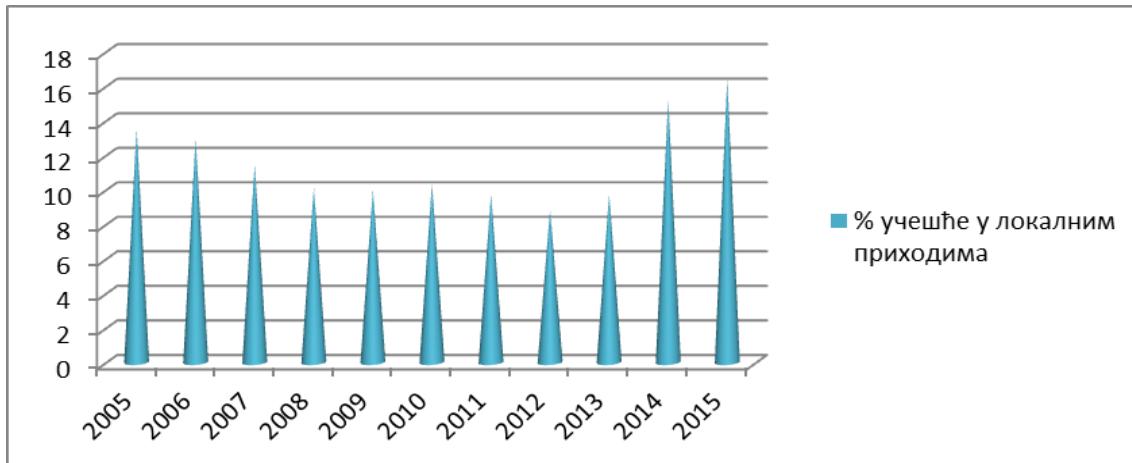
Извор: Министарство финансија Републике Србије, Билтен јавних финансија за месец децембар 2015. године. Доступно на: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, октобар 2016.

Према подацима у учешћу овог фискалитета у укупним текућим приходима, уочавамо осцилације наизменичног пада и раста учешћа.

У периоду од 2005-2006. године уочава се тренд раста овог учешћа, након тога следи пад

до 2009. године. Од 2010. до 2013. године примећују се константне осцилације у расту и паду учешћа али су оне занемарљиве. Након 2013. године следи раст овог учешћа што је добар показатељ о порасту прихода пореза на имовину.

График 3: Приходи од пореза на имовину у укупним локалним приходима јединица локалне самоуправе, 2005-2015. (у %)

Извор: Министарство финансија Републике Србије, Билтен јавних финансија за месец децембар 2015. године. Доступно на: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, октобар 2016.

Према графику бр. 3 који приказује кретање учешћа прихода од пореза на имовину у укупним локалним приходима уочавамо тенденцију наглог повећања прихода у локалним буџетима општина и градова у периоду од 2013. до 2015. године. Ово је добар показатељ о повећању издашности овог пореског облика након преузимања овог пореза од стране локалних власти. Разлог овако наглог повећања прихода је укидање накнаде за коришћење грађевинског земљиште која се до 2013. године посебно наплаћивала. До овог периода запажамо опадање учешћа пореза на имовину у укупним локалним приходима, што се објашњава повећаним приходима других пореских облика којима се финансирају локалне самоуправе.

Начини повећања издашности прихода од пореза на имовину у Србији

Издашност, уопштено представља један од многобројних принципа опорезивања којег се придржавају фискални органи приликом увођења пореских облика у своје пореске системе. Ови органи настоје да порези буду што издашнији, па се углавном воде логиком да одаберу баш оне облике којима ће се прикупити што више средстава за финансирање основних државних функција. Управо, овакав

став заговарао је немачки финансијски теоретичар, Адолф Вагнер (Стакић и Јездимировић, 2012, стр. 176). Он је заправо формулисао четири групе пореских начела, између којих је и принцип издашности.

Међутим, у пракси савремених пореских система, па и у Републици Србији, егзистирају фискалитети који су у супротности са овим принципом и немају велики фискални значај. Зато, ове земље предузимају велики број мера помоћу којих ће повећати њихов значај. Један од таквих пореских облика је управо порез на имовину. У анализама овог пореског облика у пракси развијених и неразвијених земаља, овај порез карактерише нешто већа издашност у развијеним него у неразвијеним земљама. Али, ни поједине развијене земље не показују обиље издашности приликом опорезивања имовине, па су њихови приходи веома скромни. У земљама чланицама OECD-а, приходи од пореза на имовину су у 2013. години у просеку чинили само 1,85% бруто друштвеног производа, а у Републици Србији 0,6% од бруто друштвеног производа исте године, али његов релативни значај расте. Ипак, ово недовољна издашност повезана је са присуством пореске евазије у области опорезивања имовине. Управо ћемо у овом делу бавити питањима

пореске евазије и начинима и дефинисати начине за повећање издашности.

У теорији и пракси, већина аутора су истог мишљења да постојање евазије код пореза на имовину умањује његову издашност. Ова два појма су у обрнутој сразмери, што значи да што је већа издашност и повећана наплата прихода од пореза на имовину, онда је то показатељ непостојања пореске евазије (барем не у великому проценту). Постојање пореске евазије, најчешће се везује за: неакурност података у катастрима непокретности, мали број пореских обvezника, неефикасност локалне пореске администрације у прикупљању података о пореским обveznicima, непоштовање законске регулативе од стране пореских обveznika, велики број нелегалних објеката који су изван система опорезивања и сл. Ово су највећи проблеми са којима се суочавају све локалне пореске власти. Ипак, од када су оне преузеле послове утврђивања, наплате и контролу овог пореза и постао њихов власити приход, учињени су видљиви напори за повећање прихода и њихову што бољу наплату.

Проблем бесправне градње постоји уназад неколико деценија, али је нарочито ескалирао

90. тих година прошлог века, када се бележи масовна бесправна градња, која је узрокована великим приливом становништва са ратом захваћених подручја, недостатком сваке врсте контроле над бесправном градњом, али и непостојањем планске документације која би омогућила легалну градњу. Према последњим подацима који су објављени од стране Министарства грађевинарства и инфраструктуре, у Републици Србији је поднето око 771.000 захтева за легализацију, док према подацима Републичког геодетског завода, број објекта који није могло бити утврђено да имају грађевинску и употребну дозволу, износи око 1,5 милиона (Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Извештај о озакоњењу. Доступан на: <http://www.mgsi.gov.rs/cir/ozakonjenje>, октобар 2016.). За годину дана, колико је прошло од доношења Закона о озакоњењу објекта, легализовано је само 2,8% објекта од укупног броја поднетих захтева. Процењује се да у Републици Србији има преко 1,5 милиона нелегалних грађевина, а број оних који је тренутно легализовано је тек 1,5%.

Табела 2: Претпостављени број нелегализованих објеката у Републици Србији, 2016.

<i>Опис</i>	<i>Подаци</i>
Укупан број поднетих захтева	771.000 захтева
Број легализованих објеката	21.964 решења
Укупан број нелегалних објеката у РС	1,5 милиона објеката
Процент озакоњених објеката	1,5%

Извор: Подаци Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре. Доступно на: <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/legalizacija-na-sekanju-770000-zahtega-ozakonjeno-tek-tri-odsto-objekata/kxl49v7>, октобар 2016.

У пракси опорезивања имовине у Републици Србији, највећи проблем у претходном периоду па и данас, представљају: непоштовање законске регулативе од стране пореских обvezника; велики проценат нелегализоване имовине које се налази изван система опорезивања, мали број пореских обvezника, неинформисање пореских обvezника о природи и значају пореза на имовину, неакурирање података и размена података између надлежних органа; нетранспарентност и неефикасност у раду пореске администрације, и слично (Поповић, стр. 425).

Набројани проблеми могу се решити на различите начине. Неке од активности које су оне спровеле су: уређивање евиденције

пореских обvezника укрштањем различитих података, јачање њихових капацитета, прилагођавање стопе локалним приликама, активније слање опомена, и сл. Све је ово утицало на постепено повећање биласног значаја пореза на имовину. Ипак, све начине за повећање издашности можемо груписати на следећи начин:

- поштовање законске реултиве од стране пореских обvezника;
- повећање обухвата пореза на имовину;
- политика пореских стопа као механизам повећања прихода од пореза на имовину.

а) Поштовање законске регулативе од стране пореских обvezника

Основу законског регулисања права и обавеза пореског обvezника чини Закон о пореском поступку и пореској администрацији донет још 2002. године, који је до дана данашњег више пута изменjen. Овим актом се, поред прописаних права и обавеза које порески обvezници морају поштовати, уређује и поступак утврђивања, наплате и контроле јавних прихода, регистрација пореских обvezника, пореско- правни однос између страна у пореском послу као и санкције односно казне услед непоштовања ових одредби (Службени гласник РС, број 15).

Непоштовање законске регулативе од стране пореских обvezника, као што је на пример неподношење пореске пријаве неблаговремено, достављање непотпуне пореске пријаве са нетачним информацијама, и друге обавезе

прописане законом, казниће се за порески прекршај новчаном казном прописаном законом, ако не изврше уплату дуговног пореза, утврђеног пореским решењем (видети чл. 180, ст. 1, тач. 6), чл. 180, ст. 2 Закона о пореском поступку и пореској администрацији). Правна лица и предузетници ће такође бити санкционисани уколико не поднесу пореске пријаве неблаговремено, не обрачунају и не плате порез у законском прописаном року, као и у случају пријаве мањег износ пореза и достављањем нетачних података. Такође, законом је кажњиво свако чињење односно нечињење од стране пореских обvezника, који својим делима доприносе појави пореске утје. За постојање овог кривичног дела, прописана је казна затвора. За свако неблаговременост и кашњење у извршавању пореских обавеза, локалне пореске администрације овај проблем решавају принудном наплатом и слањем опомена.

Табела 3: Број издатих опомена правним лицима, 2009. и 2010. год.

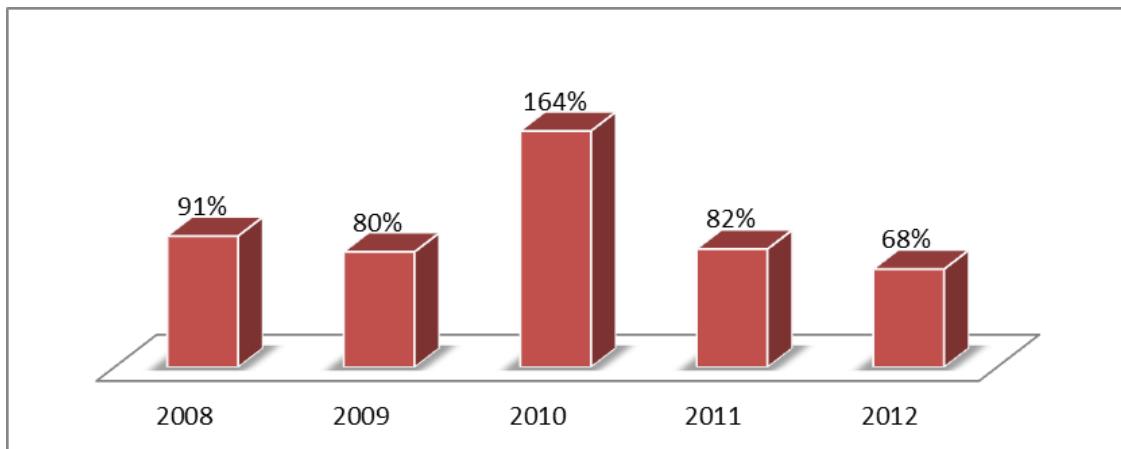
	2009.	2010.
Број издатих опомена на 1000 решења	410	487
Број покренутих принудних наплата	169	220

Извор: Аутори на основу: Арсић, М. (2012) Реформа пореза на имовину у Србији- резултати и перспективе. Београд: Фонд за развој економске науке, стр.9

У претходном периоду, локалне пореске администрације су унапредиле степен наплате пореза на имовину. О томе нам говоре подаци, да је између 2009. и 2010. године број издатих опомена на 1.000 пореских решења правним лицима са 410 порастао на 487 опомена, а број

покренутих принудних наплата са 169 на 220 (Арсић, стр. 9). Правна лица су уредније платише од физичких лица, јер плаћају око 85% обавеза у односу на укупан износ садржан у решењима, док је у случају физичких лица стопа наплате 76% (Арсић, стр. 9).

График 4: Степен наплате прихода од пореза на имовину у Републици Србији, 2008-2012, (%)

Извор: Арсић, М. (2012) Реформа пореза на имовину у Србији- резултати и перспективе. Београд: Фонд за развој економске науке, стр.38.

Интересантан је податак о томе да је највећи степен наплате прихода од пореза на имовину био у 2010. години, због значајног пада прихода из трансфера и из других извора и због финансијске кризе која је приморала локалне самоуправе да већу пажњу посвете изворним приходима.

Можда једна од ефикаснијих мера које ће утицати на подстицање пореских обвезника да примењују наведене законске одредбе, јесте **информисати** их о њиховим обавезама, упознавање са основним обележјима о порезу на имовину а посебно са чињеницом да се ради о локалном порезу чија ће се средства, од прикупљања овог пореског облика, користити за унапређење и развој локалне заједнице.

6) Повећање обухвата пореза на имовину

Под повећањем обухвата пореза на имовину подразумева са како **повећање пореских обвезника** тако и **већи обухват предмета опорезивања**. Један од кључних проблема код опорезивања имовине у Републици Србији је велики проценат непокретности који су изван система опорезивања. Углавном се ради о објектима који немају грађевинску дозволу, као и они који нису уписаны у катастар непокретности, па зато представљају препреку да се уведу у нормалне токове опорезивања.

Законом о порезима на имовину је предвиђено да сви грађани Републике Србије, који имају неко право над непокретностима, плаћају порез на имовину без обзира да ли је објекат легализован или не. Ово другим речима значи да су изједначени како легализовани тако и нелегализовани објекти, а порез на имовину и по једном и по другом основу, је исти и плаћа се под истим условима. Нови Закон о легализацији усвојен је крајем прошле године и донет је са циљем да се што већи број објеката доведе у легалне токове на што једноставнији начин и уз што мање новчаних средстава. Сам поступак легализације подразумева упис непокретности у катастар непокретности а на основу изграђеног пројекта о стварном чињеничном стању на терену који се саставља од стране пројектантских агенција. Ово може

послужити као један од начина да се што више објекта уведе у систем опорезивања. У наредном периоду се очекују видни резултати, што у погледу ажурирања информација у власничким листовима у Катастар непокретности, тако и у повећању броја пореских пријава. У 2015. години процењује се да има преко милион нелегализованих објекта.

Кључну улогу у што већем обухвату предмета и пореских обвезника код опорезивања имовине, имају локалне пореске администрације. Оне морају:

- бити ефикасне, обучене и опремљене савременом опремом;
- сарађује и размењује информације са другим надлежним институцијама које су одговорне за доношење грађевинских дозвола, органима који воде поступак легализације, и других институција;
- водити ажурно евиденције о наплати пореских обавеза,
- доносе одлуке од значаја за опорезивање, и сл. (Левитас, Васиљевић и Бучић, 2010, стр. 118).

Од када је порез на имовину постао изворни приход јединица локалне самоуправе, забележен је пораст броја пореских обвезника и тај раст се бележи сваке године. Између 2009. и 2012. године, кумултивно је повећан број обвезника пореза на имовину за 24%, код правних лица, и 21% код физичких лица што значи да је број обвезника повећаван 7,5% просечно годишње (видети Арсић, М., оп.цит. 34-35). Нажалост, сви напори да се повећа број пореских обвезника увођењем непокретности у евиденције локалне пореске администрације, нису били довољни. Наиме, према неким проценама запослених у локалним пореским администрацијама, проценат непокретности ван евиденције креће се од 2% до 40%. Највећи проценат неевидентираних непокретности налази се у категорији кућа за становање (22%), док су станови и пословни простори поприлично изједначени.

Табела 4: Проценат броја непокретности ван евиденције локалних пореских администрација (у %)

Врста непокретности	% ван евиденције
Станови у зградама	14
Куће за становање	22
Пословни простор	15

Извор: Арсић, М. (2012) Реформа пореза на имовину у Србији. Београд:СКГО

Најбољи начин, да се повећа број пореских обvezника а самим тим и обухватање предмета опорезивања који су ван система опорезивања, је спровођење **теренске контроле** од стране службеника локалне пореске администрације, вршењем пописа непокретности. Теренска контрола подразумева скуп радњи којима порески орган проверава законитост у раду и правилност испуњавања пореских обавеза од стране пореских обvezника. Пре него што се приступи поступку теренске контроле, неопходно је најпре прикупити податке о непокретностима које су на датој територији већ опорезоване. Она подразумева утврђивање фактичког стања са стварним стањем на терену пореских обvezника. Уколико постоји одступања, саставља се записник о стварном стању, а порески обvezник је дужан да поднесе нову пореск пријаву на лицу места уколико постоји нека неправилност. Највећи број неопорезованих објеката налази се у руралним и сеоским подручјима. Прошле године су остварени значајни резултати у погледу извршења теренске контроле што се огледа у броју пореских пријава које су поднете локалним пореским администрацијама. Тако на примеру града Крушевца, располажемо податком да је укупан број пријава на крају 2015. године износио 5623 што је много више у односу на крај 2014. године од укупно 1613. Ипак, овотико повећање у броју пореских пријава не приписујемо само захваљујући теренској контроли, већ зато што је катастар непокретности преносио податке везане за опорезивање пољопривредног и шумског земљишта. Али, не треба ни занемарити ни значај пописа у овом броју. Значајну подршку Влади Републике Србије у њеним намерама да реформише систем јавних финансија, а посебно код администрирања порезом на имовину, допринела је немачка организација за међународно сарадњу (нем. *Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH* – GIZ) (Арсић, Алтипармаков, Ранђеловић, Бучић, Васиљевић и Levitas, 2010, стр. 112). Ова организација развила је неколико пројекта које су се реализовале у периоду од 2006-2012. године, под називом „Подржка реформи система јавних финансија у Србији“, а заједно са Националном службом за запошљавање – НЗС, додатно су ангажована лица пријављена код ове службе ради ажурирања и проширивања базе података пореских обvezника који нису обухваћени порезом на имовину. У ове пројекте биле су укључене најсиромашније општине, и већина њих оствариле завидне резултате у повећању прихода од овог пореског облика. Исто тако, 2013. године, од стране ГИЗ-а покренут је

пројекат под називом „Општински економски развој у Источној Србији“, који је такође имао за циљ побољшање и повећање обухвата пореза на имовину. Најбоље општине ће као награду добити бесповратна средста која ће се искористити за намене који буду оцењене као најприоритетније (видети: ГИЗ општинама даје милион франака).

в) Политика пореских стопа као механизам повећања издашности пореза на имовину

Када смо говорили о пореској стопи као једног од елемената који је значајан за опорезивање имовине у Републици Србији, у основи ове законске регулативе прописана је могућност да локалне самоуправе саме утврђују стопу пореза на имовину али оне не сме бити већа од законом прописане. Према сопственом истраживању о кретању пореских стопа за 2016. годину, у градовима и општинама на територији Републике Србије, највећи број њих прописало је највећу стопу од 0,4%, (видети табелу 5), неколицина њих примењује стопу око 0,3% а само Лесковац и Крагујевац стопу од 0,2%. Сам поступак утврђивања стопе пореза на имовину у јединицама локалне самоуправе није једноставан и захтева доста времена и зависи од износа буџета који се планира за ту годину. Одлуку доноси скупштина локалних власти, а на основу анализе и обрачуна које врше локална пореска администрације. Најпре, се на крају сваке године утврђују се просечне цене квадратног метра одређених непокретности по зонама за наредну годину, а након тога се врши анализа постојећих пореских стопа при датим ценама за претходну и наредну годину по зонама и по врстама непокретности.

Табела 5: Преглед пореских стопа изабраних градова и општина на територији Републике Србије за 2016. годину

Град/ општина	Висина пореске стопе
Београд	0,4%
Суботица	0,4%
Нови Сад	0,4%
Ниш	0,35%
Крушевача	0,35%
Краљево	0,3%
Крагујевац	0,2%
Врњачка бања	0,3%
Лесковац	0,2%
Јагодина	0,4%
Ћуприја	0,38%
Панчево	0,4%
Вршац	0,3%

Извор: Одлуке о висини пореске стопе пореза на имовину. Доступно на сајтовима градова, октобар 2016.

Сам поступак утврђивања стопе пореза на имовину у јединицама локалне самоуправе није једноставан и захтева доста времена и зависи од износа буџета који се планира за ту годину. Одлуку доноси скупштина локалних власти, а на основу анализе и обрачуна које врше локална пореска администрације. Најпре, се на крају сваке године утврђују се просечне цене квадратног метра одређених непокретности по зонама за наредну годину, а након тога се врши анализа постојећих пореских стопа при датим ценама за претходну и наредну годину по зонама и по врстама непокретности. Уколико се при разрезу за наредну годину при истој стопи утврди мањи износ прихода од претходне године, онда ће локалне власти засигурно повећати пореску стопу како би надоместили изгубљени приход и ако се цена појединих непокретности по метру квадратном повећала.

Иако је евидентно да постоји велики број начина за повећање издашности пореза на имовину у Републици Србији, ови напори ће се наставити и у блиској будућности, како у погледу повећања пореских обvezника тако и у погледу повећања прихода и наплате пореза на имовину.

ЗАКЉУЧАК

Када се посматра фискални значај пореза на имовину у Републици Србији, пре 2006. и након тога, када је овај порез прешао у руке локалних самоуправа, уочава се пораст значаја овог пореза, а нарочито од 2014. године када је укинута накнада за утврђивање грађевинског земљишта. У 2015. години, приходи од пореза на имовину чине приближно 1% бруто домаћег производа, и око 15% у укупним приходима градова и општина. Овакво јачање фискалног значаја пореза на имовину, значајан је показатељ фискалне самосталности и аутономности локалних нивоа власти и не зависе од других фискалних намета, и у настојањима смо да ће се овај проценат учешћа и даље повећавати из године у годину.

У последњих неколико година присутна је тенденција повећања напора и мотивисаности локалних пореских администрација за повећање наплате прихода од имовине. Постоји више начина за повећање издашности од пореза на имовину, и главну улогу у томе морају имати локалне пореске администрације. Оне морају поступати одговорно, ефикасно у погледу прикупљања информација о пореским обvezницима и о наплати пореских обавеза, и ојачати њихову свест да је наплата пореза а

самим тим и принудна наплата веома битна како због повећане издашности тако и у погледу једнакости и правичности пореског система према лицима који редовно измирују своје обавезе. У последњих пар година, забележена је тенденција повећане наплате пореза на имовину. Као значајна мера, да се подстакне наплата пореза на имовину, је организовати информативне кампање ради укључивања пореских обvezника и обавештавање јавности о значају плаћања пореза и коришћењу средстава од те наплате.

Међутим, и данас је присутна тенденција великог броја објекта који су изван система опорезивања, и то највише у сегменту кућа и станови. Неefикасност у вођењу евиденција у катастру непокретности, потешкоће приликом утврђивања носиоца права над објектом и дуго трајање оставинских процеса пред надлежним органима само су неки од узрока што је већи број објекта неопорезовано. Доношењем Закона о озакоњењу објекта почетком ове године који прописује поједностављену процедуру за легализацију објекта, локалне пореске администрације ће имати пуне руке послана. Оне морају у овом поступку сарађивати са свим органима које су од значаја за прикупљање информација о објектима који се легализују и поредити са њиховим чињеничним стањем у системима. Поступак теренске контроле и попис непокретности како новоизграђених тако и нелегализованих, треба спроводити сваке године и спровести га до краја, јер се и те како уочавају промене у приходима последње две године. Мишљења смо да сваки објекат мора ући у систем за опорезивање, па чак и ако не прелази 10 ари како је то законом одређено.

Даље, као један од начина који смо анализирали је повећање пореских стопа код пореза на имовину. Овај механизам и те како може довести до повећања прихода од пореза на имовину како на нивоу појединача тако и на нивоу целокупне државе. Тренутна пореска стопа дефинисана је максималним лимитом до 0,4%. Велики број градова и општина у Републици Србији примењује управо ову максималну пореску стопу, а сам поступак утврђивања пореских стопа захтева велики број анализа и одређује се на основу утврђивања износа осталих изворних прихода који егзистирају у буџетима локалних самоуправа. Ипак, предлажемо да се укине прогресивно опорезивање, јер би се тиме опорезивање имовине поједноставила и смањила алокативна ефикасност.

У глобалу, на основу свега изнетог можемо изнети следеће кључне моменте које ће допринети порасту прихода, а тиме и прихваћености овог пореског облика:

- повећати свест код пореских обvezника ради боље наплате пореза и њиховим правима и обавезама;
- повећати капацитете у погледу опремљености и ради боље ефикасности локалних пореских администрација у будућем периоду;
- повећати пореске стопе;
- обезбедити већи обухват предмета опорезивања а самим тим и пореских обvezника.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Арсић, М. (2012). *Реформа пореза на имовину у Србији- резултати и перспективе*, Београд: Фонд за развој економске науке.
- [2] Арсић, М., Алтипармаков, Н., Ранђеловић, С., Бучић, А., Васиљевић, Д., Levitas, А. (2010). *Пореска политика у Србији - поглед унапред*, Београд: УСАИД, Сега пројекат.
- [3] Вучетић, Д., Јанићијевић, Д. (2006). *Децентрализација као положиште даљег развоја Србије- приручник*. Ниш: Центар за развој грађанској друштва.
- [4] Ђуровић- Тодоровић, Ј., Ђорђевић, М. (2010). *Јавне финансије*, Ниш: Економски факултет.
- [5] Ђуровић- Тодоровић, Ј., Ђорђевић, М. (2011). *Директни порези*, Ниш: Економски факултет.
- [6] Eurostat (2014). *Taxation trends in the European Union*, доступно на: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resource/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2014/report.pdf.
- [7] Илић- Попов, Г. (2002). *Фискални односи у федеративној држави- са становништвом јавних прихода*, Београд: Магна агенда.
- [8] Кристић, С. (2006). *Изворни приходи у систему финансирања локалне самоуправе у Републици Србији*, Београд: Стална конференција градова и општина.
- [9] Левитас, Т., Васиљевић, Д., Бучић, А. (2010). *Порез на имовину- анализа стања и перспективе реформи*, Београд: СКГО.
- [10] Министарство финансија Републике Србије, *Билтен јавних финансија за месец децембар 2015.* године, доступно на: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>.
- [11] Мишљење Министарства финансија РС, бр. 011-00-00230/2014-04 од 28.02.2014. године.
- [12] Мишљење Министарства финансија РС, бр. 413-00-00432/2011-04 од 30.05.2011. године.
- [13] Поповић, Д., (2013). *Пореско право*, Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду.
- [14] Стакић, Б., Јездимировић, М. (2012). *Јавне финансије*, Београд: Универзитет Сингидунум
- [15] Стипановић, Б., (2009). *Приручник о финансирању на локалном и регионалном нивоу*, Београд: Министарство финансија.
- [16] Закон о порезу на имовину („Службени гласник РС“ бр. 26/01, 45/02 –УС, Сл. лист СРЈ бр. 42/02 – УС, Сл. гласник РС бр. 80/02, 135/04, 61/07, 5/09, 101/10, 24/11, 78/11, 57/12- УС, 47/13, 68/14 – др. закон).
- [17] Закон о финансирању локалне самоуправе („Службени гласник РС“ бр. 62/06, 47/11, 93/12, 99/13, 125/14, 95/15).
- [18] Закон о локалној самоуправи („Службени гласник РС“ бр. 129-07, 83-14- др. закон).
- [19] Закона о јавним приходима и јавним расходима („Сл. Гласник РС“ број.76/91.33/2004 и 135/2004)
- [20] Закон о планирању и изградњи – ЗПИИ (2009), Службени гласник РС, бр. 72/09, 81/09 .
- [21] испр., 64/10 – одлука УС, 24/11, 121/12, 42/13 – одлука УС, 50/13 – одлука УС и 98/13 – одлука УС.
- [22] Закон о пореском поступку и пореској администрацији („Службени гласник РС“ број 15 од 25. фебруара 2016.).
- [23] Пореска управа. Доступно на: <http://www.purs.gov.rs/>
- [24] Министарство финансија. Доступно на: <http://www.mfin.gov.rs/>
- [25] Управа за трезор. Доступно на: <http://www.trezor.gov.rs/>
- [26] Eurostat. Доступно на: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- [27] OECD. Доступно на: <http://www.oecd.org/>
- [28] OECD Data. Доступно на: <https://data.oecd.org/>
- [29] Међународни монетарни фонд, доступно на: <http://www.imf.org/external/index.htm>
- [30] Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, *Извештај о о закоњењу*. Доступан на: <http://www.mgsi.gov.rs/cir/ozakonjenje>.

THE WAY OF INCREASING THE ABUNDANCE OF PROPERTY TAX IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Marina Đorđević, PhD
associate professor of the Faculty of economics Niš
marina.dj@ptt.rs

Jadranka Đurović-Todorović, PhD
full professor of the Faculty of economics Niš
jadrankadjt@gmail.com

Zoran Tomić, master of economics
zoranzoca@gmail.com

Paper presented at the 5th International Scientific Symposium „EkonBiz: Development trends and changes in new economy of the countries in transition“, Bijeljina, 22-23rd June 2017

Abstract: Property tax is a local income, which is applied in all modern tax systems. It is a part of direct taxes with personal income tax and corporate income tax. Property tax has a low level of the abundance, but it is represent one of the most important tax form. Presenting the institutional and legal framework and individual findings on the fiscal importance of the property tax, the aim is to emphasize the great importance of this tax levy in the tax system of the Republic of Serbia, especially under the influence of fiscal decentralization and give recommendations for local government revenue to become more plenteous and more efficient. Taxpayers' respect for the legislation, greater coverage of taxpayers and objects of taxation are just some of the ways that will contribute to the improvement of property taxation in Republic of Serbia.

Key words: fiscal decentralization, local government, property tax, abundance

INTRODUCTION

The property tax is one of the oldest tax forms. This tax has no large fiscal abundance, but it has important implications on the economy of a state. There are two forms of the property tax: static property tax, when the property shows the existence of economy power and dynamic property

tax, when the property moves from one to another owner.

The property, in the time, can be changed and increased without any actions of its owner. If the property is basis for taxation, then we will talk about nominal property tax. It is regular tax which is paid periodically from tax. On the other hand, property may be a source for paying tax. It is real tax.

In the case of dynamic tax, property moves from one to another owner. If this transfer is with compensation, people should pay tax for transfer property (in Serbian legislation this tax is tax known as absolute right transfer tax).

On the other hand, if the property is transferred without compensation then we will speak about two tax forms: heritage tax and gift tax.

Tax on the increased value of the property is tax on property growth caused by exogenous factors. It can be general (when the whole value of property is increased) or special (when the part of property is increased). Importance of property tax is in the fact that this tax is own revenue of local governments.

It provides a large amount for lower authorities and it takes a big part in the local budget. The first part of this article will be about the fiscal importance of property tax in the Republic of

Serbia. The fiscal importance will be presented with share of the revenues of property tax in Serbian GDP from 2005-2015.

In addition, revenue from property tax flows will be shown in the Republic of Serbia and in the local government

The second part of the article will relate to the way of increasing abundance of this tax in Serbia.

This part will be about problems that local governments face with collecting of tax revenues. Later, ways to resolve these problems will be presented. They can be organised in the following way:

- 1) Obeying legislative rules by the taxpayers;
- 2) Increasing the range of property tax payers and
- 3) The policy of tax rates as a source of income increase.

Tax on the increased value of the property is tax on property growth caused by exogenous factors. It can be general (when the whole value of property is increased) or special (when the part of property is increased). Importance of property tax is in the fact that this tax is own revenue of local governments.

It provides a large amount for lower authorities and it takes a big part in the local budget. The first part of this article will be about the fiscal importance of property tax in the Republic of Serbia. The fiscal importance will be presented with share of the revenues of property tax in Serbian GDP from 2005-2015. In addition, revenue from property tax flows will be shown in

the Republic of Serbia and in the local government.

All these ways will be discussed in the rest of the paper. In the end, the conclusions will be made as well as bibliography.

Fiscal importance of the property tax in the Republic of Serbia

Property tax becomes local tax in 2006, when the tax authority adopted the Law for financing of local government.

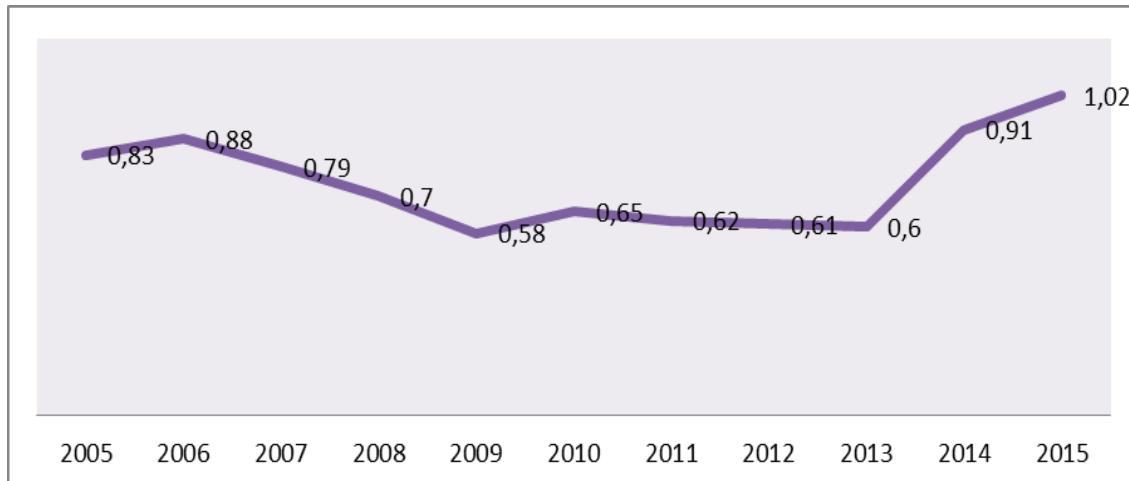
This law established jurisdiction of local government for determining the level of tax rates in the legal limit and for the tax collection. The moving from central to local level was very difficult. The local government had two years for realization of this process and for defining the organizational structure for completing these activities.

Only five local governments took on the obligation of property tax collection in 2007 (Belgrade, Kragujevac, Vranje, Vrnjačka Spa and Žabari) because tax administration has not given the data to local government on time (Arsić, 2012, p.24).

If we look at the trend of revenues from property tax and its share in some variables, we will conclude that they don't have a great fiscal importance.

This tax was neglected before 2006. Share of the property tax in GDP of the Republic of Serbia from 2005-2015 was ranging from 0.8% to 1%. Decline in the share of this revenue can be seen in the period from 2006-2010, but after this period its growth has been noticed.

Graphic 1: Share of the property tax in GDP in the Republic of Serbia, 2005-2015

Source: Ministry of finance - Republic of Serbia, Bulletin of public finance, December 2015. Available on: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, (19/10/2016.)

Based on the data from Treasury administration of Ministry of finance, in the table 1, trend of share of revenues from property tax in total current revenues has been showed.

We can see total revenues from the property tax had growing tendency from 2005-2015, which is a good indicator (graphic 2).

Table 1: Revenues of property tax in the Republic of Serbia, 2005-2015

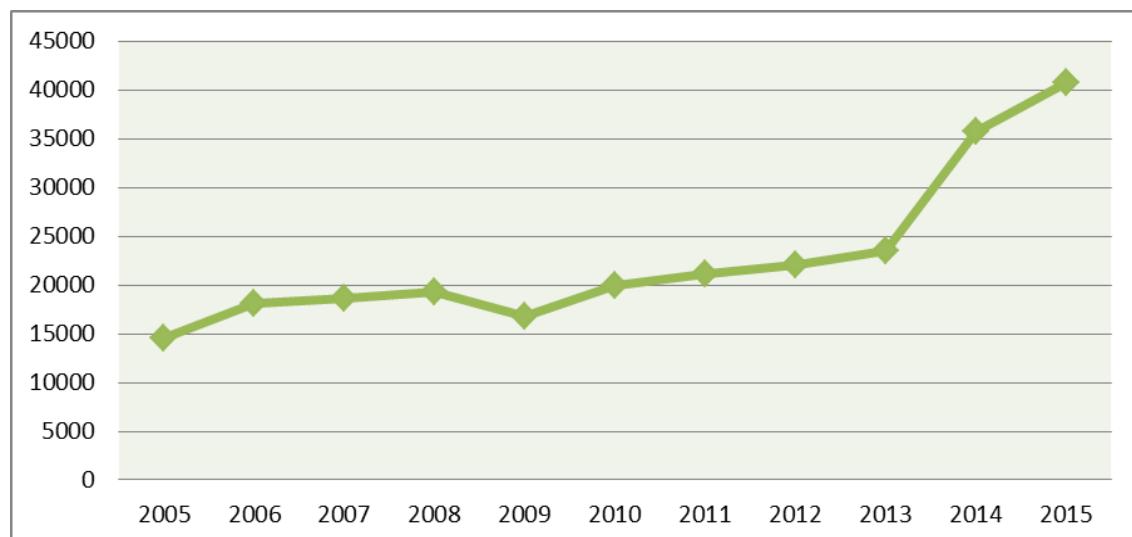
Years/ Revenues	Current revenues	Local revenues	Property tax		
			In the millions RSD	Share in the current revenues (in %)	Share in the local revenues (in %)
2005.	753128,2	107040,9	14480,0	1,9%	13,53%
2006.	904553,9	139502,2	18109,2	2,0%	12,98%
2007.	1045542,0	162723,6	18660,9	1,78%	11,47%
2008.	1191933,1	190605,3	19268,2	1,62%	10,11%
2009.	1194303,4	168244,8	16832,3	1,41%	10%
2010.	1271045,0	193040,5	19962,5	1,6%	10,34%
2011.	1359994,7	217734,3	21172,6	1,56%	9,72%
2012.	1469173,0	249490,0	22002,1	1,5%	8,82%
2013.	1534984,4	241825,8	23541,6	1,53%	9,73%
2014.	1611811,8	234192,0	35672,7	2,21%	15,23%
2015.	1687613,7	247867,1	40769,1	2,42%	16,45%

Source: *Ministry of finance - Republic of Serbia, Bulletin of public finance, December 2015. Available on: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, (24/10/2016)*

The reason why there is the increase in the revenue is the property tax has become the own revenue from local government from 2006 and its administration on this level has started. Local administrations become more interested in increase its abundance and improvement its tax collection.

They have made numerous efforts: tax rates growth, increasing the range of tax payers, expansion of the tax base etc. The only one exception is in the period 2008-2009, because local tax government started to administrate this tax.

Graphic 2: Revenues of property tax in the Republic of Serbia, 2005-2015 (in %)

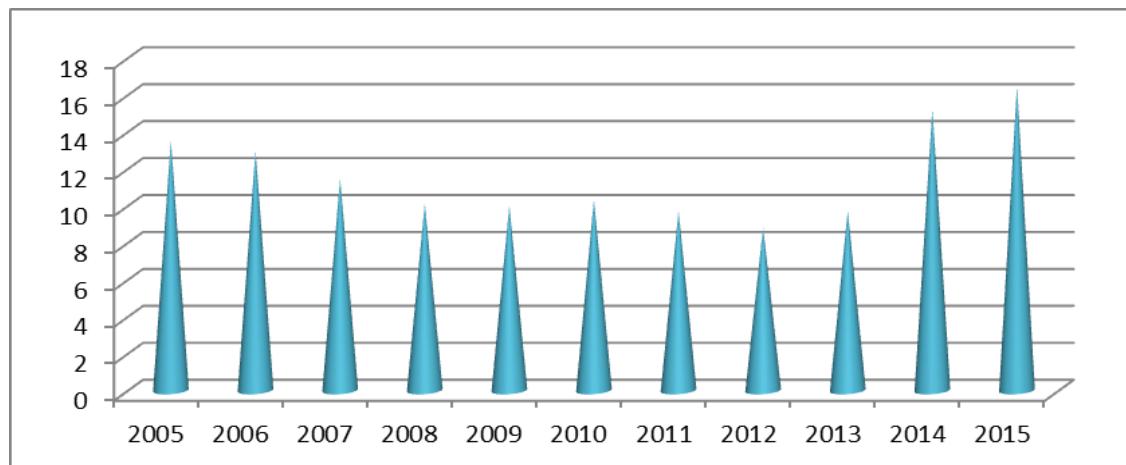

Source: *Ministry of finance - Republic of Serbia, Bulletin of public finance, December 2015. Available on: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, (24/10/2016)*

Based on the data about the share of this fiscality in the total current revenues, we can see its oscillations. From 2005 to 2006 we can see growing trend, but in 2009 falling trend is noticeable. From 2010 to 2013 we can remark

constant oscillations in growth or decline in the share. These oscillations are very minor. After 2013 this share started to grow which is a good indicator about property tax.

Graphic 3: Share of property tax in total local revenues in the local governments, 2005-2015. (in %)

Source: Ministry of finance - Republic of Serbia, Bulletin of public finance, December 2015. Available on: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>, (27/10/2016)

In the graphic 3 we can see the trend in the share of the property tax revenues in the total local revenues. We can notice rapid growing tendency of these revenues in the local budgets. The property tax abundance has increased a lot after the moving from central to local governments. Until this period, we can see low share of revenues from property tax in total revenues. The reason is high share of revenues from another taxes in the local budgets.

THE WAY OF INCREASING THE ABUNDANCE OF PROPERTY TAX IN SERBIA

The abundance is one of the numerous principles of taxation which tax authorities obey when they introduce new tax forms in their tax system. They tend to have more plentiful taxes and choose tax forms for collecting a large amount of money for financing main states functions. This attitude has been represented by Adolf Wagner, Germany financial theoretician (Stakić and Ježdimirović, 2012, p.176). He created 4 groups of tax principles. One of them is abundance principle.

However, there are fiscal revenues which are not abundance in the modern tax systems and in the Republic of Serbia and these taxes have no large fiscal importance. Therefore, these states take a great number of measures for increasing their significance. One of these tax forms is the property

tax. This tax has higher abundance in developed countries than in developing countries. But some developed countries don't have such abundant revenues. In the OECD members, the revenues of property tax has been 1.85% from GDP and in Serbia 0.6% in 2013. Low level of abundance is related with evasion of property tax. In this part of article we will talk about tax evasion and ways for increase abundance.

In theory and practice, most authors think that tax evasion of property tax reduces its abundance. Evasion and abundance are in an inverse relationship. If there are high level of abundance and tax collection, than tax evasion will be reduced. Tax evasion is related with: inexplicable data in the Real Estate Cadastre, a small number of taxpayers, inefficiency of local tax administration in collecting data about taxpayers, disobeying the law; the numerous illegal estate etc. These problems are the biggest for local governments. However, the increase of revenues of property tax is noticed when local government started to use these revenues.

The problem of illegal construction has existed for few decades but it is achieved the highest level in the 90's. There was mass illegal construction caused by large migration of the population from the war zone. The second reason is the lack of control in construction field. Finally the third reason is non-existence of planned documentation for legal construction. According to the latest data

which public Ministry of construction and infrastructure there have been about 771.000 applications for legalization in the Republic of Serbia. While Republic Geodetic Authority had public the data about the number of illegal construction works without building and using permit is 1.5 million (Ministry of construction, traffic and infrastructure, The report about

legalization. Available on: <http://www.mgsi.gov.rs/cir/ozakonjenje>, 24.12.2016). For one year, 2.8% of constructions are legalized after the Law for legalization was passed. It is estimated that share is more than 1.5 million of illegal constructions works and in the Republic of Serbia the legalized number is 1.5%.

Table 2: The assumed number of illegal objects in the Republic of Serbia, 2016

Description	Data
Total number of requests submitted	771 000 requests
Number of legalized objects	21 964 decisions
Total number of illegal objects	1.5 million objects
Percente of legalized objects	1.5%

Source: Ministry of construction, traffic and infrastructure, The report about legalization. Available on: <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/legalizacija-na-cekanju-770000-zahetva-ozakonjeno-tek-tri-odstobjekata/kxl49v7>, 24/12/2016

The biggest problems about property tax have been: disobeying the law by taxpayers; big percent illegal property which isn't in the tax system; small number of taxpayers; taxpayers uninformed about the importance of property tax; bad data flow among authority; inefficient tax administration etc. (Popović, p. 425).

These problems can be resolved in the different ways. Some of the activities completed by tax administration are: organizing the files of taxpayers; strengthening their capacities, adjusting tax rates to local conditions. All this had influence on the increase of balance importance of property tax. We can divided these ways for increasing abundance like this:

- d) Obeying law by taxpayers;
- e) Increasing of the number of taxpayers and tax objects;
- f) Tax rates policy.

a) Obeying law by taxpayers

The base of legalization in taxation is the Law of tax procedure and tax administration which passed 2002 and had many modifications. This law regulates rights and obligations of taxpayers, but it arranges procedure of determination, collecting and control public revenues, then registration taxpayers and penalties (Official gazette of the Republic of Serbia, no 15). Disobeying the law by taxpayers (failure tax registration timely, applying incomplete tax registration with incorrect data etc) will be punished (Item). Companies and entrepreneurs will be sanctioned if don't pay tax in the legal deadline, or apply a smaller tax and with incorrect data. The law provides penalties for taxpayers which use tax evasion. This is a criminal offense. If taxpayers late in paying tax, local tax administrations will resolve this problem with enforced collection.

Table 3: Number of warning to companies, 2009 and 2010

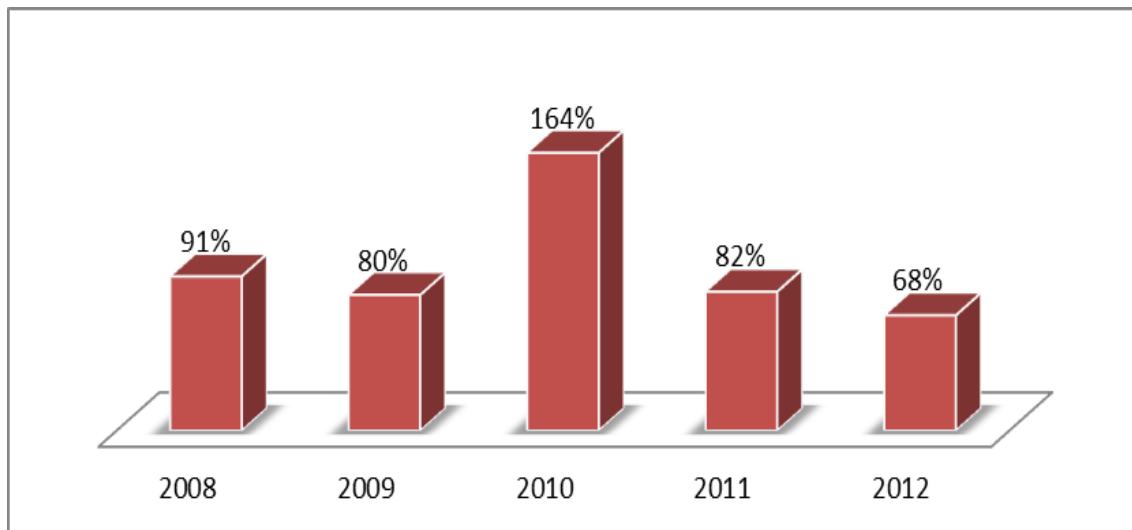
	2009	2010
Number of warning from 1000 rescripts	410	487
Number of enforced collections	169	220

Source: Authors on the basis: Arsić, M. (2012) Property tax reform- results and perspectives. Belgrade: Fund for development of economic science , p.9

In the previous period, local tax administrations increase level of tax collection. In 2009 and 2010, number of warning for tax collection increased from 410 to 487, and the number of enforced

collection with 169 to 220. Companies are better taxpayers than individuals. They pay 85% of their obligations, while individuals pay only 76% (tem, p.9).

Graphic 4: Level of the property tax collection in the Republic of Serbia, 2008-2012 (in %)

Source: Authors on the basis: Arsić, M. (2012) *Property tax reform- results and perspectives*. Belgrade: Fund for development of economic science p.38.

It is very interesting information to know that the higher level of tax collection is in 2010, because transfers were low. Financial crisis reduced revenues from transfers and own revenues have got bigger importance.

The most efficiency measure for obeying law is to inform taxpayers about their obligations. It is necessary to explain that property tax is local tax. The revenues from this tax will be used for growing local community.

6) Increasing of the number of taxpayers and tax object

One of key problems in property tax in Republic of Serbia is a large percent of immobility which aren't in the tax system. These constructions don't have building permit and aren't registered in Cadastre. Because it is a problem to register them from taxation.

The Law of the property tax in the Republic of Serbia predicts that taxpayers should pay tax

regardless their own estate is legal or illegal. The legal and illegal objects are equal in property taxation. The new Law of legalization is passed last year. Its aim is to register many illegal objects very simply and in a cheaper way. Legalization is the process of registering estates in Cadastre with the project about real situation. This is the way to get into the tax system. We expect results in update information in Cadastre and increasing taxpayers. There were one million illegal objects in 2015.

Local tax administration had a key role in increasing taxpayers and tax objects. They have to:

- be efficient and have modern gadget;
- cooperate and provide information flows to other institutions which are engaged in construction;
- register tax collection,
- decide about taxation etc. (Levitas , Vasiljević and Bučić , 2010, p.118)

Table 4: Percent of number of illegal estates (in %)

Type of estates	% of illegal estates
Flats	14
Houses	22
Offices	15

Source: Arsić, M. (2012) *Property tax reform in Serbia*. Belgrade: SKGO

When property tax became own revenues for local administration, we can notice increasing number of taxpayers. From 2009 to 2012, this number has

been increased for 24% for corporations and 21% for individuals. Total increase is 7.5% per year (Arsić, 2012, p.34). Estates registration hasn't

increased the number of taxpayers. The percentage of illegal estates goes from 2% to 40%. The biggest percentage illegal estates is in the category of houses (22%), but for flats and business offices are equal.

The best way to increasing number of taxpayers and tax objects is external control which realizes tax officers. They should note all estates. External control is activities for the screen level of legality and taxpaying. It is necessary to collect data about estates before tax authority goes to control. They compare legal and real states. If the deviation exists, tax authority note and taxpayer give a new application. The biggest non-taxation objects are in the rural area. In 2015, tax control achieves the best results.

Germany organization for international cooperation gave a great support to Serbian Government for administration of property tax. This organization created some projects from 2006 to 2012 called "Support to reform in public finance system in the Republic of Serbia" (Arsić, Altiparmakov, Randelović, Bučić, Vasiljević and Levitas, 2010, p. 112).

b) Tax rates policy as a way for increasing of abundance in the property tax

Germany organization for international cooperation gave a great support to Serbian Government for administration of property tax. This organization created some projects from 2006 to 2012 called "Support to reform in public finance system in the Republic of Serbia" (Idem, p. 112).

There is a possibility for differential tax rates for property tax in the local authority, but law prescribes that this rate has a value law than official rate. The local governments in the Republic of Serbia determine the highest rate on 0.4%, but some of them use the rate from 0.3 and 0.2% only in Leskovac and Kragujevac.

Process of determination rate of property tax is very difficult and it takes a lot of time. This process depends of the budget amount in this year. The local parliament decides about tax rates, based on the analysis of data. In the end of tax year, they determine medium price of square meter of estate for the next year. After that, they analyze tax rates.

The procedure of determination property tax rate in local administration is very difficult. It needs a lot of time.

Then, local government determines rates depending on the amount of planning budget. The

decision was made by local parliament used the data and analyzed them.

Table 5: Property tax rates in cities in the Republic of Serbia, 2016

City	Tax rate
Belgrade	0.4%
Subotica	0.4%
Novi Sad	0.4%
Niš	0.35%
Kruševac	0.35%
Kraljevo	0.3%
Kragujevac	0.2%
Vrnjačka spa	0.3%
Leskovac	0.2%
Jagodina	0.4%
Čuprija	0.38%
Pančevo	0.4%
Vršac	0.3%

Source: The regulation of property tax rate: available on official websites of cities, 23. 10. 2016.

There are many ways for increasing abundance of property tax in the Republic of Serbia, but the most important is increase of the number of taxpayers, obeying law and tax rates policy.

CONCLUSION

The first importance of property tax in the Republic of Serbia was increased in 2006, when the property tax became own revenues for local governments. The revenues of this tax increased in 2014 too, because some fiscal revenues was abolished. In 2015, the revenues from property tax were 1% of GDP and 15% of total tax revenues which cities collect. These data are the important indicator for fiscal independence of local collectivities. We assume this percent will grow from year to year. In the previous year, the growth tendency in the motivation of local authority was noted.

Local administrations have the main role for increasing abundance of property tax. They should be responsible and efficient in the data collecting. Tax administrations had to increase awareness of taxpayers about the importance of collecting taxes for local government and for all citizens. One of measure for increasing revenues of property tax is

organization of the informative campaign and education of the public about the importance of paying taxes and using these revenues.

However, there is an increasing tendency of non-taxable objects. There are many causes for this problem: bad record, “slow” law, etc. The Law for legalization permits a simple procedure. But local administrations will have many obligations. The external control is needed every year.

In the end, tax rates policy is a big cause for increasing abundance in taxation. Official tax rate is 0.4%. Many of cities use this rate, but there are some cities which have lower rates.

For revenues growth, it is necessary:

- *to increase the awareness of taxpayers about tax collections and their right and obligations;*
- *to increase capacities for efficiency in local administrations for the future period;*
- *to increase tax rates;*
- *to provide large number of taxpayers.*

REFERENCES

- [1] Arsić, M., (2012). *Property tax reform in Serbia*, Belgrade: SKGO.
- [2] Arsić, M. (2012). *Property tax reform- results and perspectives*, Belgrade: Fund for development of economic science.
- [3] Arsić, M., Altiparmakov, N., Randelović, S., Bučić, A., Vasiljević, D., Levitas, A. (2010). *Tax policy in Serbia- look ahead*, Belgrad: USAID, Segaprojekat.
- [4] Vučetić, D., Janićijević, D . (2006). *Decentralization as the starting point of further development of Serbia*. Niš: Center for Civil Society Development.
- [5] Đurović-Todorović J., Đorđević, M. (2010). *Public finance*, Niš: Faculty of economics.
- [6] Đurović-Todorović J., Đorđević, M. (2011). *Direct taxes*. Niš: Faculty of economics.
- [7] Eurostat (2014). *Taxation trends in the European Union*, Доступно на: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resource/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2014/report.pdf.
- [8] Ilić-Popov, G. (2002). *Fiscal relations in the federal state – in the side of public revenues*, Belgrade: Magna agenda.
- [9] Kristić, S. (2006). *Own revenues in the system of financing in the local government in the Republic of Serbia*, Belgrade: Regular conference of the cities.
- [10] Levitas, T., Vasiljević D., Bučić, A. (2010). *The property tax- analysis and perspectives of reform*, Belgrade: SKGO
- [11] Ministry of finance of the Republic of Serbia , *Bulletin of public finance, December 2015*. Available on: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%202018032016.pdf>
- [12] Ministry of construction, traffic and infrastructure, The report about legalization. Available on: <http://www.mgsi.gov.rs/cir/ozakonjenje>
- [13] Popović, D., (2013). *Tax law*. Belgrade: Faculty of law, University of Belgrade
- [14] Stakić, B., Jezdimirović, M. (2012). *Public finance*, Belgrade: Singidunum University
- [15] Stipanović, B., (2009). *Manual on financing at local and regional level*, Belgrade: Ministry of finance.
- [16] Law of property tax. Official gazette of the Republic of Serbia, no. 26/01, 45/02, 42/02, 80/02, 135/04, 61/07, 5/09, 101/10, 24/11, 78/11, 57/12- YC, 47/13, 68/14
- [17] Law of financing of local administration. Official gazette of the Republic of Serbia, no. 62/06, 47/11, 93/12, 99/13, 125/14, 95/15
- [18] Law of local government. *Official gazette of the Republic of Serbia*, no. 129-07, 83-14
- [19] Law of public revenues and public expenditures. *Official gazette of the Republic of Serbia*, no.76/91, 33/2004, 135/2004
- [20] Law of planning and construction. *Official gazette of the Republic of Serbia*, no. 72/09, 81/09, 64/10, 24/11, 121/12, 42/13, 50/13, 98/13.
- [21] Law of tax procedure and tax administration, *Official gazette of the Republic of Serbia*, no 15
- [22] Tax administration. Available on: <http://www.purs.gov.rs/>
- [23] Ministry of finance. Available on: <http://www.mfin.gov.rs/>
- [24] Treasury administration. Available on: <http://www.trezor.gov.rs/>
- [25] Eurostat. Available on: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- [26] OECD. Available on: <http://www.oecd.org/>
- [27] OECD Data. Available on: <https://data.oecd.org/>
- [28] International monetary fund, Available on: <http://www.imf.org/external/index.htm>

HARMONIZACIJA FINANSIJSKOG IZVJEŠTAVANJA KAO KATALIZATOR RASTA EKONOMIJE

Prof. dr Dragan J. Mikerević
Redovni професор Економског факултета
Универзитета у Банјалуци

Чланак је излаган на 5. Интернационалном научном скупу „ЕконБиз: Трендови развоја и промјене у новој економији земаља у транзицији“, Бијељина 22. и 23. јун 2017. године

Резиме: U uslovima nove ekonomije dolazi do potrebe harmonizacije i unapređenja finansijskog izvještavanja. Novi koncept poslovanja i upravljanja preduzećem u kontekstu održivosti podrazumijeva brojne promjene, među kojima ističemo promjene poslovnih prioriteta i usvajanje koncepta društvene odgovornosti preduzeća. U takvim uslovima poslovanja postojeći, tradicionalni model finansijskog izvještavanja svojim dizajnom ne može u potpunosti da odgovori na izazove u vezi s realnom ocjenom ekonomske i društvene vrijednosti preduzeća. Kada je riječ o izvještavanju o održivom poslovanju, sveobuhvatno i najzastupljenije uputstvo za sastavljanje ovog izvještaja na globalnom nivou su smjernice koje je donijela Globalna inicijativa za izvještavanje (GRI). Efikasna finansijska tržišta su bitan faktor ekonomskog rasta, a da bi ova tržišta bila efikasna, neophodne su pouzdane, relevantne, uporedive i razumljive informacije. Pri tome, u svijetu finansija egzistiraju dva koncepta: MRS/MSFI i US GAAP, između kojih postoje sličnosti ali i razlike koje su primarno konceptualnog karaktera. U okviru regije zapadnog Balkana postoje i određena računovodstvena rješenja koja nisu u skladu s MRS/MSFI ili pak direktivama Evropske unije što otežava upoređivanja privreda regije.

Keywords: harmonizacija, finansijski izvještaji, međunarodni standardi, MRS/MSFI, US GAAP, izvještaj o održivom poslovanju.

UVOD

U savremenim uslovima poslovanja, koja karakterišu brza razmjena informacija, implementacija informacionih i telekomunikacionih tehnologija u procesu

odlučivanja, kao i mobilnost znanja, kapitala, proizvoda i usluga računovodstvena profesija, mora da se u kontinuitetu razvija i prilagođava. Osnovna svrha sastavljanja i objelodanjivanja finansijskih izvještaja je informisanje različitih interesnih grupa (stekholdera) da bi bili u mogućnosti donositi odgovarajuće odluke. Harmonizacija finansijskog izvještavanja podrazumijeva da se u nacionalnu regulativu inkorporiraju sva pozitivna iskustva i teorijska dostignuća koja su ostvarena u zemljama s računovodstvenom tradicijom.

Globalni procesi i institucije, naročito na tržištima dobara, robe i usluga i finansijskim tržištima, godinama nastoje da harmonizuju pravila finansijskog izvještavanja.

Tim težnjama su doprinosele i pojave velikih finansijskih skandala (Enron, Parmalat i drugi) koji su bili tipični primjeri prevara radi ostvarivanja interesa jedne grupe stekholdera nad drugim i nad javnim interesom. Ali ne samo to, već i promjene u strukturi ekonomije koja je dovila do rasta učešća ekonomije zasnovane na znanju otvorila je problem izvještavanja o intelektualnom kapitalu. Novi koncept poslovanja i upravljanja preduzećem u kontekstu održivosti poslovanja takođe podrazumijeva brojne promjene, od promjene poslovnih prioriteta do usvajanja koncepta društvene odgovornosti preduzeća.

U takvim uslovima poslovanja postojeći, tradicionalni model finansijskog izvještavanja svojim dizajnom ne može u potpunosti da odgovori na izazove u vezi s realnom ocjenom ekonomske i društvene vrijednosti preduzeća.

Kada je riječ o izvještavanju o održivom poslovanju, sveobuhvatno i najzastupljenije uputstvo za sastavljanje ovog izvještaja na

globalnom nivou su smjernice koje je donijela Globalna inicijativa za izvještavanje.

Proces promjena ja zahvatio i razvijene zemlje koje su imale bogatu računovodstvenu tradiciju, ali i zemlje u razvoju i tranziciji koje objektivno nisu kapacitirane da razvijaju svoje posebne nacionalne regulative, što bi bio potpuno neracionalan proces, jer bi ta regulativa svakako morala biti usaglašena s međunarodnom.

Harmonizaciju finansijskog izvještavanja treba posmatrati i kao proces u kojem državne institucije gube dio absolutne suverenosti prepustajući se međunarodnim profesionalnim tijelima. Stoga je orientacija na Međunarodne standarde finansijskog izvještavanja ispravan proces, koji bi trebao sačuvati javni interes i praksu od uticaja različitih interesnih grupa. Tu orientaciju na globalne računovodstvene standarde javno podržavaju razne međunarodne institucije: G20, Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Bazelnii komitet, Međunarodna organizacija komisija za hartije od vrijednosti i Međunarodna federacija računovoda (IFAC).

Nema sumnje da uporedivi i za investitore razumljivi finansijski izvještaji, zasnovani na istim pravilima, smanjuju troškove njihove pripreme, a povećavaju transparentnost procesa na finansijskim tržištima i smanjuju rizik investitora prilikom donošenja njihovih poslovnih odluka.

Karakteristično za sve zemlje Zapadnog Balkana, koje su u procesu pridruživanja u Evropsku uniju, jeste da pored normalizovanja profesionalne i zakonodavne računovodstvene regulative sa MRS/MSFI imaju obavezu harmonizacije svog nacionalnog zakonodavstva i sa pravnim tekovinama Evropske unije – Direktivama Evropske unije, a posebno Direktivom 2013/34/EU, koja je zamjenila Četvrtu i Sedmu direktivu.

Iako je proces ujednačavanja prisutan i na globalnom nivou između Direktiva Evropske unije sa MRS/MSFI, razlike između ovih dvaju regulativnih okvira postoje, što, naravno, usložnjava usaglašavanje nacionalne regulative.

Sličan slučaj je i sa problemima harmonizovanja MRS/MSFI i GAAP-a na globalnom nivou, a to usložnjava računovodstvenu praksu i od računovođa traži dodatna znanja i vještine kako bi odgovorili na zahtjeve očuvanja javnog interesa.

1. Računovodstveni okviri za finansijsko izvještavanje

Proces harmonizacije finansijskog izvještavanja odavno je prešao nacionalne granice, prije svega

zbog razvoja finansijskih tržišta u okviru nacionalnih i regionalnih ekonomija, a onda i razvojem svjetskog finansijskog tržišta, što je kao nužnost proizvelo potrebu standardizacije i harmonizacije finansijskog izvještavanja.

U svijetu finansija egzistiraju dva računovodstvena okvira za finansijska izvještavanja, a bazirana su na:

- međunarodnim računovodstvenim standardima i međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja (MRS/MSFI),
- američkim opšteprihvaćenim računovodstvenim standardima (USGAAP).

Ovdje se čini interesantnim ukazati na sličnosti i razlike između Američkih opšteprihvaćenih principa (US GAAP) i Međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja (IFRS).

Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja, koji se primjenjuju (obavezno ili dobrovoljno) u više od 130 zemalja i američki opšteprihvaćeni računovodstveni principi, koji čine osnovu za finansijsko izvještavanje kompanija u najsnažnijoj ekonomiji u svijetu, slični su po mnogo osnova što čini mogućim njihovu konvergenciju. Sličnosti se zasnivaju na okolnostima da su konceptualni okviri na kojima su izgrađeni vrlo slični. U njima su sadržani isti ciljevi finansijskog izvještavanja, iste pretpostavke – stalnost poslovanja i obračunska osnova, propisane iste karakteristike finansijskih izvještaja kao i gotovo isti osnovni finansijski izvještaji.

Osnovna razlika između US GAAP i MSFI je na konceptualnom nivou. US GAAP se zasnivaju na **pravilima**, dok su MSFI izgrađeni na **principima**. Izgradnja US GAAP-a na pravilima ne znači da FASB ne koristi principe pri njihovom formulisanju, već samo to da pravila imaju glavnu ulogu pri sprovodenju standarda. Oni pokušavaju da predvide sve probleme, ili pak većinu njih, i da u vezi s tim predlože odgovarajuća računovodstvena rješenja koja bi se kasnije, ukoliko se ponove, bila rješavana na sličan način. Rezultat toga je da US GAAP sadrži oko 17.000 stranica. Otuda se US GAAP često označava kao set računovodstvenih vodiča i procedura koje kompanije koriste pri izradi finansijskih izvještaja.

Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja izgrađeni su na osnovnim pretpostavkama i pravilima sadržanim u konceptualnom okviru s ciljem da korisnici finansijskih izvještaja dobiju blagovremeno vjerodostojno prezentovane, relevantne, razumljive, uporedive i provjerljive informacije.

Oni su prezentovani na oko 2500 stranica. Kod MSFI, budući da su zasnovani na principima,

može doći do različitih tumačenja sličnih transakcija. Zbog toga postoje vodići za primjenu standarda koje objavljuje Odbor za međunarodne standarde finansijskog izvještavanja u kojima se pojašjavaju eventualno nejasna područja primjene.

Iako su u posljednjoj dekadi 20. vijeka Odbor za međunarodne računovodstvene standarde (IASB – International Accounting Standards Board) i Finansijski odbor za računovodstvene standarde (FASB – Financial Accounting Standards Board) činili napore u približavanju ovih računovodstvenih okvira i smanjenju razlika, one su i dalje prisutne.

Tako, recimo, MRS/MSFI i dalje nisu dozvoljeni od SEC-a (Američke komisije za hartije od vrijednosti i berze), ali se na američkim koledžima MRS/MSFI izučavaju u cilju sagledavanja osnovnih razlika između MRS/MSFI i US GAAP-a i njihovim različitim efektima na finansijske izvještaje. Dokle će se insistirati na ovim razlikama, čini se da je povezano sa sudbinom pregovora o transatlantskoj trgovini i investicionom partnerstvu (TTIP – Transatlantic trade and investment partnership) između Evropske unije i Sjedinjenih Država.

Ovaj predloženi sporazum o osnivanju slobodne bescarinske zone od Havaja do Letonije od oko 850 miliona stanovnika trebao je dovesti do ukidanja carina na dobra i robu te restrikcije na usluge, omogućavajući bolji pristup javnim tržištima i na taj način čineći investiranje lakšim.

U cilju uspostavljanja novog modela saradnje na globalnom tržištu, do sada je održano petnaest runda razgovora, tako da je još u Majamiju 19. 10. 2015. održana 11. runda pregovora oko usaglašavanja standarda industrije i pravila investiranja, ali nakon tog usaglašavanja prirodno je bilo da dođe i do višeg stepena usaglašavanja između IASB-a i FASB-a oko približavanja računovodstvenih okvira što je ipak izostalo.

Dok zagovornici zaključivanja ovog sporazuma tvrde da bi to rezultiralo u multilateralnom ekonomskom rastu, kritičari ovog sporazuma tvrde da bi to nesrazmjerne povećalo moć korporacija i time vladama država znatno otežalo regulisanje nacionalnih tržišta u svrhu opšte (javne) koristi. Najveći kamen spoticanja oko ovog sporazuma je utvrđivanje tzv. sistema ISDS (Investor state dispute settlement – Program rješavanja sporova između investitora i države) koji bi omogućio multinacionalnim kompanijama da mogu zaobići lokalne pravosudne institucije i da pred međunarodnim arbitražnim komisijama čak osporavaju i zakone, pravila i sudske presude u

suverenim državama ukoliko su one negativno uticale na njihove profite.

Dakle, u takvim slučajevima investitorima bi se omogućilo ostvarenje obeštećenja zbog gubitka očekivanog profita ukoliko bi taj gubitak nastao zbog nekog novog privrednopravnog propisa, čak i ako je on u svrhu zaštite zdravlja ljudi. Ovakve odredbe su ne baš slučajno prepisane iz američkog nedavno sklopljenog trgovinskog sporazuma sa 11 pacifičkih zemalja. Putem ovog sporazuma Sjedinjene Države su u privrednom smislu sprovele nešto nalik strategiji „obuzdavanja“ vojnog širenja Sovjetskog Saveza za vrijeme hladnog rata. Cilj je ovog puta bio ograničavanje privredne ekspanzije Kine kojoj je načelno dozvoljeno da pristupi pacifičkom paktu, ali joj američki standardi liberalizovanog tržišta i zaštite prava radnika i životne sredine suštinski to onemogućavaju.

Na taj način je i Vašington uspio da Kinu uspori u jačanju ekonomskih veza s prirodnim partnerima koje bi imala u okolnim zemljama. Međutim, ni Peking ne miruje, jer se spremá da privredno, pa time i politički uđe na teren gdje su Sjedinjene Države do sada bile neprikladne, a to je Bliski istok.

Očekuje se da će doći do zaključenja sporazuma o slobodnoj trgovini između Kine i šest država Persijskog zaliva (Saudijске Arabije, Ujedinjenih Arapskih Emirata, Bahreina, Katara, Kuvajta i Omana). Neki potpisani sporazumi za pojedine zemlje i kontinente već „proizvode“ negativne posljedice.

Tako, recimo, duvanska kompanija „Philip Morris“ tužila je Australiju zbog toga što je na kutijama cigareta zakonski uvela obavezu stavljanja upozorenja o štetnosti pušenja i zabrani korišćenja logotipa brendova cigareta. Sličnu sudbinu doživio je i Urugvaj, tako da je Kanada pod prijetnjom sličnog postupka odustala od uvođenja sličnih upozorenja na kutijama cigareta dok su, recimo, u Evropi takva upozorenja sasvim uobičajena.

U tom smislu je Norbert Lamert, predsjednik Bundestaga, oktobra 2015. izradio mišljenje da bi prije bilo kakve odluke sva relevantna dokumentacija, naročito rezultati pregovaračkog postupka, morali biti dostupni vladama i parlamentima svih članica Evropske unije, dodajući da za sada poslanici njemačkog parlamenta o ovome mogu da čitaju samo u nekoj od ambasada u Berlinu, gdje su povodom ovog sporazuma već bili protesti na berlinskim ulicama.

Neki njemački komentatori su upozoravali da je TTIP politički, a ne ekonomski problem, dok prema komentaru „Špigla“ i urednika portala „Fraitag“ Jakoba Agustaina, TTIP pati od „bolesti

ukorijenjene u birokratiji i ideologiji zvanoj neoliberalizam“ što može da uništi demokratiju i da bi TTIP mogao da postane *malj neliberalizma* koji će razoriti državu blagostanja u Evropi i konačno doprinijeti gubljenju evropskog identiteta i daljem komplikovanju evropskog pitanja. Ukoliko se u sve ovo uključi spremnost zvaničnog Berlina i Pariza da relaksiraju i obnove dobre odnose s Rusijom, situacija se na globalnom planu zaista komplikuje.

Globalizacija bez granica u sadejstvu sa **liberalizacijom, deregulacijom i privatizacijom**, posebno u zemljama u tranziciji, oslabila je moć i nezavisnost nacionalnih država i vješto je prenijeli na multinacionalne korporacije. Iako većina nas ima sužen izbor gdje da živimo i radimo, još uvijek plaćamo poreze i imamo institucije koje služe više privatnim interesima nego javnim potrebama, gdje se javna dobra netransparentno prodaju privatnim preduzećima čime se radnici lišavaju povezivanja staža i ostvarivanja penzija, a fondovi i budžeti na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini bivaju sve tanji i građane dovode u sve neizvjesniji položaj.

S druge strane, multinacionalne korporacije, od kojih su neke veće od većine nacionalnih država, i pored preotete (preuzete) moći nisu preuzele istovremenu obavezu rješavanja socijalnih zahtjeva građana, već je ta obaveza i dalje ostala na slabašnoj državi koja sve manje uspijeva da ih rješava. U takvoj situaciji ograničenih mogućnosti države osnovano je pitanje *da li možemo živjeti bez države*. Čini se da je odgovor na ovo pitanje veoma jednostavan.

Evo, već živimo, i samo je pitanje da li želimo tako da nastavimo (Joseph, 2014, str. 57). Put u kmetstvo je „nepovratan i neizbjegjan“, tvrdio je i Francis Fukujama (Fukuyama, 1992, str. 89), jer smatra da liberalizacija globalne ekonomije nije dovela do veće, nego, naprotiv, do manje demokratije.

Svaka svjetska sila koja bi danas spustila svoj naučni i tehnološki nivo rizikuje da bude sigurno poražena ili pak da njome dominira nacija koja to nije učinila. Svi oni koji lutaju i investiraju srcem a ne svojom glavom, neminovno će trpjeti gubitke na tržištu i postati uskoro robovi.

Prema mišljenju Roberta Lukasa Juniora, nesporno je dokazano da globalne ekonomske integracije nisu izbor, već de facto neminovnost (Licas, 2004, str. 99). U vezi s tim može se konstatovati da i Fukujama i Lukas svoje argumente zasnivaju na neizbjegnom globalnom prihvatanju neoliberalne ekonomske politike i eliminaciji kejnzijske ili neokejnzijske države socijalnog blagostanja.

Stoga, kako smatraju, od državnih aktera više treba očekivati da će radije predstavljati privatne interese svojih pokrovitelja nego javni interes i koristiti instrumente države (fiskalne, monetarne, pravne, tehnološke, vojne i policijske) za unapređenje svog privatnog i ličnog rasta (Lough, str. 57), nadajući se pritom da korporacije mogu nadomjestiti slobode i efikasnije organizovati zadovoljavanje potreba nego što to čine pojedine države (Lojpur, 2011, str. 426).

Vjerovanje u veliku moć korporacija posljedica je procesa globalizacije koja je stvorila „monstruma“ koji ne samo da ne služi svojim osnivačima (akcionarima) već se duže vrijeme neodgovorno ponaša prema potrošačima i okruženju (Enron, slučaj Volkswagena, a prije toga Tojote, kao i kod nas slučaj Agrokora).

*

* * *

Prema izvještaju koji je američki SEC izdao u julu 2012, malo je vjerovatno da će se puni obim usvajanja MSFI u Sjedinjenim Američkim Državama desiti u doglednoj budućnosti (vidjeti: Work Plan for the Consideration of Incorporating International Financial Reporting Standards into the Financial Reporting System for U.S. Issuers, and the IASB's response in IFRS Foundation Staff Analysis of the SEC Final Staff Report—Work Plan for the consideration of incorporating IFRS into the financial reporting system for U. S. Issuers, October 2012). Ipak, razumijevanje MSFI je od ključnog značaja za američke privrednike i za korisnike finansijskih informacija, pošto većina zemalja izvan Amerike, kao i mnoge inostrane poslovnice entiteta iz Sjedinjenih Država, zahtijevaju njihovu upotrebu.

U današnjoj globalnoj ekonomiji, koja nastavlja da se širi, vrlo je vjerovatno da će ovlašćene računovode u Sjedinjenim Državama preduzeti mјere za unapređenje znanja o MRS/MSFI. Neke studije slučaja imaju, zapravo, namjeru da dodatno pomognu ovim ciljevima.

Prema tome, koliko god je poznavanje MRS/MSFI značajno za privrednike iz Sjedinjenih Država, toliko je važno i poznavanje koncepta US GAAP-a za privrednike kontinentalne Evrope i tamo gdje se primjenjuje koncept MRS/MSFI. Ova potreba je sve veća jer globalizacija i internacionalizacija poslovanja sa sobom donosi kupovinu preduzeća i potrebu konvertovanja bilansa radi sačinjavanja konsolidovanih finansijskih izvještaja.

Potreba prevodenja bilansa je i u situaciji kada kompanije iz Evrope žele da se njihove hartije od vrijednosti kotiraju na američkim berzama, kao i drugim slučajevima.

Tako, recimo, preduzeća u vlasništvu Arapskih Emirata vrše konverziju bilansa uspjeha sačinjenog metodom ukupnih troškova na bilans uspjeha sačinjenog metodom prodatih učinaka. Na prostoru zapadnog Balkana sve više su prisutni vlasnici kapitala iz Kine koji, opet, vode dva paralelna knjigovodstva, i to prema nacionalnim propisima zemlje domaćina i u okviru koncepta računovodstva prema propisima Narodne Republike Kine.

2. Značaj i uloga finansijskih izvještaja

U svijetu naprednije administrativne i računovodstvene kulture i korporativnog upravljanja dobro ureden sistem finansijskog izvještavanja uveliko doprinosi:

- razvoju povjerenja u finansijske izvještaje o stanju i performansama ekonomskih aktera do nivoa nacionalnih ekonomija,
- svođenju informacione asimetrije između internih korisnika i kreatora finansijskih izvještaja i eksternih korisnika tih izvještaja na podnošljivu mjeru,
- rastu sklonosti štednji i investiranju i na taj način razvoju finansijskih tržišta,
- priliku stranih direktnih i portfolio investicija,
- podsticanju eksternog rasta uspješnih kompanija i banaka putem spajanja i akvizicija,
- kreiranju pouzdanih informacija za koncipiranje makroekonomskih politika, strategija i planova države, a uz to i socijalno održiv privredni rast i razvoj zemlje,
- informacionim potrebama izvještajno-regulatornih tijela, i slično.

Zbog prethodno navedenih koristi kvalitetnog finansijskog izvještavanja ovakav sistem zaslužuje najveću pažnju svih interesnih grupa (stekholdera).

Međutim, najdelikatnija je pozicija menadžmenta kao internog stekholdera koji je nadležan i odgovoran za istinito i pošteno, odnosno objektivno finansijsko izvještavanje o stanju i uspjehu izvještajnog entiteta.

Delikatnost pozicije menadžmenta ogleda se u tome što, s jedne strane, postoje informacione potrebe i zahtjevi investitora, kreditora, kupaca, dobavljača, države i javnosti čiji su finansijski interesi heterogeni, a s druge, nalaze se operativni menadžeri, zaposleni, računovođe, interni revizori, koji takođe imaju heterogene interese i zahtjeve, ali ne treba zanemariti ni interes menadžmenta za ostvarivanje bonusa.

U uslovima nekvalitetnog finansijskog izvještavanja nerijetko se dešava da sebični menadžeri radi stvaranja prepostavki za ostvarivanje prava na bonus nastoje uvećati tekući

dobitak, a cilj imalaca većinskih paketa vlasničkih prava je izvlačenje dividendi.

Zato je za kvalitetno finansijsko izvještavanje bitna uloga nezavisne revizije. Međutim, pošto nas privredno-finansijska istorija stalno opominje i na probleme revizije, Evropska komisija je putem Direktiva¹ podstakla javni nadzor nad kvalitetom revizije finansijskih izvještaja koje provode u svojim zemljama. Naravno, ovakva praksa je prisutna i u zemljama koje se namjeravaju pridružiti Evropskoj uniji, te bi ona trebala biti u funkciji poboljšanja kvaliteta finansijskog izvještavanja kako stranim direktnim investicijama ne bi došlo do repatrijacije neopravdano uvećanog dijela profita koji nerijetko zadire u supstancu.

Kolika je moć ovog finansijsko-izvještajnog instrumentarija, pokazuje i mogućnost da se na taj način izvrši uvid u:

- **stanje resursa** kojima kompanija raspolaže, finansijsku strukturu, likvidnost, solventnost i elastičnost (fleksibilnost) prilagođavanja promjenama nastalim u okruženju u kome posluje i daju informaciju o **finansijskom položaju** kompanije, što je prezentovano u **bilansu stanja**;
- **performanse** kompanije koje su sadržane u prinosu koji se ostvaruje na resursima koje kompanija kontroliše, što je prezentovano u **bilansu uspjeha**;
- **tokove gotovine** koji su korisni za razvijanje dodatnih razmišljanja korisnika finansijskih izvještaja o performansama ukazivanjem na obim i ročnost priliva i odliva gotovine, što je prezentovano u **izvještaju o tokovima gotovine**;
- **promjene na kapitalu** između dva računovodstvena perioda;
- **napomene**, koje sadrže pregled računovodstvenih politika i druga informaciona objašnjenja.

Pri analizi finansijskih izvještaja koristi se standardna tehnika, tj. racio analiza (Ivanović, 2016, str. 193),² koja prepostavlja poznavanje suštine i metodologije računovodstvenog sistema,

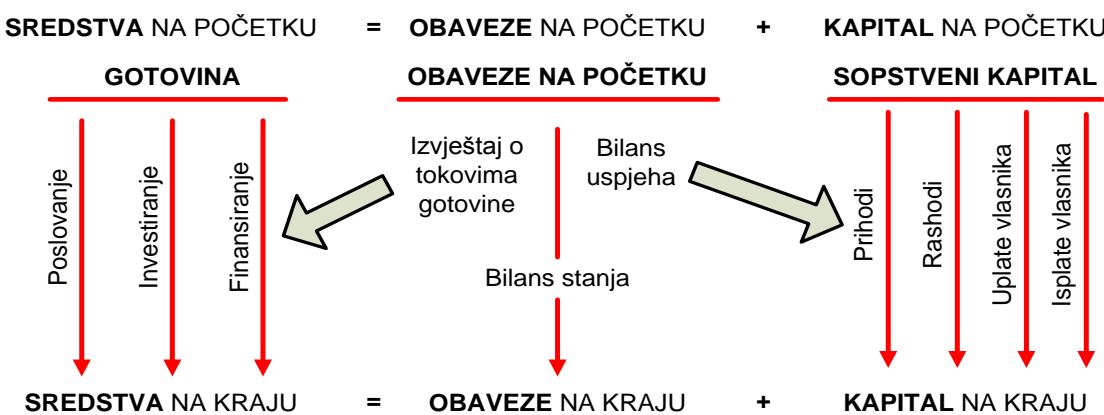
¹ Umjesto Četvrte i Sedme direktive Evropska komisija je krajem juna 2013. donijela Direktivu Evropske unije 2013/34/EU u funkciji poboljšanja kvaliteta finansijskog izvještavanja. Ona je uskladena sa „Strategijom Evrope 2020“ za pametan, održiv i inkluzivan rast, čiji je osnovni cilj smanjenje administrativnih opterećenja i poboljšanje poslovнog ambijenta.

² Prema načinu konstruisanja, racija se dijele na: racija pokrića, racija prinosa, racija obrta i racija procentualnog učešća, dok se sa stanovišta opštih karakteristika raciji brojevi grupišu na: racija likvidnosti, racija aktivnosti, racija duga (tj. racija koja pokazuju finansijsku strukturu), racija rentabilnosti (profitabilnosti), odnosno prinosa na sredstva i tržišna racija. Cesto se posebno razmatra Du Pont sistem analize.

računovodstvene prakse i međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja (MRS/MSFI).

Iako su informacije iz finansijskih izvještaja korisne za cijelokupnu finansijsku zajednicu, prije

svega treba napomenuti da su svi sastavni dijelovi triju finansijskih izvještaja međusobno povezani što pokazuje naredni grafik (Mikerević, 2016, str. 193).

Grafikon 1: Veze između finansijskih izvještaja

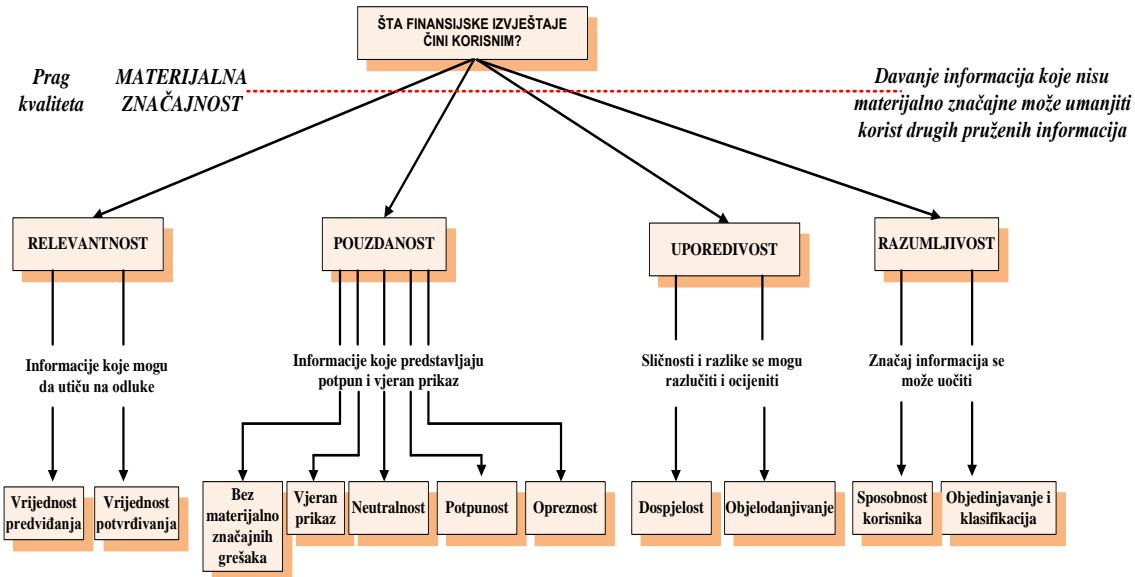
U osnovi, prethodni grafik izražava bliske konceptualne veze istih transakcija s različitim aspekata te se opravdano postavljaju sljedeća pitanja:

- Da li spoznaja performansi kompanije iz prethodnog perioda može biti „vodič“ odnosno reper performansi u budućnosti?
- Kakav je efekat objelodanjivanja informacija o trenutnim rezultatima poslovanja kompanije?
- Kolika je mogućnost tržišta kapitala da iz mnoštva dizajniranih informacija iz finansijskih izvještaja, kojima je zadatak da kreiraju objektivn utisak o kompaniji, otkrije one koje su korektno i fer prezentovane?

Pri tome treba imati u vidu da *razumijevanje finansijskih informacija* nije urođena sposobnost koju imamo ili nemamo, već skup vještina koje se moraju savladati da bi se mogli uspješno voditi poslovi kompanije, bilo da su organizovani kao preduzetnička, ortačka firma, komanditno društvo, društvo ograničene odgovornosti ili korporacija. Pretpostavka za to je odgovarajući kvalitet finansijskih izvještaja koji u osnovi zavisi od istinitog i poštenog finansijskog izvještavanja koje treba da karakterise: razumljivost informacija za korisnike, relevantnost informacije za one koji donose finansijske odluke, pouzdanost informacija, tj. da se njihovi korisnici mogu na njih osloniti prilikom predstavljanja stanja i uspjeha i njihovog vrednovanja i upoređivanja u vremenu i prostoru između poslovno-finansijskih entiteta. Na kvalitet finansijskog izvještavanja uticala je i dosadašnja saradnja u dva važna sistema finansijskog izvještavanja: anglosaksonski i kontinentalnoevropski. Oba koncepta važe za uzorne sisteme finansijskog izvještavanja, ali je

ovaj potonji pojavom i razvojem MRS/MSFI omogućio veću međunarodnu uporedivost finansijskih izvještaja. Pri tome je i posebna uloga Konceptualnog okvira MRS/MSFI. Naime, još 1989. godine usvojen je prvi Konceptualni okvir koji su morali poštovati svi izvještajni entiteti, da bi krajem 2010. bio donesen novi. U prethodnom Konceptualnom okviru iz 1989. godine primarni cilj finansijskog izvještavanja bile su informacije o prinosnom i finansijskom položaju entiteta širokom krugu korisnika (vlasnicima, povjeriocima, zaposlenima, dobavljačima, kupcima, državi i ostalima). Da bi prezentovane informacije bile korisne i u skladu s ciljevima Konceptualnog okvira iz 1989. godine, njihove kvalitativne karakteristike podrazumijevale su da budu:

1. **Relevantne**, koje utiču na donošenje poslovnih odluka korisnika, pomažući im da procijene prošle, sadašnje ili buduće događaje, potvrđujući ih ili pak korigujući njihove prethodne procjene;
2. **pouzdane**, tj. da informacije budu vjerodostojne, da ne sadrže materijalne greške i predrasude i da vjerno predstavljaju stvarnu (istinitu) sliku kompanije;
3. **uporedive**, što podrazumijeva da se finansijski izvještaji u nizu suksesivnih perioda mogu upoređivati da bi se identifikovali trendovi u finansijskom položaju i performansama. Uz to obezbeđuje i mogućnost upoređivanja finansijskih izvještaja različitih kompanija što se ostvaruje i objelodanjivanjem računovodstvenih politika;
4. **razumljive**, znači da objavljene informacije razumiju i interni korisnici kako bi na osnovu njih mogli proučiti informacije i donijeti odgovarajuće odluke.

Slika 1: Kvalitativne karakteristike finansijskih izvještaja Konceptualnog okvira iz 1989. godine (ACCA: Pripremanje finansijskih izvještaja, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2008, str. 199)

Snažan razvoj svjetskog finansijskog tržišta i pojava novih oblika aktive i obaveza bili su dovoljan podsticaj za harmonizaciju i standardizaciju finansijskog izvještavanja na globalnom planu zaključivanjem Memoranduma o saradnji Međunarodnog odbora za računovodstvene standarde (IASB – International Accounting Standards Board) i američkog Odbora za finansijske i računovodstvene standarde (FASB – Financial Accounting Standards Board) (Vidjeti: Prof. dr Kata Škarić Jovanović: Konceptualni okvir MSFI, Finrar, 2/11, Banja Luka, 2011, str. 4).

Dok je rast i razvoj svjetskog finansijskog tržišta u prvi plan istakao informacione potrebe investitora i povjerilaca, pojava novih oblika aktive (u prvom redu finansijskih instrumenata) dovela je do preispitivanja podobnosti do tada važećih pravila za priznavanje i vrednovanje imovine i obaveza. To su bili dovoljni razlozi što su oba regulatorna tijela (IASB i FASB) još 2004. godine pokrenula zajednički projekat za revidiranjem Konceptualnog okvira kojim bi bila postignuta dva cilja: usaglašavanje Okvira za finansijsko izvještavanje donijetog od IASB-a i onog od FASB-a i njihovog unapređenja otklanjanjem nekonistentnosti, kontradiktornosti i praznina koje su se nalazile u pomenutim Okvirima. Na taj način revidirani Konceptualni okvir trebao je biti dobra osnova za dobijanje visokokvalitetnih primjenjivih globalnih standarda finansijskog izvještavanja koji su trebali dalje da se razvijaju na osnovnim principima, a ne na pravilima, što bi zaustavilo njihovu čestu promjenljivost. Do 2010. godine završena je prva faza revizije konceptualnog okvira koja se odnosila

na definisanje ciljeva finansijskog izvještavanja i kvalitativnih karakteristika finansijskih izvještaja.

Cilj finansijskih izvještaja opšte namjene je, prema revidiranom Okviru, da pruži informacije o izvještajnom entitetu koje bi bile korisne primarno postojećim i potencijalnim investitorima, povjeriocima i kreditorima u donošenju odluka o plasiranju kapitala entiteta. Ove razlike u definisanju ciljeva finansijskog izvještavanja u znatnoj mjeri je uticao i na uređenje ostalih pitanja u Konceptualnom okviru, koje se tiču:

- primarnih grupa korisnika finansijskih izvještaja, gdje se favorizuju postojeći i potencijalni investitori i povjeriocu u odnosu na ostale korisnike finansijskih izvještaja. Riječ je o informacijama koje su neophodne da bi ovi korisnici mogli donijeti odluke o tome da li uložiti kapital u izvještajni entitet, zadržati postojeći ulog ili ga pak povući. Ukoliko je riječ o povjeriocima, njima su potrebne informacije da bi mogli donijeti odluke o odobravanju kredita ili neke druge vrste pozajmice;
- informacija koje finansijski izvještaji treba da pruže korisnicima, imajući u vidu da su ciljevi finansijskog izvještavanja jednaki za sve izvještajne entitete u privatnom sektoru, nezavisno od toga da li su prisutni na finansijskim tržištima. Pri tome se doprinos finansijskoj stabilnosti ne pominje kao poseban cilj finansijskog izvještavanja jer se smatra da vjerodostojna prezentacija informacija o izvještajnom entitetu doprinosi izgradnji povjerenja između korisnika, a time i finansijskoj stabilnosti (Ibidem, str. 5).

Ovdje se čini interesantnim ukazati i na činjenicu da su izmijenjeni ciljevi finansijskog izvještavanja u revidiranom Konceptualnom okviru za posljedicu imali i razlike u definisanju kvalitativnih odlika informacija sadržanih u finansijskim izvještajima koje se u osnovi klasificiraju na: **osnovne (fundamentalne)** i one koje treba da doprinesu **unapređenju** osnovnih (fundamentalnih) karakteristika.

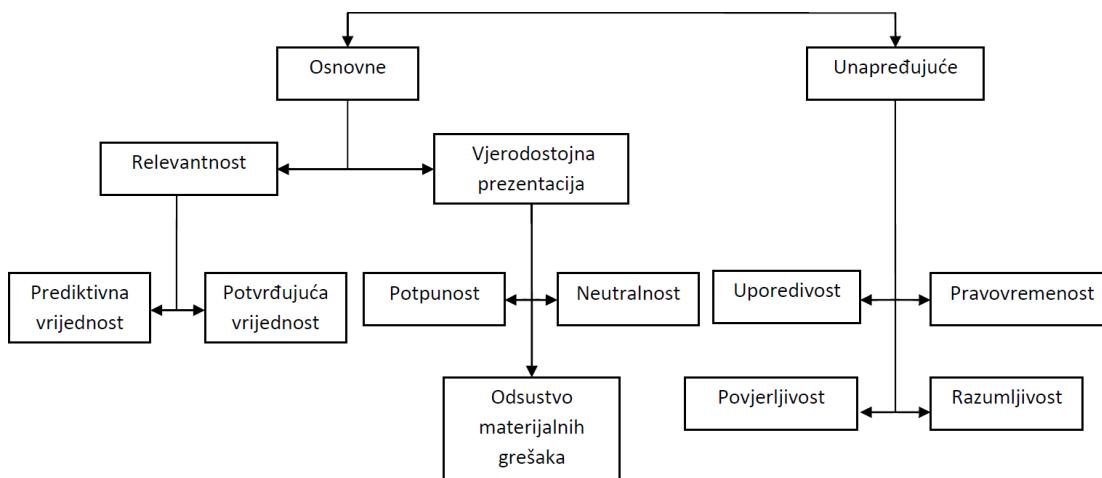
Pod osnovnim, odnosno fundamentalnim karakteristikama podrazumijevaju se:

- **relevantnost**, u gotovo istom značenju kao i u prethodnom Okviru iz 1989. godine, gdje se pod relevantnim informacijama podrazumijevaju potvrde određenih činjenica ili stanja, ili/i predstavljaju dobru osnovu za njihovo prognoziranje. Riječju, relevantnim informacijama se smatraju informacije na kojima korisnici zasnivaju svoje odluke i čije bi ih nepoznavanje navelo na donošenje drugačije odluke;
- **vjerodostojna prezentacija**, koja odgovara pouzdanosti informacija kao karakteristici iz Okvira iz 1989. godine. Zapravo, ova karakteristika ukazuje na potrebu da informacija treba da vjerodostojno reprezentuje ekonomske promjene i s tim u vezi da budu potpune, neutralne i bez materijalnih grešaka.

Drugu grupu kvalitativnih karakteristika čine **unapređujuće** i koje su s razlogom odvojene od osnovnih (fundamentalnih) karakteristika. Naime, relevantnost i vjerodostojnu prezentaciju informacija treba da unaprijede:

- **provjerljivost**, kao novi koncept treba da obezbijedi kredibilitet informacija tako što će stručna i nezavisna lica postići saglasnost, koja ne mora bezuslovno biti potpuna, o tome da informacija ne sadrži materijalne greške, niti je pristrasna i da su priznavanja i izabrane metode procjenjivanja primijenjene bez materijalnih grešaka ili pristrasnosti;
- **blagovremenost (pravovremenost)**, koja kao karakteristika informacije ima znatan uticaj na donosioce odluka. Naime, informacije treba da budu dostupne prije donošenja poslovnih odluka, jer one poslijе imaju malu upotrebnu vrijednost;
- **razumljivost** informacija kako bi ih korisnici na osnovu svojih mentalnih sposobnosti mogli proučiti;
- **uporedivost** informacija na osnovu kojih bi se mogli analizirati i identifikovati trendovi u finansijskim performansama preduzeća (Ibidem, str. 6. do 7).

Prethodno opisane **osnovne** i **unapređujuće** karakteristike finansijskih izvještaja mogu se grafički predstaviti na sljedeći način:

Slika 2: Kvalitativne karakteristike finansijskih izvještaja Konceptualnog okvira iz 2010. godine
(Škarić Jovanović, Finrar, Banja Luka, 02/2011, str. 4)

Ovdje se osnovano zapitati da li spoznaja rezultata iz prošlosti može doprinjeti boljoj projekciji novčanih tokova u budućnosti. Naime, pored toga što se informacije o finansijskoj snazi i njenom potencijalu rasta u budućnosti crpe iz finansijskih izvještaja, tržište posjeduje i dodatne izvore informacija: iz štampe, časopisa, razgovora, investicionih analitičara pa čak i glasina u javnosti

o kompanijama. Sve ove informacije su korisne, posebno investitorima čije se akcije vrednuju na osnovu očekivanih budućih performansi kompanije. Tek nakon objavljuvanja finansijskih izvještaja investitori mogu konstatovati da li su se njihova očekivanja ostvarila. Iako ne mora biti uvijek slučaj, postoji mogućnost da cijene akcija prati kretanje godišnjih profita kompanije. Mnoge

empirijske analize se bave pitanjem kako tržište kapitala reaguje na prezentovanje finansijskih izvještaja. S tim u vezi postoji ubjedljivi dokazi da promjene u nivou profita imaju snažan uticaj na promjenu cijene akcija. Otuda i potreba da se razmotri još jedno pitanje. Naime, finansijski izvještaji o stanju i uspjehu kompanije pripremaju se na obračunskoj osnovi, a finansijske procjene se najčešće baziraju na novčanim tokovima i u tom slučaju profit odnosno dobit po akciji nije isto što i neto novčani tok po akciji. Ukoliko se analizom želi pouzdano sagledati prinosni i finansijski položaj preduzeća, neophodno je razmotriti međusobni odnos stope rasta poslovnog dobitka i stope rasta novčanog (gotovinskog) toka koje bi se u dugom roku trebale kretati približno istim trendom. Međutim, kretanja ovih stopa približno istim trendom važi za prosjek djelatnosti, grana i grupacija, ali postoji pojedinačni slučajevi kompanija gdje se ove dvije stope rasta u kratkom roku mogu vidno razlikovati.

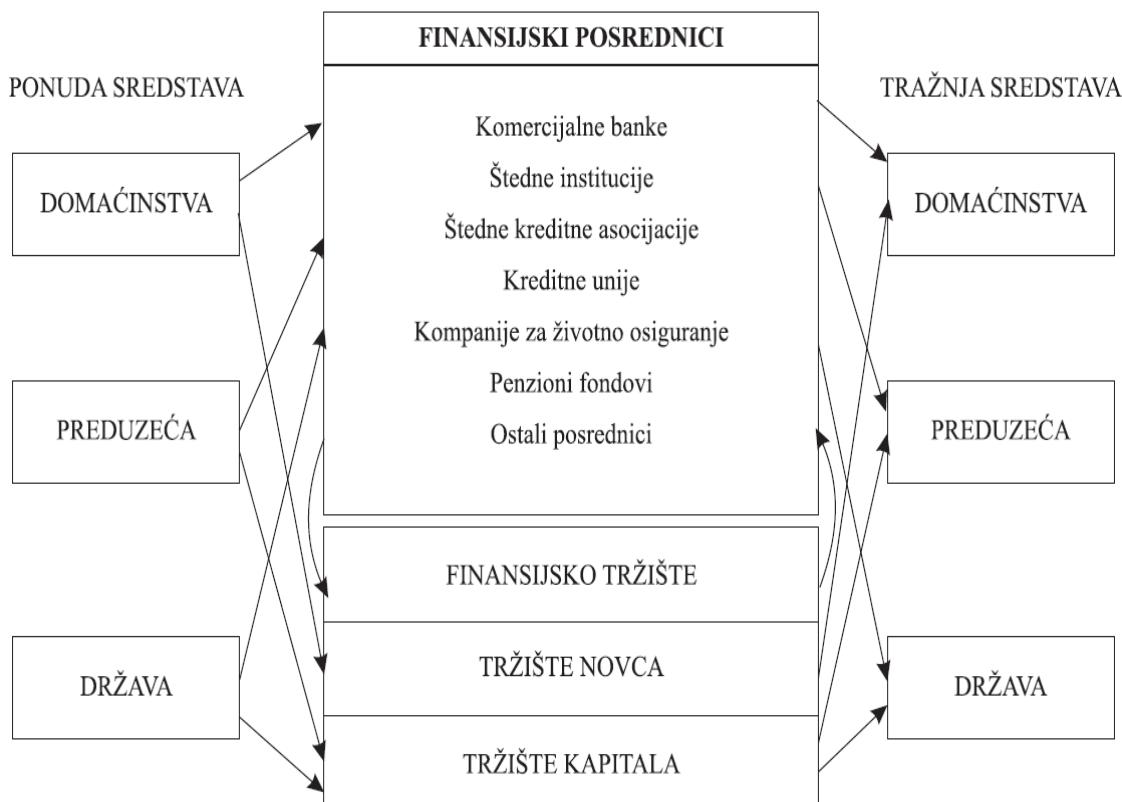
3. Međuslovljenost kvaliteta finansijskog izvještavanja i uspješnosti finansijskog sistema

Da bi preduzeće u globalnom okruženju, kojeg čine demografski, sociokulturološki, političko-

pravni, tehnološki, ekonomski i globalni faktori, moglo funkcionišati, opstati i rasti, neophodno je da se izgradi odgovarajući adaptibilni finansijski sistem koji u osnovi ima veoma složene zadatke. Dakle, treba da:

- omogući mobilnost ograničenih finansijskih resursa,
- obezbijedi stabilne uslove poslovanja,
- smanji rizike upravljanja finansijskim resursima,
- pribavi finansijske resurse za odgovarajuće projekte,
- obezbijedi optimalno korišćenje resursa sistemom korporativnog upravljanja,
- omogući nesmetano funkcionisanje platnog prometa između njegovih učesnika.

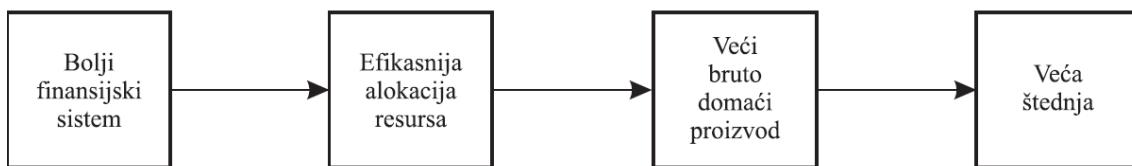
Pod finansijskim sistemom jedne zemlje treba podrazumijevati „ukupnost ponude i tražnje novčanih sredstava, finansijskih instrumenata, raznih finansijskih institucija, tokova kretanja novčanih sredstava i finansijskih tehnika koji, integrисани pravnom regulativom, omogućuju trgovanje novcem i kapitalom određujući cijene finansijskih proizvoda, u prvom redu kamatne stope i očekivanja u budućnosti”, što pokazuje naredna slika (Rosse, 1998, str. 20):

Slika 3: Složenost odnosa između ponude i tržnje novca i kapitala

Uloga koju finansijski sistem ima u poslovnim i drugim aktivnostima uglavnom je olakšanje protoka i alokacije investicionih sredstava. Pri tome finansijski sistem povećava efikasnost realne ekonomije podsticanjem protoka sredstava za

produkтивnu upotrebu. Dakle, finansijski sistem je jedan od najvažnijih dijelova privrednog (ekonomskog) sistema s kojim mora činiti skladnu cjelinu, a to se može ilustrovati na sljedeći način:

Slika 4: Algoritam funkcionisanja privrednog sistema

Poremećaji u njegovom funkcionisanju brzo se i snažno prenose na cijelu privrodu, odnosno ekonomiju, jednako kao što se njegovo stabilno funkcionisanje osjeća ne samo u ekonomiji već i u ukupnom životu zemlje. Zato stanje i učinke tog sistema pomno prate ne samo država i ekonomski subjekti već i najšira javnost. Prikupljajući novčanu štednju, finansijski sistem zemlje omogućava koncentraciju i prenos kapitala subjektima s idejama i projektima, a to je i osnovna funkcija finansijskog sistema. Što je finansijski sistem efikasniji, i ekonomija zemlje je djelotvornija (efektivnija) jer se brojnim licima (pravnim i fizičkim) pruža prilika finansijskih ulaganja i efikasne upotrebe novca i kapitala. Uz obezbjedenje dovoljnog obima kapitala, finansijski sistem ima i važan zadatok upotrebe (alokacije) kapitala u projekte koji umnogome utiču na ekonomski rast i razvoj zemlje, odnosno treba da onemogući upotrebu kapitala u ekonomski neopravdane projekte (s negativnom neto sadašnjom vrijednošću).

Prema doktriniranim stavovima Vašingtonskog konsenzusa i neoliberalizma, pravila igre na globalnom planu diktiraju velike zemlje, Sjedinjene Američke Države prije svih, prilagođavajući ih sebi, gdje su pobednici oni koji tim pravilima i diriguju. Stoga se, bez obzira na članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, javlja protekcionizam u spoljnotrgovinskoj razmjeni gdje velike zemlje i razvijene ekonomije gotovo sve posmatraju kroz lupu sopstvenih interesa. Takav pristup „velikih igrača“ u doba krize iz 2008. godine, a i danas, u duhu su *makijavelijevskog gesla* da cilj opravdava sredstvo, jer strategija i interesu su, kako smatraju, preči od principa. Na ovaj način je već od 70-ih godina prošlog vijeka globalizovana ekonomija postala dominantna karakteristika savremenog kapitalizma i jedna od najznačajnijih društvenih i ekonomskih promjena još od industrijske revolucije. Globalizacija sama po sebi ne bi moralna da bude loša, ali kada su u pitanju manje razvijene zemlje,

ona svakako još uvijek predstavlja nepoznanicu u smislu da još nisu našle valjani „recept“ za dugoročni uspjeh (Lojpur i Peković, Ima li nade za „male“ ekonomije u uslovima globalizacije, *Acta economica*, 16/12, str. 13). Sasvim je izvjesno da je, kako kaže Džozef Stiglic, neoliberalni fundamentalizam uvijek bio politička doktrina koja je bila u službi određenih interesa, mada nikada nije bio potvrđen u ekonomskoj teoriji (Stiglic: Kraj neoliberalizma, <http://www.projectsyndicate.org>). Ukoliko se ovaj stav prihvati, osnovano je pitanje kako u takvoj situaciji ostvariti ekonomski rast (razvoj) i punu uposlenost. Očigledno da je za to neophodan potpuno novi okvir, odnosno nova ekonomska paradigma koja će se u potpunosti razlikovati od postojeće. Pri uspostavljanju te nove ekonomske paradigmе treba imati u vidu ključne faktore koji će oblikovati naredni period razvoja u globalnom svijetu, i to: četvrtu industrijsku revoluciju (4IR) (vidjeti: prof. dr Tihomir Domazet: Preko modernog jubileja duga do održivog ekonomskog rasta, 11. simpozijum o korporativnom upravljanju, Banja Vrućica, 2016, str. 80) i geoekonomiku koja nameće potpuno nova globalna rješenja. Male ekonomije, sasvim je izvjesno, neće se moći oduprijeti ovim globalnim trendovima, već će se, htjele ili ne, njima morati prilogođavati.

Međutim, da bi se pomenute zemlje uspješno razvijale, nije dovoljno samo *prilagođavanje*, već i *predviđanje* budućih događaja i procesa. Ono s čim se suočavamo je novo repozicioniranje kako na globalnom nivou, tako i u samoj Evropi.

Njemačka očigledno više neće imati „komotnu“ poziciju kao lider, naročito poslije „bregzita“, koja nije morala da preuzima odgovornost i da se opredjeljuje prema najvažnijim geopolitičkim pitanjima.

Pošto je debata o ciljevima i karakteru Evrope gotovo permanentno otvorena, očigledno je da se Njemačka zalaže za ekonomsko upravljanje

Unijom preko Evropske centralne banke i Evropske komisije, dok je Francuska tražila, bar do sada, da se ekonomsko odlučivanje vrati u politički okvir, gdje šefovi država i vlada donose ključne ekonomske odluke koje Evropska komisija treba samo da sprovodi.

Pri tome Francuzi žele fiskalnu uniju, a Njemačka fiskalnu disciplinu. S druge strane, Francuska će nastojati oživjeti uniju za Mediteran i akcenat saradnje staviti na zemlje Sjeverne Afrike i Bliskog istoka, dok će se Njemačka fokusirati na Istočnu Evropu, kao i toliko puta ranije u istoriji. Prethodno navedeno pokazuje da, bez obzira na to koja će vizija prevagnuti, postaje jasno da će sve ovo imati dramatične posljedice po Balkan, koji i pored toga može postati važna spona između Centralne Europe i Mediterana, kao i između Zapadne Europe i Male Azije.

Bez obzira na to čija će vizija prevagnuti, za nesmetano funkcionisanje ekonomije trebaće efikasan finansijski sistem, a da bi on mogao besprijekorno funkcionisati, biće mu neophodne relevantne, pouzdane, uporedive i razumljive informacije. Ove informacije se obezbjeđuju putem sistema finansijskog izvještavanja koji je bitna komponenta uspješnosti funkcionisanja finansijskog sistema i stabilnog ekonomskog rasta svake zemlje.

U osnovi, finansijski izvještaji predstavljaju transmisioni mehanizam između podnositelaca i korisnika finansijskih izvještaja. Zbog toga je važno da oni budu u funkciji istinitog i fer (poštenog) finansijskog izvještavanja za što su odgovorne računovodstvena i druge srodne profesije (interna i eksterna revizija, ovlašćeni procjenjivači, vještaci i slično).

Drugim riječima, samo istinito i pošteno finansijsko izvještavanje može da doprinese smanjenju informacione asimetrije onih koji su u povoljnijoj poziciji i nalaze se na izvoru informacija (menadžment), i onih koji su u inferiornoj poziciji (investitor i vlasnici). Smanjenje informacione asimetrije je važno postići jer finansijski izvještaji predstavljaju osnovu za procjenu prinosnog, imovinskog i finansijskog položaja, procjenu izloženosti preduzeća kratkoročnim i dugoročnim poslovno-finansijskim rizicima, procjenu izloženosti riziku od stečaja, procjenu konkurentске pozicije sopstvenog i konkurentnih preduzeća, procjenu finansijske snage kupaca i dobavljača, procjenu ranih upozoravajućih signala, oblikovanju finansijske strukture, identifikovanja i procjene prilika za investiranje i slično.

Iz prethodnog je osnovano ustvrditi da se kvalitetno finansijsko izvještavanje u javnom

interesu postiže dobrom zakonodavnom i profesionalnom regulativom. Stoga opredjeljivanje za odgovarajuću sadržinu i strukturu finansijskih izvještaja predstavlja veoma odgovornu aktivnost, koja ne trpi improvizacije, a one su u nekim zemljama na prostorima zapadnog Balkana gotovo postale pravilo, a ne izuzetak. Ukoliko je to tako, onda finansijsko izvještavanje, koje bi trebalo primarno biti okrenuto prema interesima investitora, ne može pozitivno uticati na uspješnost funkcionisanja finansijskog sistema. U takvim uslovima investitori ne mogu procijeniti šanse ili rizike koje prate određene investicione alternative, što za posljedicu može imati neadekvatnu alokaciju ograničenog kapitala, a to u konačnici negativno utiče i na ekonomski rast. Ukoliko pri iščitanju bilansa treba dodatna doza opreza, štete trpe investitori i sve druge interesne grupe (zaposleni, država, tržište kapitala, nacionalna ekonomija i drugi).

4. Bilansiranje rezultata – jedinstvo interesa ili jedinstvo suprotnosti

U procesu finansijskog izvještavanja bilansiranje rezultata je posao od najvećeg značaja jer izabrana metoda bilansiranja rezultata (metoda ukupnih troškova ili metoda prodatih učinaka) u velikoj mjeri određuje formu, strukturu i sadržinu izvještaja uspješnosti, a time i njegovu iskaznu moć.

Visina prihoda i rashoda prilikom primjene metode **troškova prodatih učinaka** utvđuje se prema vrijednostima:

- **prihodi od prodaje robe i učinaka**, vrednuju se po ostvarenoj prodajnoj cijeni,
- **prihodi od aktiviranja i potrošnje robe**, vrednuju se po nabavnoj cijeni robe,
- **prihodi od aktiviranja i potrošnje učinaka**, utvrđuju se po cijeni koštanja,
- **rashodi po osnovu prodate robe**, vrednuju se po nabavnoj cijeni robe,
- **troškovi prodatih učinaka**, vrednuju se po stvarnoj cijeni koštanja,
- **troškovi perioda**, vrednuju se po **stvarnim** troškovima **funkcija** čiji se troškovi ne uključuju u cijenu koštanja učinaka,
- **viškovi zaliha**, vrednuju se po nabavnoj cijeni (viškova zaliha robe i materijala) odnosno po cijeni koštanja (viškova zaliha proizvoda),
- **prihodi od ukidanja dugoročnog rezervisanja**, nastaju kada je dugoročno rezervisanje veće od stvarnih obaveza za koje je dugoročno rezervisanje formirano, tj. rashoda koji se pokrívaju dugoročnim

rezervisanjem,

- **otpis i manjkovi zaliha materijala, sitnog inventara i ambalaže**, vrednuju se po nabavnoj cjeni, dok se manjak robe i gotovih proizvoda, ukoliko pada na teret odgovornog lica, obračunava u visini prodajne cijene i evidentira kao prodaja, samo što se umjesto računa kupaca zadužuje račun ostalih potraživanja. Međutim, ukoliko odgovorno lice nije moglo spriječiti nastanak manjka gotovih proizvoda i robe, pa je odluka uprave da manjak pada na teret preduzeća, njihovo obuhvatanje se vrši po cijeni koštanja odnosno nabavnoj cjeni.

a) *Osnovne karakteristike ove metode*

- Poslovni troškovi (rashodi), izuzimajući nabavnu vrijednost prodate robe, iskazani su u formi troškova po učincima (troškovi proizvodnje prodatih proizvoda) i po mjestima nastanka (troškovi uprave i troškovi prodaje). To znači da su na rashodnoj strani bilansa uspjeha kao rashod iskazana samo ulaganja koja se odnose na prodate proizvode odnosno prodatu robu.
- Viškovi, otpis, manjkovi zaliha i prihodi od ukidanja dugoročnog rezervisanja u propisanoj strukturi bilansa uspjeha iskazuju se u okviru ostalih prihoda i ostalih rashoda. Međutim, pri utvrđivanju istinitog poslovnog rezultata viškove, otpis, manjkove zaliha učinaka i prihoda od ukidanja dugoročnog rezervisanja treba uključiti u poslovne prihode i rashode jer su oni posljedica rada poslovnih funkcija.

b) *Metoda ukupnih troškova*

Suštinska razlika između metode prodatih učinaka i metode ukupnih troškova je u tome što **metoda ukupnih troškova pri utvrđivanju poslovnog rezultata uzima u obzir ukupna ulaganja** izvršena u datom obračunskom periodu iskazana kao troškovi po vrstama i njima suprotstavlja efekte koji su iz njih nastali.

Efekti ulaganja kod proizvodnih preduzeća zavise od odnosa proizvodnje i prodaje.

Kada bi u datom obračunskom periodu proizvodnja bila jednaka prodaji, ne bi dolazilo do promjene visine zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda u odnosu na početno stanje. U tom slučaju efekat izvršenih ulaganja je prihod od prodaje gotovih proizvoda, jer sve što je

proizvedeno u tom periodu, podrazumijevajući i izvršena ulaganja, u cijelosti je i prodato.

Ukoliko je proizvodnja u datom obračunskom periodu viša od prodaje, to znači da, iako su ulaganja izvršena u datom obračunskom periodu i pretvorena u gotove proizvode, svi gotovi proizvodi nisu prodati, zbog čega se na dan izještavanja dio gotovih proizvoda nalazi na zalihamu, uslijed čega su zalihe na kraju perioda više od onih početnih. Efekat ulaganja je prihod od prodatih gotovih proizvoda i povećanje vrijednosti zaliha gotovih proizvoda i nedovršene proizvodnje ukoliko pretpostavka o potpunoj dovršenosti proizvodnje započete u tom periodu nije ispunjena.

U periodima u kojima je prodaja viša od proizvodnje, a to je moguće samo kada na početku obračunskog perioda postoje zalihe nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda, tada će biti prodati ne samo proizvodi koji su posljedica ulaganja izvršenih u datom obračunskom periodu već i dio proizvoda koji su postojali na početku godine i koji su rezultat ulaganja prethodnog perioda.

Usljed ovoga su zalihe nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda na kraju godine niže od početnih zaliha. Prihod od prodaje uslijed toga nije u cijelini posljedica ulaganja datog obračunskog perioda, tako da se efektima ulaganja tekućeg perioda smatra prihod od prodaje umanjen za smanjenje zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda. I prihod prodaje smanjen je za vrijednost smanjenja zaliha. Ako su, dakle, krajnje zalihe niže od početnih, prodaja je bila veća od proizvodnje.

U bilansu uspjeha povećanje i smanjenje zaliha učinaka (nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda) i prihodi od aktiviranja i potrošnje zaliha i robe može se iskazivati u okviru poslovnih prihoda ili u okviru poslovnih rashoda.

Prema tome, postoje dvije varijante bilansiranja poslovnog rezultata metodom ukupnih troškova:

Varijanta 1 – korekcija poslovnih prihoda sa prihodima od aktiviranja ili potrošnje zaliha robe i učinaka i sa povećanjem odnosno smanjenjem zaliha učinaka;

Varijanta 2 – korekcija poslovnih rashoda sa prihodima od aktiviranja ili potrošnje robne i učinaka i sa povećanjem odnosno smanjenjem zaliha učinaka.

Struktura prihoda i rashoda prilikom utvrđivanja poslovnog rezultata metodom ukupnih troškova je:

		Varijanta
		1. Korekcija prihoda sa promjenom vrijednosti zaliha učinaka (1.1 do 1.4- 1.5)
1	2	3
	(1.1 do 1.4-1.5)	(1.1+1.2)
1. Poslovni prihodi	174.000	170.000
1.1. Prihodi od prodaje robe	20.000	20.000
1.2. Prihodi od prodaje učinaka	150.000	150.000
1.3. Prihodi od aktiviranja i potrošnje rob i učinaka	5.000	xxx
1.4. Povećanje vrijednosti zaliha učinaka	1.000	xxx
1.5. Smanjenje vrijednosti zaliha učinaka	2.000	xxx
	(2.1. do 2.8)	(2.1. do 2.8+2.11- 2.9-2.10)
2. Poslovni rashodi	158.000	154.000
2.1. Nabavna vrijednost prodate robe	18.000	18.000
2.2. Troškovi materijala	70.000	70.000
2.3. Troškovi zarada i naknada zarada	40.000	40.000
2.4. Troškovi proizvodnih usluga	12.000	12.000
2.5. Troškovi amortizacije	10.000	10.000
2.6. Troškovi rezervisanja	5.000	5.000
2.7. Nematerijalni troškovi bez poreza i doprinosa	1.000	1.000
2.8. Porezi i doprinosi bez poreza na dubitak	2.000	2.000
2.9. Prihodi od aktiviranja i potrošnje robe i učinaka		5.000
2.10. Povećanje vrijednosti zaliha učinaka		1.000
2.11. Smanjenje vrijednosti zaliha učinaka		2.000
POSLOVNI DOBITAK (1-2)	16.000	16.000

Bitna razlika između metoda obračuna ukupnih troškova i metoda troškova prodatih učinaka je sljedeća:

- Metoda obračuna ukupnih troškova u okviru poslovnih rashoda iskazuje sve nastale troškove po vrstama, kako one koji se odnose na prodate, tako i one koji se odnose na neprodato učinke, što nije slučaj kod metode prodatih učinaka. Ipak, i prilikom primjene ove metode rashode predstavljaju ulaganja koja se odnose na prodate proizvode, jer se ukupna ulaganja svode na ulaganja koja se odnose na prodate učinke uzimanjem u obzir promjene vrijednosti zaliha. Ako su zalihe na kraju obračunskog perioda više u odnosu na početne, znači da je dio ulaganja sadržan u neprodatim ili nezavršenim proizvodima.

Kada se ukupna ulaganja umanju za povećanje zaliha, razlika u tom slučaju ne pokazuje ništa drugo nego rashode koji se odnose na prodate proizvode. U slučaju kada su zalihe nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda na kraju obračunskog perioda niže od početnih, do ulaganja koja se odnose na prodate proizvode dolazi se tako što se ukupna ulaganja tekućeg perioda povećaju za smanjenje zaliha, jer su u tom periodu prodate zalihe koje su proizvedene u prethodnim periodima.

- Metoda obračuna ukupnih troškova ne iskazuje na posebnoj poziciji viškove otpisa i manjkove zaliha učinaka jer su oni sadržani u povećanju odnosno smanjenju vrijednosti zaliha učinaka.

Promjena vrijednosti zaliha učinaka utvrđuje se na sljedeći način:

1. krajnje zalihe učinaka,
2. početne zalihe učinaka,
3. povećanje vrijednosti zaliha učinaka ($1 - 2$);
 $1 > 2$,
4. smanjenje vrijednosti zaliha učinaka ($2 - 1$);
 $2 > 1$.

Sačinjavanje bilansa po ukupnim troškovima zahtjeva vođenje dvije glavne knjige:

- glavna knjiga finansijskog računovodstva, i
- glavna knjiga obračuna troškova i učinaka.

Glavnu knjigu obračuna troškova i učinaka vode proizvodna preduzeća zbog evidentiranja troškova po mjestu nastanka radi odgovornosti za nastanak i po nosiocima troškova radi utvrđivanja cijene koštanja nedovršene proizvodnje i gotovog proizvoda (Rodić i Filipović, 2011). U okviru glavne knjige obračuna troškova i učinaka evidentiranju se otpisi nezavršene proizvodnje i gotovih proizvoda kao i njihovi viškovi i manjkovi. U glavnu knjigu finansijskog računovodstva prenose se stvarne zalihe učinaka a u bilansu uspjeha iskazuje se povećanje ili smanjenje zaliha učinaka, a ne evidentiraju se otpisi, viškovi i manjkovi učinaka jer su oni obuhvaćeni preko povećanja/smanjenja zaliha.

Prihodi od aktiviranja ili potrošnje robe i učinaka obračunavaju se po nabavnoj cijeni robe odnosno po cijeni koštanja učinaka.

Iskaživanje u bilansu uspjeha prihoda od aktiviranja ili potrošnje robe i učinaka, povećanja ili smanjenja vrijednosti zaliha učinaka bilo u okviru poslovnih prihoda bilo u okviru poslovnih rashoda ne mijenja poslovni rezultat (poslovni dobitak odnosno poslovni gubitak). Međutim, ako se prihodi od aktiviranja ili potrošnje robe, povećanje ili smanjenje vrijednosti zaliha učinaka iskazuje u okviru poslovnih rashoda onemoguće je podela poslovnih rashoda na varijabilne i fiksne koji se vrši pri analizi prinosnog položaja.

Česte promjene forme, strukture i sadržine finansijskih izvještaja idu na štetu uporedivosti informacija tokom vremena. Stoga je važno da rješenja na nacionalnom nivou ne budu u suprotnosti sa MRS 1 – prezentacija finansijskih izvještaja (paragrafi 45 i 46) kao i sa članom 9, stav 1 Direktive 2013/34/EU koje se odnose na princip dosljednosti prezentacije. Riječju, neophodno je uložiti napore da rješenja na lokalnom nivou budu uporediva s relevantnom međunarodnom regulativom, a posebno s rješenjima u zemljama sa bogatom računovodstvenom tradicijom i zemljama u okruženju. Sljedeća ilustracija daje uvid u uskladenosti odnosno zastupljenosti pojedinih rješenja u primjeni načina i metoda bilansiranja.

	Evropska unija	IFRS	Sjedinjene Države	UK	Francuska	Njemačka	Federacija BiH	Republika Srpska	Hrvatska	Makedonija	Crna Gora	Slovenija	Srbija
Metoda ukupnih troškova – korekcija vrijednosti zaliha													
Korekcija prihoda	✓	✓		✓	✓	✓		✓		✓	✓	✓	
Korekcija rashoda								✓		✓		*	
Metoda prodatih učinaka	✓	✓	✓	✓		✓					✓		

Slika 5: Komparativna analiza primjene metoda bilansiranja rezultata (Malinić, Savez računovođa i revizora Srbije, str. 43)

Sve zemlje prethodne Jugoslavije više su orijentisane prema iskustvima zemalja kontinentalne Evrope i sve su se opredijelile za primjenu metode ukupnih troškova, osim Slovenije u kojoj se nudi mogućnost izbora između metoda

ukupnih troškova i prodatih učinaka. Analizom se može uočiti da Hrvatska, Srbija i Federacija BiH primjenjuju deformisanu metodu ukupnih troškova. Kažemo „deformisane“ jer pomjeranje korekcije vrijednosti zaliha sa prihodne na

rashodnu stranu deformisalo je bilans uspjeha i ozbiljno dovelo u pitanje njegovu iskazanu moć, prije svega, zbog toga što (Malinić, str. 40):

- **nema dovoljnu teorijsku utemeljenost**, jer odstupa od osnovnog cilja bilansiranja rezultata primjenom metoda ukupnih troškova, a to je sučeljavanje ukupno nastalih rashoda jednog perioda sa ukupnom vrijednošću učinaka proizvedenih u tom istom periodu. Premješanjem korekcije vrijednosti zaliha na rashodnu stranu, ukupni rashodi su svedeni na nivo koji odgovara metodi prodatih učinaka. Na ovaj način rashodna strana je nehomogena jer su pomješani rashodi i učinci tako da rashodna strana više ne odražava ukupno uložene napore u jednom obračunskom periodu, već su oni pomješani sa naporima koji su uloženi u drugim periodima. Ovakvo deformisano strukturiranje rashodne strane onemogućava efektivnu analizu strukture troškova i otežava njihovu kontrolu što dovodi u pitanje prednosti koje ova metoda ima. S druge strane i prihodna strana ostaje nepotpuna jer umjesto da odražava ukupne učinke perioda, ona je svedena na njihov realizovani dio (kada je proizvodnja veća od prodaje) ili dovodi do mješanja učinaka različitih perioda (kada je prodaja veća od proizvodnje). Jedino što pritom ostaje isto je visina iskazanog poslovnog rezultata (dubitka) što pak nije zadani cilj.

- **narušava uporedivost informacija**, kako sa preovlađujućom praksom u svijetu, tako i u regionu Zapadnog Balkana, ali u nekim zemljama (Srbija) prekinulo je vezu i sa prethodnim bilansima uspjeha jer je korekcija vršena na prihodnoj strani. Na ovaj način onemogućena je kvalitativna uporedivost različitim inostranim preduzećima, granama i oblastima, ali i problematizirano konsolidovanje bilansa stranih investitora, a i u suprotnosti je sa MRS1-Prezentacijom finansijskih izvještaja paragrafom 45 i 46, kao i sa članom 9. stav 1 Direktive 2013/34/EU koji se odnose na princip dosljednosti prezentacije.

- **je neuporediva sa relevantnim međunarodnom praksom**, iako je to jedan od ključnih ciljeva koje treba dostignuti u procesu pridruživanja Evropskoj uniji i s tim u vezi Direktivom 2013/34/EU. Takođe, i opšta tendencija i propisana obaveza korišćenja MRS/MSFI i opredjeljenost BiH a i drugih zemalja Zapadnog Balkana da implementira takvu praksu nameće potrebu poštovanja rješenja propisanih u MRS1- Prezentacijom finansijskih izvještaja.

Kada je riječ o preglednosti propisanih finansijskih izvještaja, čini se da kod mnogih zemalja prethodne Jugoslavije rješenja odstupaju od zahtjeva navedene direktive, osim Crne Gore koja ima stepen raščlanjivanja bilansnih pozicija sličan zahtjevima iz Direktive, a to pokazuju naredni podaci:

Finansijski izvještaji	Europska unija	Crna Gora	Slovenija	Hrvatska	Makedonija	Republika Srpska	Federacija BiH	Srbija
Bilans stanja	67	48	102	110	112	127	135	137
Bilans uspjeha	21	34	42	60	93	127	144	99
Ukupno	88	82	144	170	205	254	279	236
Napomene								
U pregledu su sadržane informacije koje odgovaraju bilansu stanja koji se prikazuje u formi dvostranog pregleda i bilansu uspjeha koji je zasnovan na metodi ukupnih troškova i prikazuje se u formi liste.								
U bilansu uspjeha uključena su oba njegova dijela u Hrvatskoj, Makedoniji, Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Srbiji.								

Slika 6: Komparativna analiza stepena raščlanjivanja pozicija u bilansu stanja i bilansu uspjeha u zemljama u okruženju (Malinić, 2015, str. 49)

Osnovano je ustvrditi da transparentnost i kvalitet izvještavanja ne zavise od povećanog broja pozicija bilansa uspjeha i stanja, jer veći broj

pozicija može objektivno da ugrozi preglednost kao važan element kvaliteta finansijskog izvještaja. Očigledno da broj pozicija u bilansu, naročito u

Srbiji, FBiH i Republici Srpskoj, znatno odstupa od zahtjeva Direktive 2013/34/EU kao i u poređenju sa zemljama sa bogatom računovostvenom tradicijom, što negativno utiče na kvalitet finansijskog izvještavanja. Naravno, na prostorima Zapadnog Balkana upitno je i poštovanje principa formalnog kontinuiteta i uporedivosti bilansa u dužim vremenskim periodima, a i između pojedinih nacionalnih ekonomija, što pokazuju i razlike u:

- bilansiranju gubitka iznad kapitala,
- bilansiranju emisione premije.

4.1. Bilansiranje gubitka iznad kapitala

U situaciji kada je bosanskohercegovačka privreda najnekurentnija na Zapadnom Balkanu, poslovanje s gubitkom je nešto što nije izuzetak i što ne iznenađuje ni menadžment, ni vlasnike, niti druge interesne grupe.

Bez obzira na to što gubici predstavljaju neprijatnu situaciju koja, po pravilu, vodi ka finansijskim neprilikama, u računovodstvenoj literaturi u zemljama sa razvijenom računovodstvenom tradicijom ne postavlja se kao problem i rješenja su dobro poznata.

Kod nas su rješenja različita. Jedna od mogućnosti je da se gubitak bilansira u aktivi nakon poslovne imovine preduzeća i da u zbiru čini aktivu bilansa. Drugo rješenje, koje je u računovodstvenoj praksi prisutnije, predstavlja bilansiranje gubitka u pasivi u okviru kapitala preduzeća, gdje se pojavljuje kao korektivna pozicija.

Međutim, s obzirom na naš podnaslov, postavlja se pitanje šta je i kako se bilansira gubitak iznad kapitala. U razvijenim zemljama tržišne ekonomije o ovom pitanju se ne raspravlja, jer je dobro poznato da ovakva preduzeća u normalnim tržišnim uslovima ne mogu da egzistiraju. Riječju, takvo stanje preduzeća je nespojivo s logikom funkcionisanja tržišne privrede.

Pošto takva preduzeća u našim uslovima potpuno legalno funkcionišu, osnovano je ustvrditi da kod nas još nije zaživjela tržišna ekonomija, već je na djelu kvazitržišna ili pak „vaučerska“ ekonomija. U skladu s prethodnim, sasvim je razumljivo zašto se o bilansiranju gubitka iznad kapitala u razvijenim zemljama ne raspravlja.

Zapravo, u tom slučaju vlasnici i povjerioci već su izgubili dio svojih ulaganja odnosno potraživanja. Otuda samo u privredi Republike Srpske u 2016. godini od ukupnih gubitaka od 6,3 milijarde konvertibilnih maraka, 1,8 milijardi su gubici iznad kapitala i oni se vremenom samo uvećavaju.

U takvim uslovima poslovanja računovođe moraju naći način bilansiranja tako iskazanog gubitka iznad kapitala, iako Direktiva 2013/34/EU to eksplicitno ne predviđa, s obzirom na prethodno već izražen stav o neodrživosti takvih preduzeća na tržištu. Pošto je članom 9, stav 2 Direktive ostavljena mogućnost dodavanja novih pozicija (stavki), pod tom odredbom bi se moglo podvesti i bilansiranje iznad visine kapitala.

Kada preduzeće u svom poslovanju počne ostvarivati gubitke, za njihov iznos osnovano je smanjiti sopstveni kapital, jer vlasnici snose i najveće rizike i eventualne iskazane gubitke pokrivaju srazmjerno učešću u kapitalu. U slučaju gubitka cijelokupnog sopstvenog kapitala, gubitak preko tog iznosa nije logično bilansirati u okviru kapitala, jer kapitala ima ili nema, pa nije moguće iskazati njegovu negativnu vrijednost.

Drugim riječima, nelogično je i neprihvatljivo gubitak iznad kapitala bilansirati u pasivi bilansa. Tačno je da takvo bilansiranje suštinski pokazuje da i povjerioci neće moći vratiti dio svojih potraživanja, ali se u momentu bilansiranja ne zna u kom iznosu će pojedini povjerioci podnijeti teret gubitka.

Za razliku od vlasnika, gdje se unaprijed zna da će oni srazmjerno udjelu u vlasništvu podnijeti taj teret, u slučaju povjerilaca takvo saznanje nije unaprijed poznato, jer je to pitanje regulisano Zakonom o stečaju. Tim zakonom se povjerioci izmiruju prema isplatnom redu kome pripadaju (razlučni i izlučni povjerioci), a ravnopravnost postoji samo u okviru istog isplatnog reda.

Kada se utvrdi konačna lista potraživanja povjerilaca i njihov isplatni red, ona postaje obavezujuća za stečajnog dužnika i za sve stečajne povjerioce.

Zbog prethodnog, dakle, ne postoji visok stepen korelacije između iskazanih obaveza i gubitka iznad kapitala kao u slučaju između gubitka i sopstvenog kapitala. Zato minimalni iznos ukupne pasive treba da odgovara visini ukupnih obaveza preduzeća, što isključuje mogućnost bilansiranja gubitka iznad visine kapitala u pasivi. Ukoliko su obaveze veće od imovine, znači da je preduzeće prezaduženo.

Praksa gotovo svih zemalja Zapadnog Balkana, osim Srbije, jeste da se gubitak iznad kapitala bilansira u aktivi bilansa.

Gubitak iznad vrednosti kapitala je u stvari poverilački knjigovodstveni gubitak, bez obzira da li je u bilansu stanja iskazan na strani aktive ili na strani pasive.

Stvarni poverilački gubitak se iskazuje u zaključnom likvidacionom bilansu na strani aktive.

Stvarni poverilački gubitak je manji od knjigovodstvenog poverilačkog gubitka za iznos dugoročnih rezervisanja, a veći je za iznos razlike između knjigovodstvene vrijednosti imovine i unovčene vrijednosti imovine i za iznos troškova likvidacije.

Budući da se stvarni poverilački gubitak u krajnjem likvidacionom bilansu iskazuje na strani aktive, prirodno je da gubitak iznad vrednosti kapitala iskaže na strani aktive kao deo izgubljene poslovne imovine.

4.2. Bilansiranje emisione premije i struktura kapitala

Emisiona premija javlja se kod akcionarskih društava u visini pozitivne razlike između vrijednosti akcijskog kapitala koji su akcionari unijeli u preduzeće i akcionarskog kapitala obračunatog po nominalnoj vrijednosti akcije. Emisiona premija nastaje pri:

- prelasku društva s ograničenom odgovornošću u akcionarsko društvo po osnovu razlike vrijednosti udjela u kapitalu i vrijednost akcijskog kapitala po nominalnoj vrijednosti kapitala,
- prodaji nove serije akcija (akcija mladice) u visini razlike između ostvarene prodajne cijene i nominalne vrijednosti akcije, i
- pri spajanju dva ili više akcionarskih društava po osnovu kursa zamjene akcija (Rodić i Andrić, 2014, str. 56).

Emisiona premija može se koristiti pri poništavanju otkupljenih akcija za iznos razlike između plaćene cijene i nominalne vrijednosti akcije.

Struktura kapitala je:

1. Osnovni kapital,
2. Upisani neuplaćeni kapital,
3. Emisiona premija,
4. Rezerve (zakonske i statutarne),
5. Revalorizacione rezerve,
6. Nerealizovani dobitci po osnovu hartija od vrijednosti raspoloživih za prodaju,
7. Nerealizovani gubici po osnovu hartija od vrijednosti raspoloživih za prodaju,
8. Neraspoređeni dobitak ranijih godina,
9. Neraspoređeni dobitak tekuće godine,
10. Gubitak do visine kapitala,

KAPITAL (1 do 6 + 8 + 9 – 7 – 10)

Kapital je garantna supstanca za poverioce, jer on štiti potraživanja povjeriocu, povjeriocu mogu kad-tad naplatiti svoja potraživanja sve dok se gubitak ne izjednači sa kapitalom. Što je kapital dužnika viši povjeroci su zaštićeni pa nemaju razloga da traže posebno obezbjeđenje za svoja potraživanja (zalog nepokretne imovine ili garanciju trećeg lica).

Zaduženost se mjeri finansijskim leveridžom iz odnosa obaveza (dugoročnih i kratkoročnih) sa kapitalom. Ovaj racio pokazuje koliko novčanih jedinica obaveza opterećuje jednu novčanu jedinicu kapitala. Što je finansijski racio niži zaduženost je manja i obrnuto.

Korisno je obratiti pažnju na sljedeće:

Upisani neuplaćeni kapital nije raspoloživ sve dok ne bude uplaćen. Da bi taj kapital bio raspoloživ ugovorom o upisu kapitala potrebno je utvrditi rok uplate, koji ne bi smio da bude duži od godinu dana od dana upisa.

Revalorizaciona rezerva je razlika između fer vrednosti i knjigovodstvene vrednosti date imovine. Ako se kod naredne procjene fer vrednosti iste imovine utvrdi da je fer vrednost niža od knjigovodstvene vrednosti ostvaren je gubitak od fer vrednosti koji tereti ranije ostvarenu revalorizacionu rezervu do iznosa te rezerve, a ako je gubitak od fer vrednosti viši razlika tereti rashode.

Kada se sredstvo od koga potiče revalorizaciona rezerva prestane koristiti, revalorizaciona rezerva tog sredstva prenosi se na neraspoređeni dobitak ranijih godina.

Revalorizaciona rezerva je u suštini zaštita realne vrednosti kapitala. Zbog toga korisnije bi bilo revalorizacionu rezervu stečenu od sredstva koje se više ne koristi preneti u rezervu kapitala čime se sprečava da se revalorizaciona rezerva preneta na neraspoređeni dobitak ranijih godina upotrebi za dividendu vlasnika kapitala ili bonus menadžmenta.

Rezervni kapital se formira iz raspodele neto dobitka a ima funkciju održavanja nominalne vrednosti osnovnog kapitala. Rezervni kapital se koristi pri poništenju otkupljenih akcija i udjela. Otkup i poništenje akcija i udjela se vrši kada entitet ima prekomjerno osnovnog kapitala s ciljem da se smanji dividenda vlasnicima kapitala.

Ako je plaćena otkupna cijena udjela odnosno akcija viša od njihove nominalne vrijednosti pri poništavanju razlika između otkupne i nominalne vrijednosti tereti rezervni kapital.

ZAKLJUČAK

Različita kategorizacija i tretman pojedinih pozicija bilansa stanja i bilansa uspjeha između US GAAP-a i MRS/MSFI mogu izazavati različite efekte koji se nerijetko reflektuju na prinosni i finansijski položaj kompanija. Tako, recimo, zabranom korišćenja LIFO metode kod zaliha prema MRS/MSFI ima odgovarajuće implikacije i na plaćanje poreza. U uslovima rasta cijena ukupna dobit poslovnog entiteta biće viša primjenom MRS/MSFI, naspram dozvoljene upotrebe LIFO metode prema US GAAP-u što će rezultirati viši gotovinski izdatak po osnovu poreza.

Pošto ekonomije zapadnog Balkana nisu do sada iskoristile mogućnost globalizacije i dostupnosti novih tehnologija, da bi se mogle brže razvijati, moraće što prije prepoznati mogućnosti korišćenja novih tehnologija i znanja. Nove tehnologije i znanja dolaze s investitorima na ovim područjima za što su potrebna i nova znanja računovođa. Zato je zadatak akademске zajednice i profesionalnih asocijacija u regiji da spoznaju i sve zamke US GAAP-a jer će se ta znanja sve više tražiti od klijenata koji imaju obavezu konsolidacije bilansa prema US GAAP-u.

I konačno, česte izmjene nacionalnih propisa ugrožavaju uporedivost informacija u dužem periodu, te različito tretiranje i raznovrsna rješenja evidentiranja pojedinih pozicija bilansa, kao što je gubitak iznad kapitala i emisiona premija, o čemu analitičari prilikom uporedne analize treba da vode računa prilikom izražavanja stavova i zaključaka.

LITERATURA

- [1] Fansan, M (2013). Anual Reports, Sustainability Reports and Intergrated Reports: Trends in Corporate Disclosure. In C. Busco, M.L. Frigo, A. Riccaboni, & P. Quattrone (eds.), Integrated Reporting: Concepts and Cases that Redefine Corporate Accountability. Cham (CH): Springre, 41–57.
- [2] Gray, R., Owen, D., & Adams, C. (1996). Accounting & Accountability: Changes and challenges in corporate social and enviromental reporting. New Jersey: Prentice Hall.
- [3] Nolan, J. (2007). Corporate Accountability and Triple Bottom Line Reporting: Determining the aterijal Issues for Disclosure.
- [4] Dejan Malinić (2015). *Kritički osvrt na sadržinu i strukturu zvaničnih finansijskih izveštaja*, Savez računovođa i revizora Srbije, Zlatibor.
- [5] Dragan Mikerević (2016). *Korporativne finansije*. Ekonomski fakultet u Banjoj Luci i Finrar d.o.o. Banja Luka.
- [6] Milorad Ivanišević (2017). *Poslovne finansije*, Ekonomski fakultet, Beograd
- [7] Tihomir Domazet (2016). *Preko modernog jubileja duga do održivog ekonomskog rasta, 11. simpozijum o korporativnom upravljanju*, Banja Vrućica
- [8] Maja Stojanović-Blab, Daniel Blab i Dejan Spasić (2016). *Sustainability reporting – a challenge for Serbian companies*, TEMA, Univerzitet u Nišu
- [9] Jovan Rodić (2015). *Stvaranje dobrog i održivog privrednog ambijenta*, Finrar, Banja Luka
- [10] Dragan Mikerević (2016). *Korporativne finansije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci i Finrar, Banja Luka
- [11] Jovan Rodić i Milovan Filipović (2011). *Računovodstvo troškova i učinaka*, FINRAR, Banja Luka
- [12] Jovan Rodić i Mirko Andrić (2014). *Specijalni bilnsi i konsolidovani bilans stanja i uspeha*, FINRAR, Banja Luka
- [13] Jovan Rodić i Radomir Božić (2017). *Stvaranje i ocena boniteta preduzeća*, FINRAR, Banja Luka.

HARMONIZATION OF FINANCIAL REPORTING AS A CATALYZER OF ECONOMY GROWTH

Prof. Dragan J. Mikerević, PhD
Full professor at the Faculty of Economics
University of Banja Luka

Paper presented at the 5th International Scientific Symposium „EkonBiz: Development trends and changes in new economy of the countries in transition“, Bijeljina, 22-23rd June 2017

Abstract: In the conditions of the new economy, there is a need for harmonization and improvement of financial reporting. The new concept of business and corporate governance in the context of sustainability implies a number of changes, among which we highlight the changes in business priorities and the adoption of the corporate social responsibility concept. In such business conditions, the design of the existing traditional financial reporting model can not fully respond to challenges related to the realistic assessment of the economic and social value of the company. When it comes to reporting on sustainable business, the comprehensive and the most widespread guide for the report compiling on a global level are the guidelines adopted by the Global Reporting Initiative (GRI). Efficient financial markets are an important factor of economic growth, and in order for these markets to be efficient, there is a need for reliable, relevant, comparable and understandable information. In addition, there are two concepts in the world of finance: IAS / IFRS and US GAAP, among which there are similarities and differences that are primarily conceptual. Within the region of the Western Balkans there are certain accounting solutions that are not in line with IAS / IFRS or EU directives, which makes comparing regional economies difficult.

Keywords: harmonization, financial reports, international standards, IAS/IFRS, US GAAP, sustainable business report.

INTRODUCTION

In contemporary business environment, characterized by rapid information exchange, the implementation of information and telecommunication technologies in the decision-

making process, as well as the mobility of knowledge, capital, products and services, the accounting profession must develop and adapt in continuously. The main purpose of compiling and disclosing financial statements is to inform various stakeholders thus enabling them to make appropriate decisions. The harmonization of financial reporting implies incorporating all positive experiences and theoretical achievements in countries with an accounting tradition into national regulations. Global processes and institutions, especially in the markets of goods and services and financial markets, have been trying to harmonize financial reporting rules for years. Emergence of large financial scandals (Enron, Parmalat and others) contributed to these tendencies, which were typical examples of fraud in order to impose interest of one group of stakeholders over the other and over the public interest. But not only that, changes in the structure of the economy that led to the growth of the share of knowledge-based economy have opened up the problem of reporting on intellectual capital. The new concept of business and corporate governance in the context of business sustainability also implies a number of changes, from changing business priorities to the adoption of the concept of corporate social responsibility. In such business conditions, the design of existing, traditional financial reporting model can not fully respond to challenges related to the real assessment of the economic and social value of the company. When it comes to reporting on sustainable business, the comprehensive and the most widespread guide to the compilation of this report on a global level are the guidelines adopted by the Global Reporting Initiative. The process of change also affected developed countries with a rich accounting

tradition, as well as developing countries and countries in transition that do not possess real capacity for developing their specific national regulations, which would be a completely irrational process, since these regulations would certainly have to be harmonized with the international ones. The harmonization of financial reporting should also be seen as a process in which state institutions lose some of their absolute sovereignty, leaving themselves to international professional bodies. Therefore, the orientation to the International Financial Reporting Standards is a valid process, which should preserve the public interest and practice from the influence of different stakeholders. This orientation to global accounting standards is publicly supported by various international institutions: the G20, the World Bank, the International Monetary Fund, the Basel Committee, the International Organization of Securities Commissions and the International Federation of Accountants (IFAC). There is no doubt that comparable financial statements, which are understandable for investors, based on the same rules, reduce the costs of their preparation, while increasing the transparency of the processes in the financial markets and reducing the risk for investors in making their business decisions. Characteristic for all Western Balkan countries, which are in the process of joining the European Union, is that, in addition to normalizing professional and legislative accounting regulations with the IAS/IFRS, they are also obliged to harmonize their national legislation with the *acquis communautaire* - EU Directives, and in particular Directive 2013 / 34 / EU, which replaced the Fourth and Seventh Directives. Although the equalization process is also present globally between the European Union's IAS/IFRS Directive, there are differences between these two regulatory frameworks, which naturally complicates the harmonization of national regulations.

A similar case is with the problems of harmonizing IAS / MSFIs and GAAPs globally, which complicates accounting practice and requires additional knowledge and skills in order to respond to public-interest protection requirements.

1. Accounting Frameworks for Financial Reporting

The process of harmonization of financial reporting has crossed national borders long time ago, primarily due to the development of financial markets within national and regional economies, and then the development of the global financial market, which necessitated the need for

standardization and harmonization of financial reporting.

In the world of finance, there are two accounting frameworks for financial reporting, and they are based on:

- International Accounting Standards and International Financial Reporting Standards (IAS / IFRS),
- US Generally Accepted Accounting Standards (USGAAP).

It seems interesting here to point out the similarities and differences between US GAAP and International Financial Reporting Standards (IFRS). International Financial Reporting Standards, which are applied (compulsory or voluntary) in more than 130 countries and US generally accepted accounting principles, which form the basis for financial reporting of companies in the world's most powerful economy, are similar in many ways, which makes their convergence possible. Similarities are based on the circumstances that the conceptual frames which they are built on are very similar. They contain the same financial reporting objectives, the same assumptions - business continuity and accounting basis, prescribe the same characteristics of financial statements as well as almost the same basic financial statements.

The fundamental difference between US GAAP and IFRS is at the conceptual level. US GAAP is based on **rules**, while IFRS are built on **principles**. Basing US GAAP on the rules does not mean that FASB does not use the principles in their formulation, but only that the rules play a major role in implementing the standards. They try to anticipate all problems, or most of them, and to propose appropriate accounting solutions in this regard, which would later be resolved in a similar way if they were repeated. As a result, the US GAAP contains about 17,000 pages. Hence, US GAAP is often referred to as a set of accounting guides and procedures used by companies in the preparation of financial statements.

International Financial Reporting Standards have been built on the basic assumptions and rules contained in the conceptual framework in order to ensure that the users of the financial statements receive timely reliable, relevant, understandable, comparable and verifiable information. They are presented on around 2,500 pages.

When it comes to IFRS, since they are based on principles, there might be various interpretations of similar transactions. For this reason, there are guidelines for the application of standards published by the International Financial Reporting Standards Committee, which clarify possible

unclear areas of application. Although the International Accounting Standards Board (IASB) and the Financial Accounting Standards Board (FASB) have made efforts to bring these accounting frameworks closer together and reduce differences in the last decade of the 20th century, they are still present. Thus, for example, IAS / IFRS are still not permitted by the SEC (the US Securities and Exchange Commission), but they are studied at US colleges in purpose of examining the underlying differences between IAS / IFRS and US GAAP, and their various effects on the financial statements. Insisting on these differences seems to be linked to the fate of Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) negotiations between the European Union and the United States. This proposed agreement on the establishment of a free duty zone from Hawaii to Latvia of about 850 million inhabitants should have led to the abolition of customs duties on goods and restriction of services, enabling better access to public markets and thus making investment easier. In order to establish a new model of cooperation in the global market, fifteen rounds of talks have so far been held, so that the 11th round of negotiations on harmonization of industry standards and investment rules was held in Miami on October 19, 2015, and after that harmonization reaching a higher level of harmonization between the IASB and the FASB regarding the approximation of the accounting frameworks should have been natural, but it did not happen. While advocates of the conclusion of this agreement argue that this would result in multilateral economic growth, critics of this agreement argue that it would disproportionately increase the power of corporations and thus make it difficult for governments to regulate national markets for the purpose of general (public) benefits. The biggest stumbling block about this agreement is the establishment of the so-called ISDS (Investor state dispute settlement - Dispute resolution program between the investor and the state) system that would allow multinational companies to bypass local judicial institutions and even challenge laws, rules and court rulings of sovereign states in international arbitration commissions if they have a negative impact on their profits. Thus, in such cases, investors would be able to obtain compensation for loss of expected profits if that loss arises due to a new commercial law regulation, even if it is for the purpose of protecting human health. These provisions are not exactly accidentally copied from the trade agreement US recently concluded with 11 Pacific countries.

Through this agreement, the United States implemented an economic equivalent of the

strategy of "curbing" the military expansion of the Soviet Union during the Cold War. This time, the goal was to limit the economic expansion of China, generally allowed to access the Pacific pact, but essentially disabled by US standards of the liberalized market and the protection of workers' rights and the environment. In this way, Washington has succeeded in slowing down China's economic ties with natural partners in the surrounding countries. However, Beijing does not stand still either because it is preparing to enter economically and thus politically enter the field where the United States has so far been inviolable, which is the Middle East. It is expected that the free trade agreement between China and the six Gulf States (Saudi Arabia, United Arab Emirates, Bahrain, Qatar, Kuwait and Oman) will be concluded. Some signed agreements for individual countries and continents already "produce" negative consequences.

For example, tobacco company "Philip Morris" has sued Australia for having legally imposed duty to place a warning about the harmful effects of smoking on cigarette boxes and to ban the use of the logo of cigarette brands. A similar fate has also happened to Uruguay, so Canada, faced with the threat of similar process, abandoned the plans for introducing similar warnings on cigarette boxes, which are, for example, quite common in Europe.

In this regard, Norbert Lamert, President of the Bundestag, expressed his opinion in October 2015 that prior to any decision all relevant documents, in particular the results of the negotiation process, should be made available to the governments and parliaments of all EU members, adding that the members of the German Parliament can read about this only at one of the embassies in Berlin for now, while protests against this have already taken place on Berlin's streets. Some German commentators have warned that TTIP is a political, not an economic problem, whereas, according to Spiegel's commentary and Fraitag's editor Jakob Agustain, TTIP suffers from "disease rooted in bureaucracy and ideology called neoliberalism", which can destroy democracy and the TTIP could become a maelstrom of illiberalism that would ruin the welfare state in Europe and ultimately contribute to the loss of European identity and further complicating the European issue.

If we add willingness of the official Berlin and Paris to relax and renew good relations with Russia in all of this, the situation indeed become complicated globally.

Globalization without borders in cooperation with **liberalization, deregulation and privatization**, especially in countries in transition, weakened the power and independence of national states and

skillfully transferred it to multinational corporations. Despite the fact that most of us have a narrow choice of where to live and work, we still pay taxes and we have institutions that serve more private interests than public needs, while public goods are not transparently sold to private companies, thereby eliminating workers' bonding and retirement benefits, funds and budgets at all levels of government in Bosnia and Herzegovina are getting thinner and bring the citizens in an increasingly uncertain situation. On the other hand, multinational corporations, some of which are larger than most of the nation-states, despite appropriated power, did not take on the simultaneous obligation to address the social demands of citizens, leaving that obligation to the weakened state which is less and less able to solve them.

In such a situation of limited possibilities of the state, the question is *whether we can live without the state*. It seems that the answer to this question is very simple. Here, we are already living, and it's just a matter of whether we want to continue (Joseph, 2014, p.57). The path to serfdom is "irreversible and inevitable," Francis Fukuyama (Fukuyama, 1992, p.89) also claimed, as he believes that the liberalization of the global economy has not led to a greater, but, on the contrary, to the less democracy. Any world power that would now lower its scientific and technological level risks being certainly defeated or otherwise dominated by a nation that has not done so. All those who are wandering and investing with the heart, not with their heads, will inevitably suffer losses on the market and become slaves soon. According to Robert Lukas Junior, it is undeniably proved that global economic integration is not a choice, but a *de facto* inevitability (Licas, 2004, p.99). In this regard, it can be noted that both Fukuyama and Lukas base their arguments on the inevitable global acceptance of neoliberal economic policy and the elimination of the Keynesian or non-colonial welfare state. Therefore, representation of private interests of their sponsors is more expected from state officials than representation of public interests and using state instruments (fiscal, monetary, legal, technological, military and police) to improve their private and personal growth (Lough, p.57) is expected too, hoping that corporations can replace their freedoms and organize more effectively their needs than some countries do (Lojpur^{2011, p. 426}).

Belief in the great power of corporations is a consequence of the globalization process that created a "monster" that not only serves its founders (shareholders), but for some time irresponsibly behaves towards consumers and the environment (Enron, the case of Volkswagens, and

before that, Toyota, as well as the case of Agrokor).

*

* *

According to a report issued by the SEC in July 2012, it is unlikely that the full scope of IFRS adoption in the United States will occur in the foreseeable future (Work Plan for the Consideration of Incorporating International Financial Reporting Standards into the Financial Reporting System for U.S. Issuers, and the IASB's response in IFRS Foundation Staff Analysis of the SEC Final Staff Report—Work Plan for the consideration of incorporating IFRS into the financial reporting system for U. S. Issuers, October 2012). However, understanding of IFRS is crucial for US businessmen and for financial information users, since most countries outside of America, as well as many foreign entities of the United States companies, require their use. In today's global economy, which continues to expand, it is highly likely that authorized accountants in the United States will take measures to improve knowledge of IAS / IFRS. In fact, some case studies have an intention to further help these goals. Therefore, as far as knowledge of IAS / IFRS is significant for United States businessmen, it is also important for business people in continental European regions where the IAS / IFRS concept applies to know the US GAAP concept. This need is increasing because globalization and internationalization of business bring with them the acquisition of companies and the need to convert the balance sheet to compile consolidated financial statements. The need to translate the balance is also in a situation where European companies want their securities to be quoted on US stock exchanges, as well as in other cases. Thus, for example, companies owned by the Arab Emirates make a conversion of the profit and loss account created by the method of total costs to the profit and loss account created by the method of sold effects. In the Western Balkans, capital owners from China who are increasingly present, run two parallel accounting, according to the national regulations of the host country and within the concept of accounting according to the regulations of the People's Republic of China.

2. Significance and role of financial statements

In the world of more advanced administrative and accounting culture and corporate governance, a well-regulated financial reporting system greatly contributes to:

- developing confidence in financial reports on the status and performance of economic actors at the level of national economies,
- reducing information asymmetry between internal users and creators of financial reports and external users of these reports to a tolerable extent,
- Increasing the tendency of savings and investment and thus the development of financial markets,
- the inflow of foreign direct and portfolio investments,
- encouraging the external growth of successful companies and banks through mergers and acquisitions,
- creation of reliable information for the conception of macroeconomic policies, strategies and plans of the state, along with the socially sustainable economic growth and development of the country,
- information needs of reporting and regulatory bodies, etc.

This system, due to the previously mentioned benefits of quality financial reporting, deserves the highest attention of all stakeholders.

However, management, as an internal stakeholder, is in the most delicate position because they are responsible for a true and fair, i.e. objective financial reporting of the status and success of the reporting entity.

The delicacy of the management position is reflected in the fact that, on the one hand, there are information needs and requirements of investors, creditors, customers, suppliers, the state and the public whose financial interests are heterogeneous, and on the other hand, there are operational managers, employees, accountants, internal auditors, which also have heterogeneous interests and demands, and also the management's interest in achieving the bonus should not be ignored.

In the context of poor financial reporting, it often happens that self-managers, in order to create the prerequisites for exercising the right to a bonus, intend to increase current profits, but, on the other hand, the goal of holders of majority ownership rights packages is to draw dividends.

This is the reason why independent auditing plays an important role in quality financial reporting. However, since economic and financial history constantly reminds us of the problems of the audit, the European Commission has, through the Directive³, instigated public oversight of the

³Instead of the Fourth and Seventh Directives, at the end of June 2013, the European Commission adopted the European Union Directive 2013/34 / EU in order to improve the quality of financial reporting. It is in line with the "Europe 2020

quality of the audit of the financial statements they conduct in their respective countries. Of course, this practice is also present in the countries that are intending to join the European Union, and it should be in the function of improving the quality of financial reporting, as foreign direct investments would not repatriate an unjustifiably increased proportion of profits that often affect the substance.

The power of this financial-reporting instrument also provide the possibility of insight into:

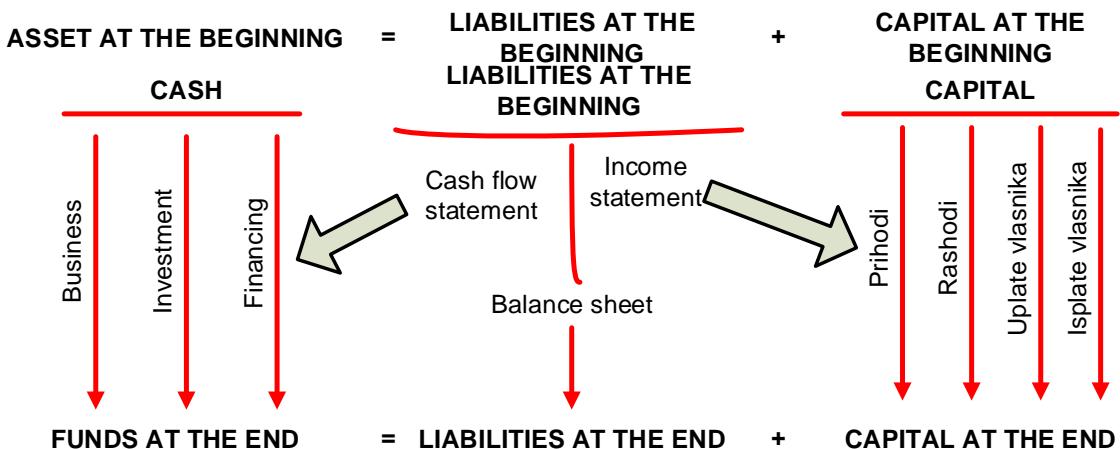
- **the status of the resources** the company has at its disposal, the financial structure, liquidity, solvency and elasticity (flexibility) of adjusting to the changes in the environment in which it operates and provide information on the **financial position** of the company, which is presented in the **balance sheet**;
- the **performance** of the company that is included in the return on the resources that the company controls, which is presented in the **income statement**;
- **cash flows** that are useful for developing additional thinking of users of financial performance reports by indicating the volume and maturity of inflows and outflows of cash, as presented in the **cash flow statement**;
- **changes in equity** between the two accounting periods;
- **notes**, which include an overview of accounting policies and other information explanations.

The analysis of financial statements uses standard techniques, i.e. rational analysis (Ivanisevic, 2012, p. 21)⁴, which assumes knowledge of the essence and methodology of the accounting system, accounting practice and international financial reporting standards (IAS / IFRS).

Although the information in the financial statements is useful for the entire financial community, first of all that it should be noted that all the components of the three financial reports are interconnected, as shown in the following graphic (Mikerević, 2016, p. 193).

"Strategy" for smart, sustainable and inclusive growth, whose main goal is to reduce administrative burdens and improve the business environment.

⁴According to the design method, the raids are divided into: the coverage of the coverage, the yield rate, the rate of turnover and the percentage of the percentage participation, while from the standpoint of the general characteristics, the numbers are grouped into: liquidity ratios, activity ratios, debt raising (ie raises showing the financial structure), A profitability (profitability), ie a return on assets and a market share. Often, the Du Pont analysis system is particularly considered.

Basically, the previous graph expresses close conceptual links between the same transactions from different aspects and justifies the following questions:

- Does knowing the performance of a company from the previous period can be a "guide" or a performance benchmark in the future?
- What is the effect of disclosing information about the current results of a company's business?
- What is the possibility of the capital market to disclose which financial statements are designed to create an objective impression of the company, from the many designed information from the financial statements?

It should be kept in mind that understanding financial information is not an innate ability that we have or do not have, but a set of skills that must be mastered in order to successfully manage the company's business, whether the business is organized as an entrepreneurial partner, a limited partnership, a limited liability company or corporation. The assumption for this is the appropriate quality of the financial statements that basically depends on the true and fair financial reporting which should be characterized by: the intelligibility of information for the users, the relevance of the information for those who make financial decisions, the reliability of information, i.e. that their users can rely on them when presenting the situation and success and their evaluation and comparison in time and space between business and financial entities. The quality of financial reporting so far was influenced by the cooperation in two important financial reporting systems: Anglo-Saxon and Continental European. Both concepts are valid for exemplary financial reporting systems, but this second enabled greater international comparability of

financial statements by the emergence and development of the IAS / IFRS. There is also a special role of the IRS / IFRS Conceptual Framework. Namely, the first Conceptual Framework which all reporting entities had to respect was adopted in 1989., and the new one was adopted at the end of 2010. In the previous Conceptual Framework of 1989, the primary objective of financial reporting was to inform a wide range of users (owners, creditors, employees, suppliers, customers, the state, and others) about entity's yield and financial position. In order to make the presented information useful and in line with the objectives of the 1989 Conceptual Framework, their qualitative characteristics meant that:

1. **Relevant**, which influence the making of business decisions of the beneficiaries, helping them to assess past, present or future events, confirm them or correct their previous estimates;
2. **Reliable**, i.e. that the informations should be credible, should not contain material errors and prejudices and that are faithfully represents the true image of the company;
3. **Comparable**, which implies that the financial statements in a series of successive periods can be compared to identify trends in financial position and performance. In addition, it provides the possibility of comparing the financial statements of different companies, which is achieved through the disclosure of accounting policies;
4. **Understandable**, meaning that the published information is understood by internal users in order to be able to study information and make the appropriate decisions based on them.

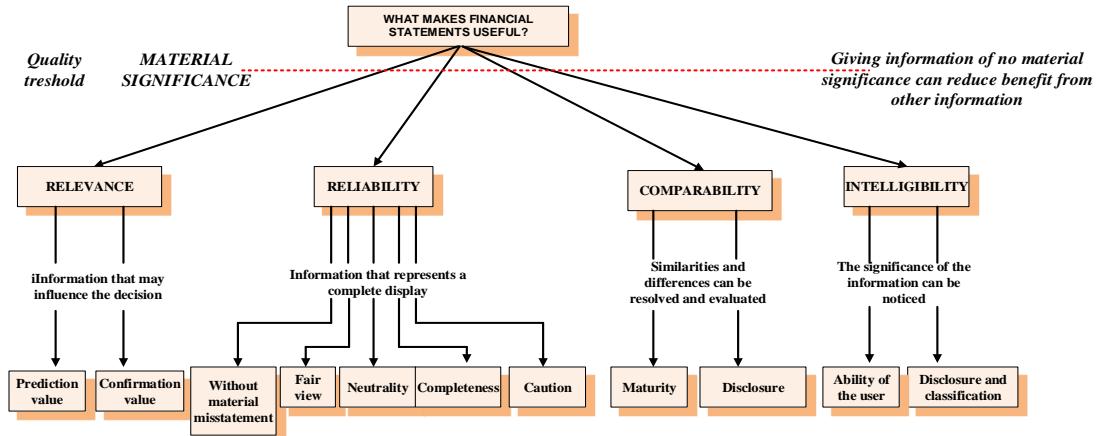

Figure 1: Qualitative characteristics of the financial statements of the 1989 Conceptual Framework
 (ACCA: Pripremanje finansijskih izveštaja, Savez računovoda i revizora Srbije, Beograd, 2008, p. 199)

The strong *development of the world financial market* and the emergence of new forms of assets and liabilities have provided sufficient incentives for the harmonization and standardization of financial reporting globally by concluding a Memorandum of Understanding between the International Accounting Standards Board (IASB) and the US Financial and Accounting Standards Board (FASB - Financial Accounting Standards Board) (Prof. dr Kata Škarić Jovanović: Konceptualni okvir MSFI, Finrar, 2/11, Banja Luka, 2011, p. 4).

While the growth and development of the global financial market highlighted the information needs of *investors and creditors*, the emergence of new forms of assets (primarily *financial instruments*) led to a review of the similarity of the existing rules for the recognition and valuation of assets and liabilities. These were sufficient reasons for both regulatory bodies (IASB and FASB) for launching a joint project in 2004 to revise the Conceptual Framework, which would achieve two goals: harmonization of the Financial Reporting Framework adopted by the IASB and the FASB, and their improvement by removing the inconsistencies, contradictions and gaps that existed in these Frameworks. In this way, the revised Conceptual Framework should have been a good basis for obtaining high-quality, applicable global financial reporting standards, which were to be further developed on the basis of principles, rather than rules. The first phase of the revision of the conceptual framework was completed by 2010, which concerned the definition of the financial reporting objectives and the qualitative characteristics of the financial statements.

According to the revised Framework, the purpose of *financial statements for general purpose* is to provide information on the reporting entity that would be useful to primary and *potential investors*,

creditors and creditors in deciding on the placement of entity capital. These differences in defining the objectives of financial reporting significantly influenced other issues in the Conceptual Framework, which concern:

- Primary groups of users of financial statements, where existing and potential investors and creditors are favorized in comparison with other users of financial statements. These are informations that are necessary for these users to make decisions about whether to invest capital in a reporting entity, to retain the existing stake or to withdraw it. In the case of creditors, they need information to be able to make decisions about granting loans or some other type of loan;
- the information that financial statements should provide to beneficiaries, bearing in mind that the financial reporting objectives are the same for all reporting entities in the private sector, regardless of whether they are present in the financial markets. In doing so, the contribution of financial stability is not mentioned as a specific objective of financial reporting, since it is considered that the credible presentation of information on the reporting entity contributes to building trust among the users, and thus to financial stability (Ibidem, p. 5)

It also seems interesting here to point out the fact that the changed financial reporting objectives in the revised Conceptual Framework resulted in differences in defining the qualitative characteristics of the information contained in the financial statements that are basically classified to: **basic (fundamental)** and those that should contribute to the **improvement** basic (fundamental) characteristics.

Under the basic, or fundamental characteristics, are meant:

- **Relevance**, in almost the same sense as in the previous Framework of 1989, where the relevant information implies confirmation of certain facts or states, or / and represent a good basis for their forecasting. In a word, relevant information is information on which users base their decisions and whose ignorance would lead them to make a different decision;
- **A credible presentation** that corresponds to the reliability of the information as a feature of the 1989 Framework. In fact, this feature points out that informations shoud be credible to represent economic change and, in this regard, be complete, neutral and free from material errors.

Improved characteristics, which are more promising, make the second group of qualitative characteristics, and their are for a reason separated from the basic (fundamental) characteristics. Namely, relevance and credible presentation of information should improve:

- **Confidentiality**, as a new concept, should ensure the credibility of the information by providing professional and independent entities with an agreement, which does not necessarily have to be complete, that the information does not contain material errors, nor is it biased, and that the recognition and the selected assessment methods are applied without material errors or bias;
- **Timeliness**, which as a characteristic of information has a significant impact on decision-makers. Namely, since informations have a low use value afterwards, they should be available before making business decisions;
- the **intelligibility** of the information so that users can examine them based on their mental abilities;
- **Comparability** of the information on which basis it would be possible to analyze and identify trends in the financial performance of the company (*Ibidem*, p. 6. to 7).

The previously described basic and improving characteristics of the financial statements can be presented graphically in the following way:

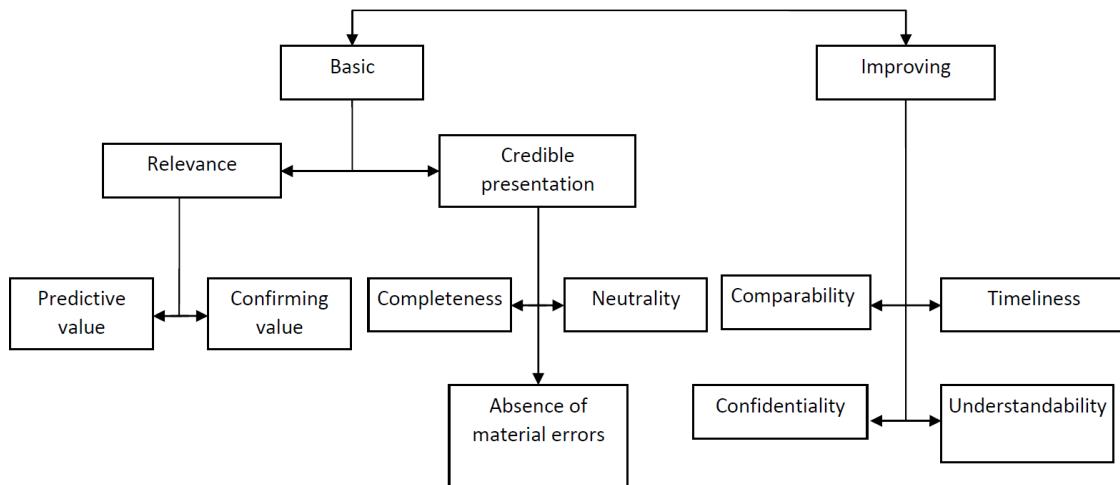

Figure 2: Qualitative characteristics of the financial statements of the 2010 Conceptual Framework
(Škarić Jovanović, Finrar, Banja Luka, 02/2011, p.4)

It is worthwhile to ask here whether knowledge of past results can contribute to a better projection of cash flows in the future. Namely, in addition to the fact that information about the financial strength and its growth potential in the future draws up from the financial statements, the market also has additional sources of information: from press, magazines, interviews, investment analysts and even rumors in the public about companies. All this informations are useful, especially to investors whose actions are valued on the basis of expected

future performance of the company. Investors can determine whether their expectations have been achieved only after the publication of the financial statements. Although it does not always have to be the case, it is possible that the price of the shares follow the company's annual profits. Many empirical analyzes deal with the question how the capital market responds to the presentation of financial statements. In this regard, there is compelling evidence that changes in the profit level have a strong impact on the change in the

price of shares. Hence there is a need to consider another issue. Namely, the financial statements of the company's status and success are prepared on an accrual basis, and financial estimates are mostly based on cash flows, and in that case profit or profit per share is not the same as the net cash flow per share. If the analysis examine the yield and financial position of the company, it is necessary to consider the mutual ratio of the rate of growth of the business profit and the rate of growth of the cash (cash) flow, since that in the long run should move about the same trend. However, trends in these rates around the same trend are valid for the average of industries, branches and groups, but there are individual cases of companies where these two growth rates can be clearly distinguished in the short term.

3. Interrelation between the quality of financial reporting and the success of the financial system

To enable the company to function, survive and grow in a global environment, composed of demographic, sociocultural, political, legal, technological, economic and global factors, it is necessary to build an appropriate adaptable

financial system that basically has very complex tasks. Therefore, it should:

- enable mobility of limited financial resources,
- ensure stable business conditions,
- reduce the risks of managing financial resources,
- obtain financial resources for appropriate projects,
- ensure optimal use of resources by the corporate governance system,
- enable smooth functioning of payment transactions between its participants.

Under the financial system of one country it should be understood that "the totality of the supply and demand of cash, financial instruments, various financial institutions, cash flows and financial techniques flows, which are integrated in the legal regulations, allow trading in money and capital determining the prices of financial products, primarily interest rates and expectations in the future ", as shown in the following picture (Rosse, 1998, p. 20):

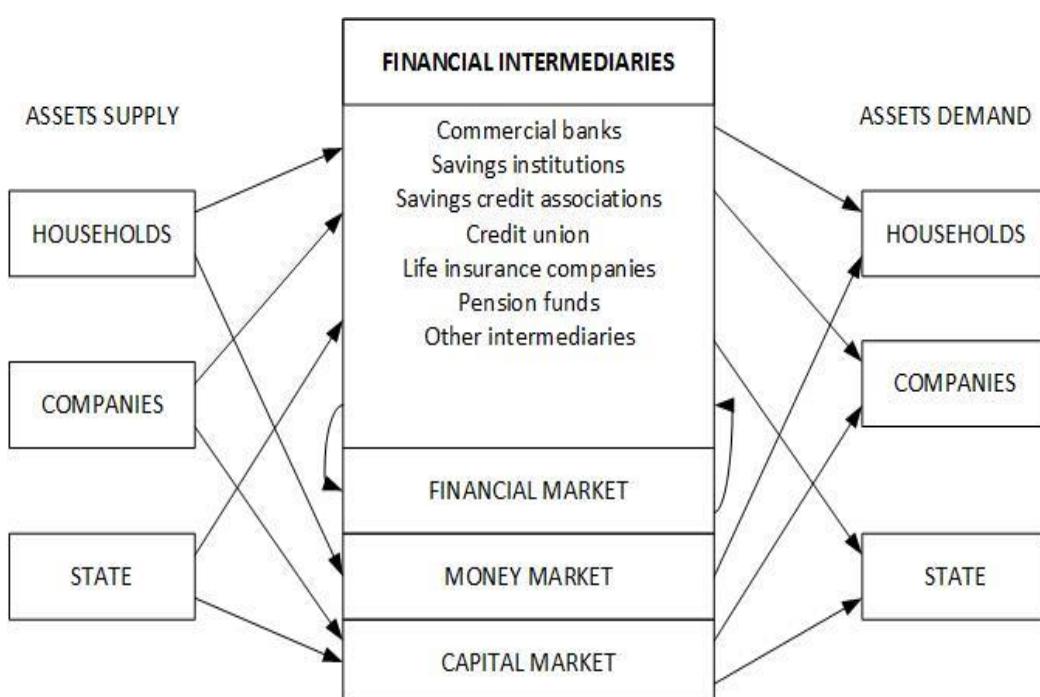

Figure 3: The complexity of the relationship between supply and marketing of money and capital

The role of the financial system in business and other activities is mainly to facilitate the flow and allocation of investment funds. In doing so, the financial system increases the efficiency of the real economy by encouraging the flow of funds for

productive use. Thus, the financial system is one of the most important parts of the economic system with which it must be a coherent whole, and this can be illustrated in the following way:

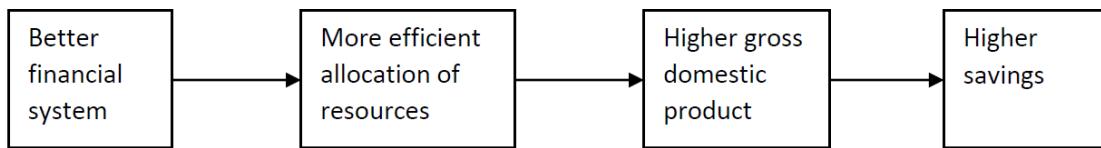

Figure 4: Algorithm for the functioning of the economic system

isorders in its functioning are rapidly and strongly transferred to the whole economy just like its stable functioning is felt not only in the economy, but also in the overall life of the country. Therefore, the state and effects of this system are closely monitored not only by the state and economic entities, but by the wider public as well. By collecting monetary savings, the country's financial system enables the concentration and transfer of capital to entities with ideas and projects, and that is the basic function of the financial system. As the financial system is more efficient, the country's economy is more effective because many individuals (legal and physical) are provided with an opportunity of financial investments and efficient use of money and capital. In addition to providing sufficient capital volume, the financial system also has an important task of allocating capital to projects that significantly affect the economic growth and development of the country, i.e. it should prevent the use of capital in economically unjustified projects (with a negative net present value).

According to the dictated views of the Washington Consensus and neoliberalism, the rules of the game globally are dictated by large countries, the United States being first, adapting them by their own needs, where the winners are those who manipulate these rules. Therefore, protectionism in foreign trade occurs, regardless of membership in the World Trade Organization, where large countries and developed economies see almost everything through the magnet of their own interests. Such an approach by the "big players" during 2008 crisis, and even today, is in the spirit of the Macchiavelli passage that the goal justifies the means, because the strategy and interests are, as they consider, transcending the principle. In this way, since the 1970s, the globalized economy has become the dominant feature of modern capitalism and one of the most significant social and economic changes since the industrial revolution. Globalization itself does not have to be bad, but when it comes to less developed countries, it certainly is still unknown in the sense that they have not yet found a valid "recipe" for long-term success (Lojpur and Peković, Ima li nade za „male“ ekonomije u uslovima globalizacije, Acta economica, 16/12, p. 13). It is quite certain that, as

Joseph Stiglitz claimed, neoliberal fundamentalism has always been a political doctrine that was in the service of certain interests, although it has never been confirmed in economic theory (stiglic: Kraj neoliberalizma, <http://www.projectsyndicate.org>). If this attitude is accepted, the question is how to achieve economic growth (development) and full employment in such a situation. Obviously, this requires a completely new framework, that is, a new economic paradigm that will completely differ from the existing one. In establishing this new economic paradigm, one should bear in mind the key factors that will shape the next period of development in the global world, namely: the Fourth Industrial Revolution (4IR) (Domazet, 2016, p. 80)⁵ and the geopolitics that imposes completely new global solutions. Small economies, quite certainly, will not be able to resist these global trends, but will have to adjust to them, willingly or not.

However, in order for these countries to develop successfully, it is not enough just to adapt, but also to anticipate future events and processes. What we are facing is a new repositioning both globally and in Europe itself. Germany obviously will no longer have a "comfortable" position as a leader, especially after the "Brexit", since it did not have to take responsibility and oppose the most important geopolitical issues. Since the debate about the goals and character of Europe is almost permanently open, it is obvious that Germany is committed to economic governance through the European Central Bank and the European Commission, while France has asked, at least so far, that economic decision-making returns to the political framework, where the heads of states and governments make key economic decisions that the European Commission should only implement. In doing so, the French want a fiscal union, and Germany fiscal discipline. On the other hand,

⁵ In addition to the Fourth Industrial Revolution, the preceding three are:

- The First Industrial Revolution (1760-1840) - includes a steam engine and railroad,
- The Second Industrial Revolution (1880-1920) - includes electric current and assembly lines,
- The Third Industrial Revolution (1960-2000) - includes computers and the digital age

France will seek to revive the union for the Mediterranean and put emphasis on co-operation on the countries of North Africa and the Middle East, while Germany will focus on Eastern Europe, as many times before in history. The foregoing indicates that, regardless of which vision will prevail, it becomes clear that all this will have dramatic consequences for the Balkans, which can nevertheless become an important link between Central Europe and the Mediterranean, as well as between Western Europe and Asia Minor.

Regardless of whose vision prevails, for the smooth functioning of the economyefficient financial system will be needed, and for it to flawlessly function, relevant, reliable, comparable and understandable information will be necessary. This information is provided through the financial reporting system, which is an essential component of the success of the functioning of the financial system and the stable economic growth of each country.

Basically, the financial statements are the transmission mechanism between the applicants and the users of the financial statements. It is therefore important for them to be in the function of true and fair financial reporting under the responsibility of the accounting and other related professions (internal and external audit, evaluators, experts, etc.). In other words, the only true and fair financial reporting can contribute to reducing information asymmetry between those who are in a more favorable position and are located at the source of information (management), and those who are in an inferior position (investors and owners).

Reducing information asymmetry is important to achieve because the financial statements are the basis for the assessment of income, property and financial position, assessing the exposure of the company short-term and long-term business and financial risks, assessing risk exposure of bankruptcy, assessing the competitive position of its own and competing companies, the assessment of the financial strength of customers and Suppliers, assessment of early warning signals, design of financial structure, identification and assessment of investment opportunities, etc.

From the aforementioned it is possible to establish that quality financial reporting in the public interest is achieved through good legislative and professional regulations.

Therefore, determining the appropriate content and structure of the financial statements is a very responsible activity, which does not tolerate improvisation, which in some countries in the Western Balkan region almost became a rule, and

not an exception. If so, then financial reporting, which should primarily be focused on investors' interests, can not positively affect the performance of the financial system. Under such conditions, investors can not assess the chances or risks that accompany certain investment alternatives, which may result in an inadequate allocation of limited capital, which ultimately has a negative impact on economic growth. If an additional caution is needed in reading the balance, the investors and all other stakeholders (employees, the state, the capital market, the national economy and others) are affected.

4. Balancing the results - the unity of interest or the unity of opposites

In the financial reporting process, balancing the results is a matter of the greatest importance because the chosen method of balancing the results (the method of total costs or cost of sales method) largely determines the form, structure and content of the performance report, and thus its demonstration power.

The amount of revenue and expenses when applying the cost of sales method is determined according to the values:

- **income from the sale of finished goods**, are valued at the realized selling price,
- **revenues from activation and consumption of goods**, are valued at the purchase price of goods,
- **revenues from activation and consumption of finished goods**, are determined at the cost price,
- **expenses on the basis of goods sold**, are valued at the purchase price of goods,
- **costs of goods sold**, are valued at the actual cost price,
- **costs of the period**, are valued at the actual costs of functions whose costs are not included in the cost of the effects,
- **surplus stock**, they are valued at the purchase price (surplus stock of goods and materials) or at the cost price (surplus stock of products),
- **revenues from reversing long-term provisions** arise when the long-term provision is greater than the actual liabilities for which the long-term provision was formed, i.e. expenditures that are covered by long-term provisions,
- **write-offs and shortages of inventories of materials, small inventory and packaging** are valued at the purchase price, while the shortage of goods and finished products, if it is paid by the responsible person, is

calculated in the amount of the selling price and registered as a sale, only that instead of the customer's account, account of other receivables is debited. However, if the responsible person could not prevent the creation of a shortage of finished goods, so the decision of the management to reduce the burden is at the expense of the company, their inclusion is done at the cost price or the purchase price.

a) Basic characteristics of this method

- Operating costs (excluding the purchase value of goods sold) are presented in the form of costs of sales (costs of production of sold products) and by places of origin (management costs and costs of sales). This means that on the expense side of the income statement, only investments related to sold goods are reported as an expense.
- Excesses, write-offs, inventory shortages and revenues from reversing long-term provisions in the prescribed income statement are reported under other income and other expenses. However, when determining a true business result, surplus, write-off, and short-term inventory effects and revenue from the abolition of long-term provisions should be included in operating income and expenses as they result from the performance of business functions.

b) Total cost method

The essential difference between the cost of sales method and the total cost method is that the total cost method, in determining the business result, takes into account the total investments made in the given accounting period expressed as costs by type and opposes the effects that have arisen from them.

The effects of investment in production companies depend on the relationship between production and sales. If in the given accounting period the production was equal to sales, there would be no change in the amount of inventories of unfinished production and finished products in relation to the initial balance. In this case, the effect of the investments made is the proceeds from the sale of finished products, because everything that was produced in that period, including the investments made, was sold in its entirety.

If production in a given accounting period is higher than sales, this means that although

investments were made in a given billing period and converted into finished products, not all finished products were sold, which is why, on the day of reporting, part of the finished products is in stock, as a result of which stocks at the end of the period are higher than those of the initial ones.

The investment effect is the income from the sold finished products and the increase in the value of stocks of finished products and unfinished production if the assumption of full production completion started during that period is not met. In periods in which sales are higher than production, and this is possible only when there are inventories of unfinished production and finished products at the beginning of the accounting period, then not only the products that are the result of investments made in the given accounting period will be sold, but also the part of the products that existed at the beginning of the year and were the result of investments in the previous period.

As a result, inventories of unfinished production and finished products at the end of the year are lower than the initial inventories. Sales revenue is therefore not entirely a consequence of the investment in a given accounting period, so that the effects of investment in the current period are considered income from sales minus the reduction in inventories of unfinished production and finished products. And sales revenue is reduced by the value of inventory reduction. If the stock is lower than the initial one, the sales were higher than the production.

In the income statement, the increase and decrease in inventory of finished goods (incomplete production and finished products) and revenues from activation and consumption of inventories and goods can be reported within operating revenues or within operating expenses.

Therefore, there are two variants of balancing the business results by the method of total costs:

Variant 1 - the correction of operating income with revenues from activation or consumption of inventories of finished goods and with the increase or decrease in inventory of finished goods;

Variant 2 - a correction of operating expenses with revenues from activation or consumption of finished goods and with the increase or decrease of inventory of finished goods.

The structure of revenues and expenditures when determining the operating result by the method of total costs is:

	Variant		
	1	2	3
		(1.1 do 1.4-1.5)	(1.1+1.2)
1. Operating income		174.000	170.000
1.1. Revenue from the sale of goods		20.000	20.000
1.2. Revenue from the sale of finished goods		150.000	150.000
1.3. Revenues from activation and consumption of finished goods		5.000	xxx
1.4. Increase in inventories of finished goods		1.000	xxx
1.5. Decrease in inventories of finished goods		2.000	xxx
		(2.1. do 2.8)	(2.1. do 2.8+2.11-2.9-2.10)
2. Operating expenses		158.000	154.000
2.1. Cost of goods sold		18.000	18.000
2.2. The cost of materials		70.000	70.000
2.3. Salary and wage costs		40.000	40.000
2.4. Costs of production services		12.000	12.000
2.5. Depreciation costs		10.000	10.000
2.6. Provisions		5.000	5.000
2.7. Intangible costs without taxes and contributions		1.000	1.000
2.8. Taxes and contributions without tax gain		2.000	2.000
2.9. Revenues from activation and consumption of goods and učianaka			5.000
2.10. Increase in inventories of finished goods			1.000
2.11. Decrease in inventories of finished goods			2.000
OPERATING PROFIT (1-2)		16.000	16.000

The important difference between the method of calculating total costs and the cost of sales method is as follows:

- The method of calculating total expenses in the framework of operating expenses shows all costs incurred by type, both for those related to sold and those that relate to unprofitable finished goods, which is not the case with the cost of sales method. However, even when applying this method, expenditures are investments that relate to sold products, since total investments are reduced to investments that relate to the sold finished goods taking into account changes in inventory value. If the

inventory at the end of the accounting period is higher than the initial one, it means that a portion of the investment is contained in unsold or unfinished products. When total investments are reduced by increase in inventory, the difference in that case shows nothing other than the expenses related to the products sold. In the case where inventories of unfinished production and finished products at the end of the accounting period are lower than the initial ones, investments related to the products sold are calculated by increasing total investments in the current period for reduction of inventories, since during that period the

inventories made in previous periods were sold.

- The method of calculation of total costs does not show write-offs and the lack of inventory of finished goods on the special position because they are contained in the increase or decrease in the value of the stock of finished goods.

The change in the value of the stock of finished goods is determined as follows:

1. the final stock of finished goods,
2. initial stocks of finished goods,
3. increasing the value of the stock of finished goods ($1 - 2$); $1 > 2$,
4. reducing the value of the stock of finished goods ($2 - 1$); $2 > 1$.

Making a balance sheet at the total cost requires the keeping of two general ledgers:

- The general ledger of financial accounting, and
- The general ledger of the calculation of costs and effects.

The general ledger for the calculation of the costs and effects are kept by the production companies in order to record costs by location of origin for accountability and by the cost carriers to determine the cost of the incomplete production and the finished product (Rodić and Filipović, 2011). The write-offs of uncompleted production and finished products, as well as their surpluses and deficits, are recorded in the general ledger for recording the costs and effects of recording. In the general ledger of financial accounting, the actual inventory of the finished goods is transferred and the profit and loss

statement shows the increase or decrease in the stock of finished goods, while no write-offs, surpluses or performance deficiencies are recorded, as they are included through increase / decrease in inventories. Revenues from activation or consumption of finished goods are accounted for at the purchase price of goods or at the cost of the finished goods. Stating the revenues from the activation or consumption of finished goods, increasing or decreasing the value of inventory of finished goods in income statement, whether within operating income or in operating expenses, does not change the operating result (operating profit or operating loss). However, if revenues from activation or consumption of goods, increase or decrease in the value of inventory of finished goods are stated within operating expenses, it is impossible to sort operating expenditures into variable and fixed when analyzing the yield position. Frequent changes in the form, structure and content of the financial statements are at the expense of the comparability of information over time. It is, therefore, important that solutions at the national level are not in conflict with IAS 1 - presentation of financial statements (paragraphs 45 and 46) as well as with Article 9, paragraph 1 of Directive 2013/34 / EU, relating to the principle of consistency of the presentation. In a word, it is necessary to make efforts to ensure that solutions at the local level are comparable to the relevant international regulations, especially with solutions in countries with rich accounting traditions and countries in the region. The following illustration provides insight into the consistency or representation of particular solutions in the application of balancing methods.

	European Union	IFRS	United States	UK	France	Germany	Federation of BiH	Republic of Srpska	Croatia	Macedonia	Montenegro	Slovenia	Serbia
Total cost method													
- inventory value adjustment													
Revenue adjustment	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√		
Expenditure adjustment							√		√			*	
Cost of sales method	√	√	√	√		√					√		

Figure 5: Comparative analysis of the application of the methods of balancing the results (Malinić, 2015, Kritički osvrt na sadržinu i strukturu zvaničnih finansijskih izveštaja, Savez računovoda i revizora Srbije, p. 43)

All the countries of the former Yugoslavia are more oriented towards the experiences of the countries of continental Europe, and they all

decided to apply the method of total costs, except for Slovenia, which offers the possibility of choosing between methods of total costs and cost

of sales method. The analysis shows that Croatia, Serbia and the Federation of BiH apply a deformed method of total costs. We say "deformed" because the shifting of the inventories value adjustment from the revenue to the expenditure side deformed the income statement and seriously questioned its stated power, first of all, because (Malinić, p. 40-44):

- **There is insufficient theoretical foundation**, as it deviates from the basic goal of balancing the results using the methods of total costs, that is to confront the total incurred expenditure of a single period with the total value of the finished goods produced in that same period. Moving the inventory value adjustment to the expenditure side, total expenditures are reduced to a level that corresponds to the cost of sale method. In this way, the expenditure side is non-homogeneous because the expenditures and finished goods are mixed so that the expenditure side no longer shows the total effort invested in a single accounting period, since they are mixed with the efforts that have been invested in other periods. This deformed expenditure-side structuring prevents an effective cost structure analysis and makes it difficult to control it, which calls into question the benefits that this method has. On the other hand, the revenue side remains incomplete, because instead of reflecting the overall finished goods of the period, it is reduced to their realized portion (when production is higher than sales) or mixes the effects of different periods (when sales are higher than production). The only thing remaining the same is the amount of the operating result (profit) which, however, is not the default goal.

- **Distorts the comparability of information**, both with the prevailing practice in the world, as well as in the Western Balkan region, but in some countries (Serbia), the link with previous balance sheets has also been broken, because the adjustment was made on the revenue side. In this way, the qualitative comparability for different foreign companies, branches and areas is made impossible, while consolidation of foreign investors' balance became problematic, and is contrary to IAS1-Presentation of Financial Statements under paragraphs 45 and 46, as well as with Article 9 paragraph 1 of Directive 2013/34 / EU related to the principle of consistency of the presentation.
- **It is incomparable with relevant international practice**, even though this is one of the key objectives to be achieved in the process of accession to the European Union and in this regard the Directive 2013/34/EU. Also, the general tendency and prescribed obligation to use the IAS / IFRS and the commitment of BiH and other Western Balkan countries to implement such practices imposes the need to respect the solutions prescribed in IAS 1 Presentation of Financial Statements.

Regarding the transparency of the prescribed financial statements, it seems that in many countries of the former Yugoslavia the solutions differ from the requirements of the said Directive, except for Montenegro, which has a degree of disaggregation of balance positions similar to the requirements of the Directive, and this is shown by the following data:

Financial reports	European Union	Montenegro	Slovenia	Croatia	Macedonia	Republic of Srpska	Federation of BiH	Serbia
Balance Sheet	67	48	102	110	112	127	135	137
Income Statement	21	34	42	60	93	127	144	99
Total	88	82	144	170	205	254	279	236
<i>Notes</i>								
<ul style="list-style-type: none"> • The review contains information that corresponds to a balance sheet that is presented in the form of a two-sided review and the income statement based on the total cost method and is displayed in the form of a list. • The income statement includes both its parts in Croatia, Macedonia, the Federation of BiH, the Republic of Srpska and Serbia. 								

Figure 6: Comparative analysis of the degree of breakdown of positions in the balance sheet and the balance of success in countries in the environment (Malinić, 2015, p. 49)

We can establish that the transparency and the quality of reporting do not depend on the increased number of positions in the income statement and balance sheet, since a large number of positions can objectively jeopardize transparency as an important element of the quality of the financial report. Obviously, the number of positions in the balance, especially in Serbia, the FBiH and the Republika Srpska, deviates considerably from the requirements of Directive 2013/34/EU, as well as in comparison with countries with rich accounting tradition, which negatively affects the quality of financial reporting. Of course, in the Western Balkans, the principle of formal continuity and comparability of the balance in longer periods, as well as between individual national economies, is also questionable, as is shown by the differences in:

- balancing the loss above capital,
- balancing the share premium.

4.1 Balancing the loss over capital

In a situation where Bosnia and Herzegovina's economy is the least competitive in the Western Balkans, loss-making is something that is not an exception, and it does not surprise neither the management, nor owners, nor other interest groups. Regardless of the fact that losses represent an unpleasant situation which, as a rule, leads to financial problems, in accounting literature in countries with a developed accounting tradition it is not presented as a problem and the solutions are well known.

Our solutions are different. One possibility is to balance the loss in the assets after the operating assets of the company and to add up to the asset of the balance. The second solution, which is more present in accounting practice, is the balance of loss in liabilities within the capital of the enterprise, where it appears as a corrective position. However, given our subheading, the question arises as to what is and how the loss above capital is balanced. In developed countries with market economy this issue is not in the discussion, because it is well known that such companies can not exist in normal market conditions. In a word, this state of enterprise is incompatible with the logic of the functioning of a market economy. Since such companies operate in a completely legal manner in our conditions, we can establish that the market economy has not yet come into existence, but the quasi-state or "vouchers" economy is at work. Considering the aforementioned, it is quite understandable why the balance of losses above capital in developed countries is not being discussed.

In fact, in this case owners and creditors have already lost some of their investments or receivables. Hence only in the economy of the Republic of Srpska in 2016, of the total losses of 6.3 billion convertible marks, 1.8 billion are losses above capital and they are only increasing in time. In such business conditions, accountants must find a way of balancing such a loss above capital, although Directive 2013/34 / EU does not explicitly foresee this, given the previously already expressed view on the unsustainability of such companies in the market. Since Article 9, paragraph 2 of the Directive has left the possibility of adding new positions (items), this provision could also imply a balance above the amount of capital. When a company begins to make losses, it is reasonable to reduce the own equity by their value, since the owners bear the highest risks and any losses incurred are covered in proportion to their share in the capital. In the event of a loss of total equity, the loss over that amount is not logical to balance within equity, since equity either exists or does not, so it is not possible to express its negative value. In other words, it is illogical and unacceptable to balance the loss over the capital in the balance sheet liabilities. It is true that such a balance essentially shows that creditors will not be able to recover a portion of their claims, but at the moment of balancing, it is not known in what amount certain creditors will bear the burden of loss. Unlike the owners, where it is known in advance that they will share this burden proportionally to their share in ownership, in the case of creditors, such information is not known in advance, since this issue is regulated by the Bankruptcy Law. By this law, creditors settle to the payment order they belong to (disconnected and outgoing creditors), and equality exists only within the same payline. When the final list of creditors' claims and their payment order is determined, it becomes binding for the insolvent debtor and for all bankruptcy creditors. Because of the above, therefore, there is no high level of correlation between the reported liabilities and the loss over capital, as in the case between loss and equity. Therefore, the minimum amount of total liabilities should correspond to the amount of total liabilities of the company, which excludes the possibility of balancing the loss above the amount of equity in the liabilities. If the liabilities are greater than the assets, it means that the enterprise is indebted. The practice of almost all Western Balkan countries, except for Serbia, is that the loss above equity is balanced in the assets of the balance sheet.

Loss above the value of equity is in fact a creditor accounting loss, regardless of whether it is stated on the assets side or on the liabilities side in the

balance sheet. The actual creditor loss is stated in the closing liquidation balance sheet on the assets side. The actual creditor loss is lower than the carrying amount of the long-term provisions, and is greater for the amount of the difference between the carrying amount of the asset and the realized value of the assets and for the amount of liquidation costs. Since the actual creditor loss in the final liquidation balance is disclosed on the asset side, it is natural that the loss above the value of equity is disclosed on the assets side as part of the lost business property.

4.2 Balancing share premiums and capital structure

The issue premium is reported to the stock companies in the amount of the positive difference between the value of the share capital that shareholders entered into the company and the share capital calculated at the nominal value of the share. The share premium is incurred at:

- the transition of the limited liability company into a stock company based on the difference in the value of the share in the capital and the value of the share capital at the nominal value of the capital,
- sale of a new series of shares in the amount of the difference between the realized selling price and the nominal value of the action, and
- when merging two or more stock companies based on a share exchange rate (Rodić and Andrić, 2014, p. 56).

The share premium can be used to cancel the purchased shares for the amount of the difference between the paid price and the nominal value of the share.

The capital structure is:

1. Share capital/equity,
2. Unpaid subscribed capital,
3. The emission premium,
4. Reserves (legal and statutory),
5. Revaluation reserves,
6. Unrealized gains on the basis of securities available for sale,
7. Unrealized losses on securities available for sale,
8. Unallocated profit from previous years,
9. Unallocated profit for the current year,
10. Loss to the amount of capital,

CAPITAL (1 to 6 + 8 + 9 - 7 - 10)

Capital is a guarantee for creditor, since it protects the creditor's claims, creditors may at any time charge their claims until the loss equals capital.

The higher the borrower's capital, the creditors are more protected, and have no reason to seek special security for their claims (stock of immovable property or a third party guarantee). Indebtedness is measured by financial leverage from the ratio of liabilities (long-term and short-term) to equity.

This ratio shows how many monetary units are burdening a single monetary unit of capital. When the financial ratio is lower, then the indebtedness is smaller and vice versa.

It is useful to pay attention to the following:

Subscribed unpaid capital is not available until it is paid. In order for this capital to be available with a capital subscription contract, it is necessary to determine the payment deadline, which should not be longer than one year from the date of enrollment.

Revaluation reserve is the difference between the fair value and the carrying amount of the asset. If the subsequent estimate of the fair value of the same asset determines that the fair value is lower than the carrying amount, the fair value loss that accrues the previously made revaluation reserve to the amount of that reserve is realized, and if the loss from the fair value increases the difference is charged to the expense.

When the asset from which the revaluation reserve is withdrawn ceases to be used, the revaluation reserve of that asset is transferred to the unallocated profit of the previous years. The revaluation reserve is essentially the protection of the real value of capital. For that reason, it would be more useful to use a revaluation reserve acquired from an asset that is no longer used in a capital reserve that prevents the revaluation reserve from being transferred to the unallocated profit of previous years using for a dividend of the owner of the capital or bonus for a management.

Reserve capital is formed from the distribution of the net profit and has the function of maintaining the nominal value of the share capital. Reserve capital is used in the annulment of repurchased shares and stakes.

Repurchase and cancellation of shares and stakes is made when an entity has excessive fixed capital in order to reduce dividends to equity holders. If the paid purchase price of the stakes or shares is higher than their nominal value when canceling the difference between the redemption and the nominal value, the reserve capital is charged.

CONCLUSION

Different categorization and treatment of individual balance sheet positions and income statements positions between US GAAP and IAS / IFRS may result in different effects that are often reflected in the yield and financial position of the companies. Thus, for example, banning the use of the LIFO method of inventories according to IAS / IFRS has the corresponding implications for paying taxes. In terms of price rises, the total profit of a business entity will be higher using the IAS / IFRS, against the allowed use of the LIFO method according to US GAAP, resulting in a higher cash expense based on taxes.

Since the economies of the Western Balkans have not so far exploited the possibility of globalization and the availability of new technologies, if they want to develop faster, they will have to recognize as soon as possible the possibilities of using new technologies and knowledge. New technologies and knowledge come with investors in these areas, and for this is needed new knowledge of accountants. That is why the task of the academic community and professional associations in the region is to recognize all the traps of the US GAAP, as this knowledge will increasingly be required of clients who have a duty to consolidate the balance to the US GAAP.

Finally, frequent changes to national regulations endanger the comparability of information over a longer period, and different treatment and diverse solutions to record individual balance sheet items, such as loss over capital and emission premiums, which analysts should take into account when making comparative analysis when expressing attitudes and conclusions .

SOURCES

- [1] Fansan, M. (2013). Anual Reports, Sustainability Reports and Intergrated Reports: Trends in Corporate Disclosure. In C. Busco, M.L. Frigo, A. Riccaboni, & P. Quattrone (eds.), Integrated Reporting: Concepts and Cases that Redefine Corporate Accountability. Cham (CH): Springre, 41–57.
- [2] Gray, R., Owen, D., & Adams, C. (1996). Accounting & Accountability: Changes and challenges in corporate social and environmental reporting. New Jersey: Prentice Hall.
- [3] Nolan, J. (2007). Corporate Accountability and Triple Bottom Line Reporting: Determining the aterijal Issues for Disclosure.
- [4] Dejan Malinić (2015). *Kritički osvrt na sadržinu i strukturu zvaničnih finansijskih izveštaja*, Savez računovoda i revizora Srbije, Zlatibor.
- [5] Dragan Mikerević (2016). *Korporativne finansije*. Ekonomski fakultet u Banjoj Luci i Finrar d.o.o. Banja Luka.
- [6] Milorad Ivanišević (2017). *Poslovne finansije*, Ekonomski fakultet, Beograd
- [7] Tihomir Domazet (2016). *Preko modernog jubileja duga do održivog ekonomskog rasta*, 11. simpozijum o korporativnom upravljanju, Banja Vrućica
- [8] Maja Stojanović-Blab, Daniel Blab i Dejan Spasić (2016). *Sustainability reporting – a challenge for Serbian companies*, TEMA, Univerzitet u Nišu
- [9] Jovan Rodić (2015). *Stvaranje dobrog i održivog privrednog ambijenta*, Finrar, Banja Luka
- [10] Dragan Mikerević (2016). *Korporativne finansije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci i Finrar, Banja Luka
- [11] Jovan Rodić i Milovan Filipović (2011). *Računovodstvo troškova i učinaka*, FINRAR, Banja Luka
- [12] Jovan Rodić i Mirko Andrić (2014). *Specijalni bilnsi i konsolidovani bilans stanja i uspeha*, FINRAR, Banja Luka
- [13] Jovan Rodić i Radomir Božić (2017). *Stvaranje i ocena boniteta preduzeća*, FINRAR, Banja Luka.

ПРАВНИ И РАЧУНОВОДСТВЕНИ АПСЕКТИ КОМУНАЛНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Проф. др Душко Шњегота

Ванредни професор на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци
e-mail: dusko.snjegota@ef.unibl.org

Бранка Милошевић – Шњегота, ма

Професор економске групе предмета у Економској школи у Бањој Луци
e-mail: bmilosevicsnjegota@yahoo.com

Чланак је излаган на 5. Интернационалном научном скупу „ЕконБиз: Трендови развоја и промјене у новој економији земаља у транзицији“, Бијељина 22. и 23. јун 2017. године

Резиме: Према важећим законским прописима, обављање комуналних дјелатности у Републици Српској углавном је повјерено јавним комуналним предузећима која оснивају и којима управљају јединице локалне самоуправе (општине и градови), као њихови већински власници. Општине и градови имају законску обавезу да пропишу услове и начин обављања комуналних дјелатности, материјалне, техничке и друге услове за финансирање, развој, играђивање и одржавање комуналне инфраструктуре, услове за функционисање и техничко-технолошко јединство комуналних система и уређаја и др. Један од константно присутних проблема у управљању, финансирању, као и праћењу и извјештавању о стварним ефектима управљања јавном комуналном инфраструктуром односи се на чињеницу да се ради о имовини која се налази у власништву (обично и у билансима) јединица локалне самоуправе, али која је неријетко укључена и у пословне билансе јавних комуналних предузећа, као корпоративаних друштава капитала, која газдујући том имовином остварују своје редовне пословне приходе. Различитим приступима правном третману комуналне инфраструктуре и различитим моделима њеног рачуноводственог обухвата, поред осталог, значајно се утиче на квалитет информација о финансијском положају и успјешности јавних комуналних предузећа, а кроз то и на однос управљача

према њеном одржавању и обнављању. Стварни терет дуго година неразријешених дилема у предметној области у коначном сносе грађани, који имају право на коришћење јавних услуга одговарајућег квалитета и под за њих приступачним економским условима.

Кључне ријечи: комунална инфраструктура, правни аспекти, управљање, рачуноводствени обухват

1. УВОД

Јавним комуналним предузећем сматра се свако привредно друштво основано од стране одговарајућег локалног нивоа власти (општине или града) у циљу осигурања трајног обављања одређених дјелатности од општег интереса и редовног задовољавања потреба корисника комуналних производа и услуга.

Комуналним дјелатностима од посебног јавног интереса сматрају се производња и испорука воде, пречишћавање и одвођење отпадних вода, производња и испорука топлотне енергије, збрињавање отпада из стамбених и пословних простора, управљање јавним просторима за паркирање возила, одржавање јавних тоалета, управљање кабловским канализацијама за комуникационе каблове и системе, дјелатност јавних тржница, погребна дјелатност, димњачарска дјелатност, јавни превоз лица у градском и приградском саобраћају, чишћење јавних површина у насељеним мјестима,

одржавање, уређивање и опремање јавних зелених и рекреационих површина, одржавање јавних саобраћајних површина у насељеним мјестима, одвођење атмосферских падавина и других вода са јавних површина, јавна расвјета у насељеним мјестима и др.

Поједина јавна комунална предузећа располажу и управљају непокретном имовином велике вриједности (као што су системи за производњу и дистрибуцију воде, топлотне енергије и др.) која није у њиховом власништву. Истовремено, пословање тих предузећа подразумијева обезбеђење техничко-технолошког и економског јединства читавог комуналног система и усклађености његовог одржавања и развоја. Јавна комунална предузећа представљају привредна друштва – друштва капитала (регистрована у форми акционарских друштава), произтекла из бивших државних предузећа која су у процесу транзиције у већој или мањој мјери прошла кроз процес корпоратизације, при чему се као њихови већински власници појављују локални нивои власти (општине и градови). Истовремено, због чињенице да се јавне комуналне услуге, уважавајући социјални аспект његовог коришћења, по правилу не пружају на тржишним принципима, као и да локални нивои власти који управљају јавним комуналним предузећима морају осигурати једнаку и правичну доступност комуналних производа и услуга свим корисницима без обзира на њихов економски и социјални положај, управљање комуналном инфраструктуром (као, уосталом и сваком другом имовином) од стране јавних комуналних предузећа обично није у довољној мјери засновано на принципима економичности, ефикасности и ефективности. С друге стране, нејасан правни третман ове имовине утиче и на њен рачуноводствени обухват и квалитет информација о тој имовини које се презентују у екстерним финансијским извјештајима (јавних комуналних предузећа или јединица локалне самоуправе).

Квалитативна истраживања проведена за потребе припреме овог рада имају за циљ приказ основних правних и рачуноводствених аспеката комуналне дјелатности у Републици Српској, са посебним акцентом на обухват непокретне имовине и других дијелова комуналне инфраструктуре. Циљ је, такође, да се понуде одговарајућа рјешења која би у коначном могла да унаприједе систем управљања јавном комуналном инфраструктуром, како би тај систем постао економски одрживи и исплативи што би, поред осталог, позитивно утицало на квалитет

комуналних производа и услуга које се пружају широком спектру корисника.

2. ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ КОМУНАЛНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Законом о комуналним дјелатностима (Службени гласник Републике Српске, број 124/11) прописана је обавеза за јединице локалне самоуправе да обезбиједе организовано обављање комуналних дјелатности и да детаљније пропишу услове и начин обављања комуналних дјелатности, материјалне, техничке и друге услове за финансирање, развој, изградњу и одржавање комуналних објеката, услове за функционисање и техничко технолошко јединство система и уређаја, могућност за субвенционисану цијену комуналне услуге, категорије корисника и услове субвенционисања, те јединицу обрачуна за сваку врсту комуналне услуге и начин наплате цијена комуналних услуга. Законом је предвиђено да јединице локалне самоуправе у циљу обављања комуналних дјелатности и других дјелатности од јавног интереса могу основати јавно комунално предузеће или те послове повјерити другим привредним субјектима. Јединице локалне самоуправе, даваоци комуналних услуга и корисници комуналних услуга дужни су да примјењују дугорочне мјере, као минималне захтјеве који се односе на смањење коришћења енергије и прелазак на коришћење енергије из обновљивих извора, те да стварају услове за енергетски ефикасно коришћење и побољшавање енергетских карактеристика зграда и смањивање негативних утицаја на животну средину, према начелима и роковим утврђеним прописима о енергетској ефикасности и заштити животне средине у Републици Српске. Минималним захтјевима и дугорочним мјерама сматрају се:

- примјена нових технологија приликом обављања комуналних дјелатности које омогућавају коришћење примарне енергије из обновљивих, односно енергије из нефосилних извора као што је енергија вјетра, соларна, аеротермална, геотермална и хидротермална енергија, енергија вода, биомаса, гас из комуналног отпада, постројења за обраду отпадних вода и биогасови,
- обезбеђивање стимулативних услова и мјера да се нове зграде граде или да се приликом већих реконструкција постојећих зграда претварају у зграде с готово нултом потрошњом енергије, тј. зграде са врло

високим енергетским карактеристикама и врло малом потребом енергије која ће у значајној мјери бити покривена енергијом из обновљивих извора, кад год је то могуће и економски прихватљиво,

- обавезна уградња мјерних уређаја комуналних производа за сваког појединачног етажног власника за све нове зграде, а код постојећих приликом вршења веће реконструкције, ако то техничке карактеристике зграде дозвољавају и када је то економски прихватљиво,
- подстицање уградње интелигентних система мјерења када се гради зграда или се врши већа реконструкција зграде, те уградња система активног надзора као што су системи за аутоматизацију, надзор и праћење којима је циљ уштеда енергије,
- стимулисање коришћења даљинског система гријања или хлађења зграда који се у цјелисти или дјелимично заснива на енергији из обновљивих извора,
- успостављање редовног прегледа техничког система зграде и опреме која служи за гријање или хлађење зграде, вентилацију, припрему топле воде и освјетљење, као и
- пружање редовних савјета и препорука корисницима за различите методе и практична рјешења која служе побољшавању енергетских карактеристика зграде и стварању услова за развијање и успостављање система цертификације енергетских карактеристика зграде који приказују енергетске карактеристике зграде и који су признати код надлежних институција.

Законом о преносу права својине на капиталу Републике Српске у предузећима која обављају комуналне дјелатности на јединице локалне самоуправе (Службени гласник Републике Српске, број 50/10), уређен је пренос права својине на капиталу Републике Српске у предузећима која обављају комуналне дјелатности на јединице локалне самоуправе. Под капиталом се у смислу овог закона подразумијева капитал исказан у акцијама и удјелима у предузећима, као и капитал у предузећима која се нису организовала и ускладила своја општа акта са важећим законима. Овим законом је управљање над јавним комуналним предузећима са републичког пренесено на ниво локалне самоуправе, односно на општине и градове, који су према прописима о комуналним дјелатностима одговорни за успостављање ефикасног и ефективног система комуналних дјелатности.

У правни оквир за обављање комуналне дјелатности тренутно вјероватно највећу конфузију са аспекта природних права у односу на комуналну инфраструктуру, као што су својина, располагање, управљање, одржавање и др. уноси Закон о утврђивању и преносу права располагања имовином на јединице локалне самоуправе (Службени гласник Републике Српске, број 70/06), којим су утврђени имовина јединица локалне самоуправе, пренос имовине у државној својини на јединице локалне самоуправе, упис те имовине у јавне регистре о евидентији на некретнинама, преузимање и предаја у посјед јединице локалне самоуправе, све у циљу извршавања њених основних функција. Према одредбама овог закона имовином јединица локалне самоуправе сматра се имовина која се састоји из покретних и непокретних ствари на којима право располагања, управљања или коришћења имају јединица локалне самоуправе, њени правни предници или њени органи, као и имовина коју је до дана ступања на снагу овог закона по основу закона или другог прописа, правног посла, наслеђивањем, одлуком државног органа и сл. стекла јединица локалне самоуправе, те сва покретна и непокретна имовина потребна за извршавање обавезних функција јединица локалне самоуправе, а њу између осталог чине објекти комуналне инфраструктуре, пословни и други објекти јавних комуналних предузећа чији је оснивач јединица локалне самоуправе, односно објекти који су финансијски из буџета јединице локалне самоуправе или путем самодоприноса грађана, те друга имовина коју је јединица локалне самоуправе стекла као правни сљедбеник установа и институција које су престале да постоје.

Посматрајући описани правни оквир из једног угла, а имајући у виду природу и сврху комуналних дјелатности, потпуно оправданим се чини захтјев према којем комунална инфраструктура треба да представља имовину у јавном власништву на локалном нивоу. Међутим, фактичко управљање том имовином у пракси се реализује на различите начине, уз учешће органа у јединицама локалне самоуправе, органа у јавним комуналним предузећима, а често и једних и других, што примарно зависи од карактеристика примијењеног регулаторног оквира у конкретном случају.

Различити модели управљања од којих опет, директно или индиректно, зависи и билансни третман комуналне инфраструктуре коју користе јавна комунална предузећа негативно утичу на квалитет и доступност комуналних

услуга, посебно у специфичним областима као што је производња и испорука топлотне енергије. Билансни третман ове имовине, с друге стране, зависи и од карактеристика система рачуноводства и финансијског извештавања примењеног од стране ентитета јавног сектора.

3. РАЧУНОВОДСТВЕНИ ОБУХВАТ КОМУНАЛНИХ ДЈЕЛАТНОСТИ

У складу са важећим законским прописима (заснованим на Закону о рачуноводству и ревизiji Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, број 94/15 и прописима који се примењују на основу тог закона), јавна предузећа у Републици Српској финансијске извештаваје опште намјене припремају у складу са Међународним стандардима финансијског извештавања (МСФИ), који укључују и важеће Међународне рачуноводствене стандарде (МРС). Рачуноводствени обухват некретнина, постројења и опреме који се користе у процесу обављања комуналних дјелатности уређен је у оквиру МРС 16 – Некретнине, постројења и опрема. Према наведеном рачуноводственом стандарду, набавна вриједност/цијена коштања неке некретнине, постројења и опреме признаје се као средство ако, и само ако је вјероватно да ће се будуће економске користи повезане са тим средством приливати у извештајни ентитет и ако се набавна вриједност, односно цјена коштања тог средства могу поуздано одмјерити (израчунати). Стандардом се не утврђује јединица мјере за признавање, то јест шта чини неку ставку некретнина, постројења или опреме, због чега је неопходно расуђивање у примјени критеријума за признавање у односу наоколности специфичне за одређени извештајни ентитет. У складу са овако дефинисаним начелом признавања, ентитет процјењује све трошкове некретнина, постројења и опреме у моменту када настану (начело настанка пословног догађаја), што укључује иницијалне трошкове који настају приликом набавке или изградње некретнине, постројења и опреме, као и трошкове који настају накнадно, као резултат додградње средства, замјене неког његовог дијела или сервисирања. Посматрано из рачуноводственог угла, узвеши при том у обзир рачуноводствено начело" суштина изнад форме", начело узрочности и др., чини се логичним да трошкове изградње, одржавања и, генерално, управљања комуналном инфраструктуром треба директно повезати са приходима који одражавају економске користи од употребе те имовине, што се може постићи само ако и

имовина и приходи припадају билансима истих извештајних ентитета. Овакво рјешење би подразумијевало обавезно укључивање комуналне инфраструктуре у биланс јавних комуналних предузећа.

С друге стране:

- законом утврђене обавезе за јединице локалне самоуправе да обезбиједе организационе, материјалне и друге услове за изградњу, одржавање и функционисање комуналних објеката и за техничко и технолошко јединство система, те да уреде и обезбиједе обављање комуналних дјелатности и њихов развој,
- чињеница да економске користи од управљања комуналном инфраструктуром, при том обично под нетржишним условима пословања, припадају јавним комуналним предузећима организованим као друштва капитала,
- чињеница да комунална инфраструктура представља јавно добро, тј. добро у јавној својини, те
- одредбе Закона о утврђивању и преносу права располагања имовином на јединице локалне самоуправе,

доводе до рјешења према којем се некретнине, постројења и опреме који чине јединствен систем комуналне инфраструктуре, односно јединствен систем за пружање комуналних услуга у билансном смислу често, иако не и искључиво, третирају имовином јединица локалне самоуправе⁶.

Наиме, истраживања су показала да се због сложене и недовољно јасне регулативе у предметној области дио комуналне инфраструктуре тренутно налази у билансима јавних комуналних предузећа, дио у билансима јединица локалних самоуправа на чијој територији се та јавна предузећа налазе, док дио није ни евидентиран. С друге стране, бројни су случајеви објективног дуплирања пословних евидентија о истој имовини⁷, као и парцијалног евидентирања поједињих дијелова имовине који у техничко-технолошком и економском смислу чине једну функционалну цјелину, заснованог на директном билансном

⁶Иако је то тренутно само један од примјењених модела

⁷Уз присутне импровизације на основу којих се једна те иста, по својој природи стална материјална имовина, некад третира материјалном, а некад нематеријалном имовином (позивајући се на право располагања и управљања том имовином), при чему се не прави разлика између билансне вриједности конкретне имовине и вриједности повезаних права (када их је у билансном смислу могуће прецизно идентификовати и израчунати), повезаних са управљањем економским користима од употребе комуналне инфраструктуре.

повезивању улагања у изградњу комуналне инфраструктуре са изворима средстава из којих се та улагања финансирају.

Тако се, на пример, могу идентификовати случајеви у којима се дио комуналне инфраструктуре изграђене у предратним годинама, односно "преузете" од бивших друштвених/државних предузећа и даље налази у билансима односних комуналних предузећа, док се дио изграђен у новије вријеме, обично из кредитних средстава прибављених посредством републичког и локалних нивоа власти налази у билансима јединица локалне самоуправе. Истовремено, сви приходи од пружања комуналних услуга се по правилу презентују у билансима комуналних предузећа иако се често дио тих прихода намјенски користи за поврат кредитних средстава по основу којих се обавезе, опет, некад налазе у билансима јединица локалне самоуправе а некад у билансима јавних комуналних предузећа. Јасно је да различити приступи у билансном третману имовине која чини комуналну инфраструктуру, прихода од пружања комуналних услуга, трошкова текућег и инвестиционог одржавања, расхода финансирања реконструкције и адаптације стarih или изградње нових комуналних мрежа итд., поред осталог, директно утичу на презентовање нетачног имовинског, финансијског и приносног положаја субјеката који пружају комуналне услуге, као и јединица локалне самоуправе.

Читав тај систем постаје додатно сложен ако се у обзир узме чињеница да јединице локалне самоуправе, као већински власници јавних комуналних предузећа (власници са контролним учешћем у капиталу) у највећем броју случајева, у својим (консолидованим) билансима стања, по правилу, исказују и учешћа у капиталу свих контролисаних ентитета јавног сектора, па тако и јавних комуналних предузећа. Исто тако, у обзир треба узeti и чињеницу да су јавна комунална предузећа корпоратизована друштва капитала у којима се, као и у свим другим компанијама, формира доста сложена управљачка структура (скупштина власника, надзорни одбор, одбор директора и др.), у складу са прописима којима је регулисано пословање привредних друштава и јавних предузећа, као и да у структури власништва над тим предузећима учествују и мањински акционари – акционари без права контроле, али са правом на управљање и дивиденде у складу са висином свог учешћа у капиталу. Крајње специфичан регулаторни оквир комуналне дјелатности у Републици Српској доводи или може довести до

нарушавања јединства комуналног система на простору одређене локалне заједнице, што се негативно одражава на квалитет и доступност комуналних услуга, ефективну одговорност за неадекватно функционисање система или неких његових дијелова, изражено високе губитке у појединим областима, као што су губици воде, висок ниво ненаплаћених потраживања од корисника услуга, итд.

4. МОГУЋА УНАПРЕЂЕЊА СИСТЕМУ УПРАВЉАЊА КОМУНАЛНОМ ИНФРАСТРУКТУРОМ

У домаћим економским, социјалним, па и политичким околностима природним се чини то што су комунална предузећа у претежно јавном власништву, што се може објаснити на различите начине. Прије свега, у условима слабе економске снаге значајног броја корисника комуналних услуга, те услуге је неопходно пружати по цијенама испод тржишних, односно цијенама које су ниже у односу на оне које би за профитно орјентисана привредна друштва биле економски оправдане⁸.

Јединице локалне самоуправе, као органи власти надлежни за уређивање комуналне дјелатности, природно треба да имају већинску и директну контролу над пословним политикама јавних комуналних предузећа, што их доводи у позицију да у тој области активно воде политику продаје и формирања цијена комуналних услуга, политику запошљавања, избора управљачких, руководних и надзорних тијела, па самим тим и да ефективно одлучују о начину управљања и располагања економским користима које се директно или индиректно прибављају по основу располагања значајним јавним ресурсима (питком водом, топлотном енергијом и др.).

Јавна комунална предузећа су, иако по својој правној форми друштва капитала, тј. акционарска друштва, суштински много ближе квази профитним правним лицима, односно квази социјалним установама које, посебно у условима економске и финансијске кризе и недовршених транзиционих и реформских процеса, објективно не послују на профитном основу и у великој мјери зависе од директне

⁸Оваква пракса, с једне стране, представља саставни дио социјално одговорне политике и представља индиректну подршку становништву, посебно угроженим категоријама, као што су пензионери и др., међутим, с друге стране је то и прилично јака полуга којом се постиже одређена политичка подршка носиоцима власти од стране доста широког бирачког тијела

или индиректне буџетске подршке као јединог, релативно стабилног извора за њихово додатно финансирање. Наиме, ако су спремни да преко јавних комуналних предузећа воде социјалну политику, органи власти морају бити спремни и на обезбеђење значајне финансијске подршке тим предузећима а то, опет, подразумијева бар минимум ефективне контроле над њиховим пословним политикама. Истина, то им је омогућено и преко расположиве управљачке и надзорне структуре успостављене на основу прописа о пословању привредних друштава и јавних предузећа, међутим, директна контрола над имовином традиционално се чини ефикаснијом од директне контроле над нето имовином (капиталом), иако стварни ефекти такве контроле не иду у прилог оваквом схватању.

Због изражене директне политичке подршке, менаџери у јавним предузећима, за разлику од оних у реалном сектору, углавном не сносе негативне последице неадекватних или недовољно ефикасних пословних одлука, што њихове управљачке позиције чини атрактивним, чак и када менаџерске накнаде нису на релативно високом нивоу. С друге стране, значајно смањење реалног простора за ефикасно одлучивање о пословним политикама јавног комуналног предузећа значајно умањује и одговорност менаџмента за недовољно добре пословне резултате. У таквим околностима очигледно не постоји јасно изражен економски интерес у погледу ефикасног управљања, нити јасно одредиви номинални носиоци тог интереса. Другим ријечима, систем одговорности је прилично распаштен између различитих управљачких структура, па се систем управљања заснива на схватању да "сви могу бити одговорни а да при том нико није одговоран" за лоше пословне резултате.

Конечно, важно је примијетити да органи локалне власти, у случају повјеравања комуналних услуга приватним субјектима, тешко могу осигурати ефикасан систем јавног надзора и контроле, односно ефикасну заштиту јавног интереса у области комуналних услуга, што несумњиво представља значајан политички, економски и социјални ризик на који ће носиоци локалне власти тешко пристати.

Међутим, и сувише дugo трајање транзиционих процеса, без јасне назнаке када би поједине фазе транзиције, као што су реструктуирање јавних предузећа, свеобухватна реформа система социјалног осигурања и др. могле да буду окончане, уз додатне проблеме у функционисању читавог јавног сектора настале

упоредо са дјеловањем фактора глобалне економске и финансијске кризе, упућују на закључак да је неопходно размишљати о могућим промјенама у начину организовања и функционисања субјеката у јавном сектору, па тако и јавних комуналних предузећа. Прије свега, систем пружања комуналних услуга по цијенама које су значајно испод тржишних, поред осталих фактора као што су прекомјерно запошљавање, нерационалне и несврсисходне јавне набавке, некомпетентно управљање и др., утиче на пословање у зони значајно изражених пословних губитака код многих јавних комуналних предузећа. Ови губици тренутно могу бити покривени једино на терет буџетских средстава којима управљају јединице локалне самоуправе или, евентуално, виши нивои власти. Међутим, раст доспјелих обавеза по основу домаћег и иностраног дуга из године у годину умањује суму јавних прихода (прије свега индиректних пореза) који се расподјељују локалним буџетима што, уз чињеницу да су локални нивои власти међу последњим у ланцу расподјеле највећег дијела прикупљених пореских прихода⁹, све више умањује могућност реалне подршке јавним комуналним предузећима из локалних буџета. Индиректно, константни пословни губици јавних комуналних предузећа доводе до неодговарајућег квалитета комуналних услуга, чиме се опет утиче на повећање трошкова живота (на примјер, кроз употребу алтернативних начина загријавања стамбених просторија, повећану потрошњу увозне флаширане воде и др.), чиме се повратно појачава притисак на буџете јединица локалне самоуправе, посебно од стране социјално угрожених категорија становништва. С друге стране, савјесни и економски стабилнији корисници комуналних услуга, који редовно измирују своје обавезе, доводе се у економско неравноправан положај и у ситуацију да сносе највећи дио терета изражене неликвидности у сferи комуналних дјелатности. Лоша и неселективна социјална политика, опет, омогућава нерационално трошење ресурса којима управљају јавна комунална предузећа, посебно од стране економски јачих слојева становништва. У последње вријеме овај

⁹ Примјера ради, у систему расподјеле прикупљених индиректних пореза (ПДВ-а, акциза и др.) у БиХ предност у расподјели имају међународне кредитне и друге обавезе, иза чега слиједи финансирање заједничких институција власти на нивоу БиХ, па тек након тога расподјела преосталог износа индиректних пореза према ентитетима и Брчко Дистрикту БиХ. Дио индиректних пореза који припада јединицама локалне самоуправе утврђује се тек након што се утврде износи за финансирање обавеза које имају ентитетски нивои власти.

проблем до посебног изражаја долази у области управљања појединим јавним добрима као што је питка вода из ријечних водотока. Према томе, један од основних мотива за промјене у систему управљања јавним комуналним предузећима налази се у потреби да се повећа њихова ефикасност. Као питања од посебног значаја за ефикасност и ефективност система управљања, укључујући и управљање комуналном инфраструктуром, посебно је значајно издвојити она која су повезана са правима и обавезама у односу на инвестирање у изградњу, адаптацију, реконструкцију и инвестиционо одржавање непокретне имовине, постројења и сл., управљање потраживањима јавних комуналних предузећа, односно приходима оствареним пружањем комуналних услуга, институционални оквир и одговорност за пружање квалитетних комуналних услуга, укључујући и планирање њиховог обима и динамике, обезбеђење других извора финансирања пословних активности јавних комуналних предузећа, посебно инвестиционих, итд. Специфичан регулаторни оквир којим је уређена комунална дјелатност, видјели смо, доводи до нарушувања јединства у систему управљања комуналном инфраструктуром, па начин да бригу о појединим дијеловима тог система примарно води она страна преко које су обезбиђењени извори финансирања одређених производних и других капацитета. Тако је, на пример, у појединим случајевима комунална имовина која представља техничко-технолошку цјелину за производњу и дистрибуцију питке воде евидентирана на основу извора финансирања, тј. дјелимично у оквиру пословних евиденција односног јавног комуналног предузећа, а дјелимично у оквиру јединице локалне самоуправе на чијој територији то предузеће послује. У другим случајевима, комунална непокретна имовина и припадајућа производна постројења евидентирана су на обе стране¹⁰, док у неким нису ни на једној (Главна служба за ревизију јавног сектора Републике Српске, 2015). Све ово неминовно утиче на неефикасност у систему управљања комуналном инфраструктуром и, посљедично, на квалитет пружених комуналних услуга. Истраживања су показала да је управљање потраживањима јавних комуналних предузећа такође веома комплексно и да одражава изражене проблеме системске природе¹¹. На

успешност система управљања потраживањима утицај имају, како органи управљања у предузећима, тако и већински власник капитала (јединице локалне самоуправе), при чему је уочено да информације о стању, структури и степену наплате потраживања у јавним комуналним предузећима нису свеобухватне, довољно употребљиве у процесу пословног одлучивања, проблемски структуисане, нити су учињене доступним свим заинтересованим странама. Значајан број предузиманих мјера и додатно ангажованих ресурса на наплати потраживања нису резултовали значајнијим побољшањем степена наплате потраживања која имају јавна комунална предузећа, при чему надзор над управљањем потраживањима није адекватан, с обзиром да кроз разматрање и усвајање разних аката од стране доносиоца одлука у јавним комуналним предузећима, те кроз креирање додатних мјера нису јасно идентификовани узроци постојећег стања, нити су се у складу са тим десиле потребне промјене.

Иако високи техничко-технолошки и финансијски губици представљају један од посебно изражених фактора неповољног финансијског положаја у коме се налазе јавна комунална предузећа у Републици Српској, менаџери тих предузећа се, очекивано, не сматрају посебно одговорним за постојеће стање, а оправдање траже у систему:

- законодавне власти, управо на основу неефикасног и нејасног регулаторног оквира,
- извршне власти, од чије финансијске подршке у великој мјери зависи минимални степен одрживости и функционалности јавних комуналних предузећа, а која је и без тога све више изложена различитим буџетским ограничењима и ризицима, али и
- судске власти, прецизније у неефикасности система правне заштите легалних економских интереса јавних комуналних предузећа.

На овај начин њихова властита одговорност, што је дијелом очигледно објективно, прилично је маргинализована а све то, уз "убичајени" политички утицај у систему управљања јавним субјектима и јавним ресурсима, читав управљачки систем у области комуналних дјелатности чини очекивано неефикасним. Повећање ефикасности система управљања комуналном инфраструктуром и јавним комуналним предузећима уопште било

¹⁰При чему једна од њих, обично јавно комунално предузеће, суштински материјалну имовину класификује као нематеријалну.

¹¹На пример, ревизија учинка "Управљање потраживањима јавних предузећа", коју је Главна служба за ревизију

јавног сектора Републике Српске провела 2016. године; видјети на: www.gsr-rs.org

би могуће постићи кроз добро осмишљен програм различитих краткорочних и дугорочних мјера и активности. То, прије свега, подразумијева квалитетно рјешавање права власништва и располагања комуналном имовином, што је уско повезано и са питањима инвестиционог одржавања, капиталних улагања у инфраструктуру, финансирања итд. У том контексту, чини се да би најсврсисходније било да се изврши пренос комплетне непокретне и друге комуналне имовине на располагање и управљање јавним комуналним предузећима, уместо обрнуто, што се тренутно чини. Овим би се, истовремено, омогућило и јасно одређивање билансне припадности те имовине. Прецизније, у условима када су јавна комунална предузећа организована као друштва капитала (акционарска друштва), комплетну комуналну инфраструктуру, као и изворе средстава (кредитне и др.) из којих се финансирају изградња и одржавање те имовине, требало би укључити у биланс јавних комуналних предузећа односно, у извјештајном смислу, требало би омогућити економско јединство имовине, обавеза, прихода и расхода који су повезани са обављањем комуналне дјелатности. Алтернатива наведеном била би (потпуна или дјелимична) приватизација капитала који припада јавним органима¹² или декорпоратизација јавних комуналних предузећа која тренутно, поред осталог, није могућа у складу са постојећом законском регулативом. Неопходно је, такође, јасно дефинисање и разграничење међусобних права и обавеза у погледу унапређивања комуналних система на одређеној територији кроз споразуме, уговоре или на други одговарајући начин, као и утврђивање критеријума, а на основу њих и приоритета у изградњи и реконструкцији комуналних мрежа и пратећих инфраструктурних објеката. Успостављањем система управљања јавним комуналним предузећима и системом пружања комуналних услуга на бази учинка несумњиво би се позитивно утицало на побољшање њихове финансијске позиције, успешности и економске одрживости уопште. У том случају, процес управљања био би заснован на праћењу и анализи индикатора успешности и остваривања утврђених пословних циљева, те у складу с тим дефинисаним мјера и активности, али и на ефикасном пословном одлучивању, укључујући и одлучивање о цијенама комуналних услуга, и то искључиво на основу претходно проведених економских анализа и

политикецијенаи других услова за пружање комуналних услуга, укључујући и политику наплате потраживања, најуједначеним и економски одрживим критеријумима, без обзира о којој категорији потрошача да се ради. Јасно је, међутим, да овакав приступ није могуће заговорати уколико претходно није осигуране фикасан и ефективан систем субвенционисања одређених социјалних категорија потрошача (пензионера, борачке популације, незапосленог становништва и др.), за шта локални нивои власти углавном нису спремни. Међутим, без обзира на правну форму и начин управљања комуналном инфраструктуром и системом комуналних услуга, квалитетно и благовремено пословно извјештавање (како према према руководним структурама у оквиру јавних комуналних предузећа, такој према оснивачима и власницима тих предузећа), представљају незаобилазан и добар основ за креирање квалитетних управљачких одлука. Наиме, ефикасан систем праћења стварног степена коришћења комуналне инфраструктуре и јавних ресурса који су предмет експлоатације, укључујући натурално и вриједносно праћење свих (оправданих и неоправданих) губитака тих ресурса у систему, у циљу стварања претпоставки за утврђивање стварне производне цијене коштања комуналних услуга, није могуће без квалитетног система књиговодства и рачуноводства, посебно управљачког. У том смислу, било би неопходно идентификовање пословних сегмената (мјеста трошкова, профитних и инвестиционих центара), у циљу раздвајања основне и споредних дјелатности (на примјер, производње и испоруке питке воде од услуга прихватања и одвода отпадних вода), односно успостављање система управљачког рачуноводства у којем је могуће праћење трошкова по мјестима настанка, носиоцима, активностима и сл. Такође, неопходна је и подршка успостављању ефикасног и ефективног система интерних контрола, укључујући и функцију интерне ревизије кад год је то законски обавезно или економски оправдано. Рад јавних комуналних предузећа може се дјелимично побољшати и у оквиру постојеће регулативе, под условом да општинске власти искористе могућности модерне организације (кроз политику комуналних такси, зонирање – односно категоризацију потрошача према одређеним критеријумима – оп.аут., инфраструктурне субвенције, "јединствени шалтер" и пратеће промјене) и да онда индиректно побољшају и управљање јавним комуналним предузећима. Побољшања ове врсте су ипак ограничена, јер

¹²За шта постоје примјери комуналних предузећа која се по својим функционалним карактеристикама значајније не разликују од јавних комуналних предузећа.

у основи остаје иста структура подстицаја, која условљава ограничено резултате (Прокопијевић, 2007. 107-116). Ипак, актуелна кретања у јавним финансијама и економији уопште, како на домаћем, тако и на регионалном и међународном плану, неминовно упућују на закључак да је у наредном периоду потребно разматрати и друге могуће правце унапређења система комуналне дјелатности, укључујући концесиони начин располагања комуналном инфраструктуром од стране приватних субјеката, могућност реализације пројекта јавно-приватног партнерства у области изградње и управљања комуналном инфраструктуром и, уопште, ослањања на друге досад неискоришћене облике финансирања и сарадње између јавног и приватног сектора. Као што је већ напоменуто, алтернативни правци унапређења овог система или појединачних субјеката у том систему могли би да обухвате и потенцијалне начине дјелимичне или потпуне приватизације јавних комуналних предузећа.

5. ЗАКЉУЧАК

Идентификоване карактеристике система комуналне дјелатности и управљања комуналном инфраструктуром тренутно нису повољне. Између осталих проблема, уочавају се застарјела инфраструктура, односно дотрајалост комуналног система, нередовно и неадекватно текуће и инвестиционо одржавање комуналних постројења, високи технички губици, висок степен ненаплативости потраживања од корисника комуналних услуга, технички, финансијски и организационо неефикасан систем комуналних услуга, итд. Одржавање комуналне инфраструктуре у задовољавајућем функционалном стању а комуналних услуга на задовољавајућем нивоу квалитета и доступности захтијева редовне и високе инвестиције за које није могуће обезбиједити средства из редовних пословних извора (прихода од комуналних услуга, трансфера и подстицаја из локалног или републичког буџета и сл.). С друге стране, ефикасносту коришћењу комуналне инфраструктуре значајан је предуслов укупног економског развоја, не само локалних заједница већ и привреде као целине. Стога се успостављање ефикасног и ефективног система комуналних дјелатности, уз обезбеђење квалитетних извора финансирања његовог функционисања, мора сматрати једним од основних приоритета у циљу обезбеђења позитивног утицаја комуналне дјелатности на укупан економски раст и развој. Јединице

локалне самоуправе се у највећем броју случајева налазе у улози већинског власника јавних комуналних предузећа и по закону су обавезне да корисницима осигурају несметано и благовремено пружање квалитетних комуналних услуга, што се тренутно углавном заснива на нетржишним принципима пословања јавних комуналних предузећа, који неповољно утичу на њихов финансијски положај и успјешност. С друге стране, пословање јавних комуналних предузећа у зони пословних губитака негативно се одржава на финансијски положај јединица локалне самоуправе, на терет чијих буџета је у овом случају неопходно обезбиједити одговарајући обим субвенција и других видова финансијске помоћи, како корисницима комуналних услуга, посебно угроженим социјалним категоријама, тако и јавним комуналним предузећима, која без екстерне финансијске подршке не могу осигурати ни минималну одрживост система. Међутим, актуелна стања и тенденције у јавним финансијама, као и у домаћој економији уопште јасно упућују на закључак да је овакав систем дугорочно неодржив и да ће власти, прије или касније, бити принуђене да осмисле адекватан регулаторни оквир за реорганизацију и реструктурисање система комуналних услуга, како би се обезбиједило његово несметано функционисање и развој у наредном периоду.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Прокопијевић, М. (2007). *Перспектива трансформације градских комуналних система у Србији: тренутно стање, могуће промјене, У сусрет новом статусу градова у Србији*, Миленковић, Д. & Дамјановић, Д. (Едс, 2007), Београд: Палго центар, pp. 107-116.
- [2] Закон о комуналним дјелатностима, Службени гласник Републике Српске, број 124/11.
- [3] Закон о преносу права својине на капиталу Републике Српске у предузећима која обављају комуналне дјелатности на јединице локалне самоуправе, Службени гласник Републике Српске, број 50/10.
- [4] Закон о утврђивању и преносу права располагања имовином на јединице локалне самоуправом, Службени гласник Републике Српске, број 70/06.
- [5] Закон о рачуноводству и ревизији Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, број 94/15.
- [6] Ревизорски извјештаји Главне службе за ревизију јавног сектора Републике Српске, www.gsr-rs.org

LEGAL AND ACCOUNTING ASPECTS OF THE UTILITY ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

PhD Duško Šnjegota

Associate professor at Economic Faculty of University in Banja Luka
mail: dusko.snjegota@ef.unibl.org

Branka Milošević – Šnjegota, MA

Professor of economic subjects at secondary school of Economics in Banja Luka
mail: bmilosevicsnjegota@yahoo.com

Paper presented at the 5th International Scientific Symposium „EkonBiz: Development trends and changes in new economy of the countries in transition“, Bijeljina, 22-23rd June 2017

Abstract: According to actual legislation, the performing of communal activities in the Republic of Srpska is mainly entrusted with public utility companies founded and managed by local governments (municipalities and cities), as well as their majority owners. Municipalities and cities have a legal obligation to prescribe the conditions and manner of performing utility activities, material, technical and other conditions for the financing, development, the construction and maintenance of utility infrastructure, the conditions for the functioning of the technical and technological unity of utility systems and devices and others.

One of the constant problems in the present management, financing, and monitoring and reporting on the real effects of the management of public utility infrastructure refers to the fact that it is a property that is owned (usually in the business balance) of local governments, but which is often included in the business balance of public utilities companies, such corporations, which managing these assets realize their regular business income.

Different approaches to the legal treatment of utility infrastructure and its different models accounting for, among other things, significantly affecting the quality of information on financial position and performance of public utilities companies, and through it to relation managers and owners according to its maintenance and renewal. The actual ballast of many years of

unresolved dilemmas in this area in the final bears citizens, who are have the right to use public services of appropriate quality and under acceptable economic conditions.

Keywords: utility infrastructure, legal aspects, management, accounting

1. INTRODUCTION

Public utility company should be any company established by the appropriate local government (municipality or city), in order to ensure lasting performance of certain activities of general interest and satisfying the needs of users of municipal products and services.

Utility services of special public interest are the production and delivery of water purification and waste water production and supply of thermal energy, waste from residential and business premises and management of public spaces for the parking of vehicles, maintenance of public toilets, management of cable ducts for communication cables and systems, public market activity, funeral business, chimney sweep business, public transport of people in urban and suburb traffic, cleaning of public areas in populated places, maintenance, development, and the equipment in public green and sports facilities, the maintenance of public traffic areas in populated areas, removal of atmospheric precipitation and other waters in the

public area, public lighting in the urban areas and etc.

Some public utility companies dispose and manage immovable property of great value (such as systems for the production and distribution of water, heat, etc.) That are not owned by them. At the same time, these businesses involves the provision of technical-technological and economic unity of the entire municipal system and the compliance of its maintenance and development.

Public utility companies are companies - Corporations (registered in the form of stock companies), resulting from the former state companies that are in the process of transition to a greater or lesser extent, passed through the process of incorporation, there being used as their majority owners appear local governments from different levels (the municipality and cities). At the same time, due to the fact that public utilities, taking into account the social aspect of their use, as a rule, do not offer on market principles, and local levels of government to manage public utility companies must ensure equal and fair access to municipal services to all users regardless of their economic and social situation, the management of municipal infrastructure (as well as in all the other assets) by public utilities is usually not sufficiently based on principles of economically, efficiency and effectiveness. On the other hand, an unclear legal treatment of these assets affects its accounting scope and quality of information concerning the property, which is present in the external financial reports (public utility companies or local levels of government).

Qualitative research conducted for the preparation of this work aimed at presentation of the basic legal and accounting aspects of municipal activities in the Republic of Srpska, with special emphasis on the coverage of real estate and other parts of the utility infrastructure. The aim is also to offer appropriate solutions that ultimately could improve the management system of public utility infrastructure, in order that the system has become economically sustainable and cost-effective it would, among other things, have a positive effect on the quality of municipal services provided to a wide range of users.

2. LEGAL REGULATION OF UTILITIES IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Law on communal activities (Official Gazette of the Republic of Srpska, No. 124/11) stipulates the obligation for local governments to provide an organized communal services and to further prescribe the conditions and manner of performing utility activities, material, technical and other

conditions for financing, development, construction and maintenance of municipal facilities, the requirements for operation and technical-technological unity of the system and devices, the possibility for the subsidized price of utilities, user categories and terms of subsidies, and the unit of account for each type of communal services and payment of utility prices.

The law stipulates that local governments for the purpose of performing utility activities and other activities of public interest can be established by a public utility company or delegate the performance to other companies. Local governments, providers of utilities and users of utilities are obliged to implement long-term measures, as well as minimum requirements relating to the reduction of energy use and a shift to the use of energy from renewable sources, and to create conditions for the energy efficient use and improving the energy performance of buildings and reducing negative impacts on the environment, according to the principles and deadlines established by regulations on energy efficiency and environmental protection in the Republic of Srpska. Minimum requirements and long-term measures are:

- application of new technologies in the performance of utility services, which enable the use of primary energy from renewable, or energy of non-fossil source such as wind power, solar, aero-thermal, geothermal and hydrothermal energy, water, biomass, gas from municipal waste treatment plants wastewater and biogases,
- Providing the stimulus conditions and measures to build new buildings or when major reconstruction of the existing buildings are converted into buildings with almost zero energy consumption, but buildings with very high energy performance and very little need of energy that will significantly be covered by energy from renewable sources wherever possible and economically acceptable,
- Obligatory installation of measuring devices utility products for each condominium owner for all new buildings and for existing when performing major reconstruction if the technical characteristics of the building permit and when it is economically acceptable,
- Stimulation of installing intelligent measurement system when building or building is done major reconstruction of the building, and the installation of the system of active control, such as systems for automation, control and monitoring of which aim to save energy,

- Stimulating the use of the remote system for heating or cooling buildings that are wholly or partly based on renewable energy,
- establishment of a regular review of technical building systems and equipment used for heating or cooling buildings, ventilation, hot water and lighting, as well as
- Providing regular advice and recommendations to users on a variety of methods and practical solutions that serve to improve the energy performance of the building and the creation of conditions for the development and establishment of a system of certification of the energy performance of the building showing the energy performance of the building and recognized by competent institutions.

Law on the transfer of property rights in the Republic of Srpska capital in companies that provide utility services to local government units (Official Gazette of the Republic of Srpska" No. 50/10), arranged the transfer of ownership rights to the Republic of Srpska capital in companies that provide utility services to local governments. Under the capital for the purposes of this Act means the capital expressed in shares and stakes in companies, as well as equity in companies that are not organized and coordinated by its general acts with applicable laws. This law is the management of public utility companies from the republic transferred to local governments, actually to municipalities and cities, which are according to the regulations on public utilities responsible for the establishment of an efficient and effective system of municipal activities.

The legal framework for carrying out these utilities now probably the greatest confusion in terms of natural law in relation to the infrastructure, such as property, disposal, management, maintenance and etc. Act introduced the identification and transfer of rights to dispose of property to local governments (Official Gazette of the Republic of Srpska No. 70/06), which set the property of local governments, transferring state-owned property to local government units, registering the property in the public registers of records on real estate, downloading and transfer of the local governments, all in order to carry out its basic functions. Under this law the property of local self-governments units is considered property consisting of movable and immovable property to which the right of disposal, administration or use of a unit of local government, its legal predecessors or its authorities, as well as property, which is the date of entry into force of this Act on the basis of law or other regulation, legal business,

inheritance or decision of a state authority, etc. gained by local governments, and all movable and immovable assets needed to carry out the mandatory functions of local governments, and is among other things make the public infrastructure, commercial and other facilities of public utility companies founded by the local government units or facilities that are funded from the budget local governments or through voluntary citizen, and other property by local governments as a legal successor of establishment and institutions that do not exist anymore.

Looking at the legal framework described in one corner, and bearing in mind the nature and purpose of utility services, fully justified seems a requirement for utility infrastructures should be an asset in public ownership at the local level. However, the actual management of these assets is realized in practice in different ways, with the participation of authority in local government, organs of the public utility companies, and often both, which primarily depends on the characteristics of the regulatory framework applied in this case. Different models of administration of which in turn, directly or indirectly, depends on the balance and the treatment material infrastructure used by the public utility companies have negative impact on the quality and availability of the utility service, in particular in specific areas such as the production and supply of thermal energy. Balance sheet treatment of these assets, on the other hand, depends on the characteristics of the system of accounting and financial reporting applied by public sector entities.

3. ACCOUNTING COVERAGE FOR UTILITY ACTIVITIES

In accordance with legal regulations (based on the law about accounting and revision of the Republic of Srpska, Official Gazette of the Republic of Srpska No. 94/15 and regulations that apply under that law), public companies in the Republic of Srpska financial statements of general purposes prepared in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS) including the applicable International Accounting Standards (IAS) accounting for property, facilities and equipment used in the provision of communal services is regulated under IAS 16- Property, facilities and equipment. According to this accounting standard, the purchase value/cost price of certain property, facility and equipment are recognized as an asset, if and only, if it is probable that future economic benefits associated with the item will flow to the reporting entity and if the purchase value or cost price of the implement can

be measured reliably (calculated). The standard does not define a unit of measure for recognition, that what constitutes an item of property, facility and equipment, which makes it necessary reasoning in the application of criteria for recognition in relation to the circumstances specific to certain reporting entity. In accordance with such defined the principle of recognition, an entity assesses all costs of property, facility and equipment at the time when it is incurred (principle of disposal), which includes the initial costs incurred during the acquisition or construction of property, facility and equipment and costs incurred subsequently, as a result of extension means, the replacement of part or servicing. Seeing from an accounting point of view, taking in this regard to the accounting principle "substance over the form", the principle of causality, etc. It seems logical that the costs of construction, maintenance and general management utility infrastructure to be directly attributable to income that reflects an economic benefits of the asset, which can be achieved only if the assets and income balances belong to the same reporting entity. This type of a solution would entail mandatory inclusion of municipal infrastructure in the balance of public utilities.

On the other hand:

- statutory obligation for local governments to provide organizational, financial and other requirements for the construction, maintenance and operation of municipal facilities and for technical-technological unity of the system, and edit and provide carrying out of communal services and their development,
- the fact that the economic benefits from the management of municipal infrastructure and typically under the non-market conditions of business, belonging to public utilities organized as a capital company,
- The fact that municipal infrastructure is a public good, and. well in public ownership, and
- the Law on Establishment and transfer of rights to dispose of property to local self-government,

lead to a decision according to which the property, facility and equipment, that make up the unique system of municipal infrastructure, and a single system for the provision of municipal services in the balance is often, although not exclusively, treat the assets of local self-government¹³.

In fact, studies have shown that due to the complex and unclear regulations in this area part of the municipal infrastructure currently in the balance of

public utilities, part of the balance sheets of local self-governments on whose territory these public companies are situated, while part is not recorded. On the other hand, there are many cases of the objective duplication business records of the same property¹⁴, as well as the partial recording of the individual portions of the property that in technological and economic point consists of a single functional unit, based on a direct balance linking the investment in the construction of material handling facilities with sources of funds from which this investment is financing. Thus, for example, can identify instances in which the part of communal infrastructure was built before the war, actually "taken over" from former social/state owned enterprises is still in the balance sheets of the respective utilities, while the portion built in recent years, usually from credit funds obtained through the national and local levels of government is in the balance sheets of local self-governments. At the same time, income from providing utility services are normally presented in the balance sheets of utilities although it is often part of these revenues dedicated used for repayment of loan funds on the basis of which the obligations, again, sometimes found in the balance sheets of local self-governments and sometimes the balance of public utilities. It is clear that different approaches to the balance sheet treatment of assets comprising the infrastructure, revenues from the provision of municipal services, the cost of current and investment maintenance expenses of financing the reconstruction and renovation of old and construction of new utility networks etc., Among others, directly influence the presentation of inaccurate property, financial position of the entities that provide municipal services as well as local self-governments. The whole system becomes further complicated, if we take into account the fact that local self-government, as majority owner of public utility companies (owners with controlling share in equity), in most cases, in its (consolidated) balance sheets, as a rule, are recorded and participation the capital of all controlled entities of the public sector, including public utilities. Similarly, account should be taken of the fact that public utility companies corporatized capital companies in which, like all other companies, form a rather complex control structures (Assembly of the owner, the supervisory board, board of directors, etc.). In accordance with

¹⁴ In the presence of improvisation on the basis of which one and the same, by their very nature tangible fixed assets, used to treat the material and sometimes intangible assets (referring to the disposal and management of the property), in which no distinction is made between the balance sheet value of tangible assets and values associated rights (when they were in balance sheet terms possible to accurately identify and calculate) associated with the management of the economic benefits from the use of municipal infrastructure.

¹³ Although it is currently only one of the applied model

the regulations governing the operations of companies and public companies, as well as in the structure of ownership of these companies participate and minority shareholders - shareholders without control, but with the right to manage and dividends in accordance with the amount of their participation in the capital.

Highly specific regulatory framework of municipal activities in the Republic of Srpska leads or may lead to distortion of the unity of the communal system on the territory of a particular local community, which negatively reflects on the quality and availability of utilities, effective responsibility for the inadequate functioning of the system or some of its parts, expressed high losses certain areas, such as water losses, a high level of outstanding receivables from customers, and so on.

4. POSSIBLE IMPROVEMENTS IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF COMMUNAL INFRASTRUCTURE

In domestic economic, social and even political circumstances, it seems natural that the utility companies in predominantly public ownership, which can be explained in different ways. First of all, in terms of weak economic strength of a significant number of user utilities and services is necessary to provide at prices below market, and prices that are lower than those that would be for profit-oriented companies were economically justified¹⁵.

Unity of local self-governments, as the authorities are responsible for editing utilities, naturally should have a majority and direct control over the operating policies of public utilities, which puts them in a position that in this area actively pursue a policy of sales and pricing of municipal services, employment policy, choice of management, managerial and supervisory bodies, and thus to effectively make decisions about how to manage and dispose of the economic benefits that directly or indirectly acquire on the basis of disposal important public resources (drinking water, heat, etc.). Public utility companies are, although they take the legal form of corporations, actually stock company, substantially much closer to quasi-profit legal entities, but quasi-social institutions, which in particular in terms of the economic and financial crisis as well as incomplete transition and reform process, the objective is not operating in the profit-based and to a large extent depend on the direct or

indirect budget support as the sole relatively stable source of their additional financing. In fact, if there is willing to over public utilities run social policy, the authorities have to be ready and to provide significant financial support to these enterprises and that, in turn, implies at least a minimum effective control over their business policies. True, it was enabled through the available control and monitoring structures established on the basis of regulations on the operations of companies and public enterprises, however, direct control over the assets has traditionally been more effective than direct control over the net assets (equity), although the actual effects of such controls not in favor of this view. By expressing direct political support, managers in public companies, unlike those in the real sector, generally do not bear the negative consequences of inadequate or insufficiently effective business decisions, that control their position makes attractive, even when management fees are not relatively high. On the other hand, a significant reduction in real space for effective decision-making on business policies, public utility companies and significantly reduces management responsibility for the lack of good business results. In such circumstances, obviously there is not a clear economic interest expressed in terms of effective management, there is not even clearly definable nominal holders of that interest. In other words, the accountability system is rather scattered between the different management structures, and the management system is based on understanding that "everyone may be responsible but at the same time no one is responsible" for bad business results.

Finally, it is important to note that local authorities, in the case of delegation of municipal services to private entities, can hardly ensure an effective system of public oversight and control, and effective protection of public interest in the utilities sector, which undoubtedly represents a significant political, economic and social risks that to holders of local authorities hard to accept.

However, too long duration of the transition process, with no clear indication of when the individual stages of the transition, such as the restructuring of public enterprises, a comprehensive reform of the social security system and others, could be completed with additional problems in the functioning of the entire public sector occurred in parallel with the action of factors of global economic and financial crisis, lead to the conclusion that it is necessary to think about possible changes in the organization and functioning of public sector entities, including public utilities. First of all, the system of providing municipal services at prices that are significantly below market prices, among other factors such as

¹⁵ This practice, on the one hand, an integral part of the social responsibility policy and constitutes indirect support to the population, especially vulnerable groups, such as pensioners and others. But on the other hand it is a very strong leverage in a particular political support for those in authority by rather wide constituency

excessive employment, irrational and purposeless public procurement, incompetent management, etc., Affect the operations in the zone substantially denominated operating losses of many public utilities. These losses can currently only be covered at the expense of budget funds managed by unities of local self-governments or, possibly, higher levels of government. However, the growth of overdue liabilities based on domestic and foreign debt from one year to another reduces the sum of public revenues (primarily indirect taxes), to be distributed to local budgets, which, along with the fact that local levels of government among the last in the chain of distribution of most of the collected tax revenues¹⁶, increasingly reducing the possibility of real support for public utilities from local budgets. Indirectly, constant operating losses of public utilities lead to poor quality of municipal services, which again affects the increase in the cost of living (for example, through the use of alternative means of heating residential premises, increased consumption of imported bottled water, etc.). Which is in turn increases the pressure on the budgets of local governments, especially from socially disadvantaged groups. On the other hand, conscientious and economically stable users of municipal services, who regularly pay their obligations, leading to the economic disadvantage and in a position to bear most of the burden expressed illiquidity in the sphere of communal services. Poor and non-selective social policy, in turn, allows the irrational use of resources that are managed by public utilities, in particular by stronger economic strata of the population. The last time this issue comes to the fore in the management of certain public goods such as drinking water from the river watercourses. Thus, one of the main motives for changes in the management of public utilities is a need to increase their efficiency. As issues of particular importance for the efficiency and effectiveness of the management system, including the management of municipal infrastructure, it is particularly important to allocate those associated with rights and obligations in relation to investment in construction, renovation, reconstruction and investment maintenance of real estate, machinery, etc., claims management, public utilities, and revenues earned by providing utility services,

institutional framework and responsibility to provide quality municipal services, including planning of their scope and dynamics, ensuring other sources of financing business activities of public utility companies, especially investment, etc. A specific regulatory framework governing the public services, we have seen, leads to distortions of unity in the management of municipal infrastructure, so that the care of the individual parts of the system primarily led the party through which they secured the sources of financing of certain manufacturing and other facilities. Thus, for example, in some cases, utility asset representing technological whole for the production and distribution of potable water is recorded on the basis of source of financing, but partially within the business records of the respective public utility companies, and partially in the context of the local self-government in whose territory the company operates. In other cases, municipal immovable property and related production facilities were recorded on both sides¹⁷, and some are not even on one (The supreme office for the Republic of Srpska public sector auditing, 2015). All this inevitably affects the inefficiency in the management of municipal infrastructure and, consequently, the quality of the municipal services. Studies have shown that the receivables management of public utilities also very complex and reflects the expressed problems of a systemic nature¹⁸. The performance management system claims influenced how management bodies in enterprises, as well as the majority owner of capital (local self-governments), where it was noted that information on the status, structure and level of debt collection in public utility companies are not comprehensive enough usable in the process business decision-making, problem-structured, and they are not made available to all interested parties. A significant number of measures taken and additional resources involved in the collection of receivables not resulted in significant improvement in the level of collection of receivables with public utility companies, with control over the management of the receivables is not adequate, given that the consideration and adoption of various acts by the decision makers in the public utilities and through the creation of additional measures are not clearly identified the causes of the current situation, nor were accordingly taken place the necessary changes.

¹⁶ For example, in the system of distribution of the collected indirect taxes (VAT, excise, etc.) In BiH priority in the distribution have international credit and other liabilities, followed by the financing of the common institutions of government at the state level, and after that the distribution of the remaining amount of indirect taxes to the entities and Brčko District. Part indirect taxes that belongs to the local government units shall be determined only after you determine the amount of financing commitments that have the entity levels of government

Although high technical-technological and financial losses are one of the factors especially

¹⁷ Where at least one of them, typically the public utility, the essential material property is classified as a non-material

¹⁸ For example, performance audit "Receivables management of public companies" by The supreme office for the Republic of Srpska public sector auditing spent in 2016; seen at: www.gsr-rs.org

expressed unfavorable financial situation in which there are public utility companies in the Republic of Srpska, managers of these companies are, as expected, is not considered to be particularly responsible for the current situation, and seek justification in the system:

- Legislature, precisely because of inefficient and unclear regulatory framework,
- the executive, of which financial support is largely dependent on the minimum level of sustainability and functionality of public utilities, and that without it becoming increasingly exposed to different budgetary constraints and risks, as well as
- Judicial branch, specifically in the inefficiency of the system of legal protection of economic interests of legitimate public utilities.

In this way, their own responsibility, which is clearly part of an objective, quite marginalized and all this with a "common" political influence in the management of public entities and public resources, the entire control system in the field of municipal activities seem inefficient expected.

Increasing the effectiveness of the management of municipal infrastructure and public utilities in general it would be achieved through a well-designed program of various short-term and long-term measures and activities. This primarily entails efficient resolution of property rights and disposal of municipal property, which is closely linked to the issues of investment maintenance, capital investment in infrastructure, financing, etc. In this context, it seems to be most appropriate to carry out the transfer of the entire real estate and other municipal property at the disposal and management of public utilities, instead of the other way around, as is currently done. This would, at the same time, allow the clear determination of the balance belonging to the property. More specifically, at the time when the public utility companies organized as a capital company (joint stock companies), complete infrastructure, as well as the sources of funds (credit, etc.), which financed the construction and maintenance of the property, should be included in the balance of public utilities respectively, in terms of reporting, should enable the economic unity of the assets, liabilities, revenues and expenses associated with the performance of public utility services. The alternative to this would be a (full or partial) privatization of capital belonging to public bodies¹⁹ or break down the corporatization of public utilities that currently, among other things,

is not possible in accordance with the existing legislation. It is also necessary, clearly define and delineate of mutual rights and obligations in terms of improving the utility of the system in a specific territory through the agreements, contracts or other appropriate means, as well as the establishment of criteria and the basis for the priorities in building and reconstruction of utility networks and associated infrastructure facilities. The establishment of the system of management of public utility companies and municipal service system based on performance would undoubtedly have a positive impact on improving their financial position, performance and economic sustainability in general. In this case, the process management would be based on monitoring and analysis of performance indicators and achievement of determined business objectives, and in accordance with the defined measures and activities, but also on effective business decisions, including decisions about the prices of utility services, exclusively on based on previously conducted economic analysis and pricing policies and other conditions for the provision of municipal services, including debt collection policy, the equally and economically sustainable criteria, regardless of the category of consumers. It is clear, however, that this approach is not possible to advocate, if previously is not provided an efficient and effective system of subsidizing of certain social categories of consumers (pensioners, veterans' population, the unemployed and others.), for which local levels of governments are generally not ready. However, regardless of the legal form and management of municipal infrastructure and system utilities, quality and timely business intelligence (as according to the management structures within the public utilities, and to the founders and owners of those companies), are unavoidable and a good basis for the creation of high-quality management decisions. In that case, an effective system of monitoring the actual level of utilization of municipal infrastructure and public resources that are subject to exploitation, including natural and security monitoring all (excused and unexcused) loss of these resources in the system, in order to create conditions for establishing the actual production cost of utilities, it is not possible without quality bookkeeping and accounting system, particularly managerial. In this regard, it would be necessary to identify the operating segments (cost, profit and investment centers), in order to separate the basic and non-core activities (e.g., the production and delivery of drinking water of the service acceptance and wastewater), and establishing a system of managing accounting in which it is possible to track the cost per place of origin, carriers, activities etc. Also, it is necessary to establish and support efficient and effective

¹⁹ For which there are examples of utilities which by their functional characteristics do not significantly differ from public utility companies

system of internal controls, including internal audit function whenever it is legally required or economically justified. Operation of public utilities may be partially improved under the current regulations, provided that the municipal authorities seize the opportunities of the modern organization (through the policy of municipal taxes, zoning – actually, categorize consumers according to certain criteria – op.aut., Infrastructure subsidies, “one-stop shop” and supporting change) and then indirectly improve the management of public utilities. Improvements of this kind are still limited, because basically remains the same incentive structure, which causes limited results (Prokopijević, 2007). However, current developments in public finances and the economy in general, both at local and at regional and international level, will inevitably lead to the conclusion that in the forthcoming period it is necessary to consider other possible directions for improving the system of communal activities, including the concession method of disposal of municipal infrastructure of by private operators, the possibility of implementation of public-private partnerships in the construction and management of municipal infrastructure and, in general, reliance on other forms of previously unused ways of financing and cooperation between the public and private sectors. As already mentioned, alternative ways of improving the system or certain entities in the system could include the potential ways of partial or complete privatization of public utilities

5. CONCLUSION

Identified characteristics of the system of communal activities and management of utility infrastructure are not favorable. Among other problems, observed outdated infrastructure, and deterioration of the communal system, irregular and inadequate maintenance and investment of municipal facilities, high technical losses, and a high level of uncollectible by utilities, technical, financial and organizational inefficient system utilities, etc. Maintenance of public infrastructure in a satisfactory functional condition and utilities satisfactory quality and accessibility requires regular and high investments for which it is not possible to provide funds from ordinary commercial sources (revenues from utility services, transfers and subsidies from local or national budget, etc.). On the other hand, efficiency in the use of municipal infrastructure is an important precondition for overall economic development, not only the local community but also the economy as a whole. Therefore, the establishment of an efficient and effective system of public utilities, while providing high-quality

sources of funding for its operation, must be regarded as one of the top priorities in order to ensure a positive impact of urban activities on overall economic growth and development. Local self-governments units in most of the cases are in the role of the majority owner of public utilities and are legally obliged to customers to ensure the smooth and timely delivery of quality municipal services, which are currently mainly based on non-market principles of operation of public utilities, which adversely affect their financial position and performance. On the other hand, the operations of public utility companies in the area of operational losses has been driving on the financial position of local self-governments units, at the expense of their budgets in this case is necessary to provide the proper amount of subsidies and other forms of financial assistance, as users of municipal services, especially to vulnerable social categories as well as public utilities, which without external financial support can't provide the minimum sustainability of the system. However, the current status and trends in public finances, as well as in the national economy in general clearly indicate that this system is a long-term unsustainable and that the authorities will sooner or later be forced to come up with an adequate regulatory framework for the reorganization and restructuring of the system utilities, to ensure its smooth functioning and development in the future.

SOURCES USED

- [1] Prokopijević, M. (2007). *The outlook for the transformation of urban utility systems in Serbia: current status, possible changes*. Towards a new status of Serbian towns, Milenovic, D. & Damjanovic, D. (Eds) (2007), Belgrade: Palgo centar, pp. 107-116.
- [2] Law on communal activities. *Official Gazette of the Republic of Srpska*, No.124/11.
- [3] *The law on the transfer of property rights in the Republic of Srpska capital in companies that provide utility services to local self-governments units*. Official gazette of the Republic of Srpska, No. 50/10.
- [4] *Law on the establishment and transfer of rights to dispose of property to local self-governments units*. Official gazette of the Republic of Srpska, No. 70/06.
- [5] *Law on accounting and auditing of the Republic of Srpska*. Official gazette of the Republic of Srpska, No. 94/15.
- [6] Audit reports of supreme office of the Republic of Srpska public sector auditing. www.gsr-rs.org.

DOSTIGNUTI NIVO KVALITETA OBRAZOVANJA U FUNKCIJI RAZVOJA BOSNE I HERCEGOVINE

Prof. dr Miladin Jovičić,

Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina,
Republika Srpska, BiH
miladinovicic@yahoo.com

Milena Mirković mr.,

Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Pedagoški fakultet Bijeljina,
Republika Srpska, BiH
mirkovic.milena@yahoo.com

*Članak je izlagan na 5. Internacionalnom naučnom skupu „EkonBiz: Trendovi razvoja i promjene
u novoj ekonomiji zemalja u tranziciji“, Bijeljina 22. i 23. jun 2017. godine*

Rezime: Pitanje konkurentske pozicije je ne samo pitanje rasta i razvoja, nego prije svega opstanka. To sa sobom, dugoročno posmatrano, pozicionira bilo državu bilo privredni subjekt i bitno opredjeljuje njegovu daljnju sudbinu. Mjeri se preko različitih parametara, ali posebnu pažnju privlači mjerjenje konkurentnosti na osnovu kvaliteta sistema obrazovanja, kvaliteta kadrova kojim jedna država raspolaze kao i ulogom države u kreiranju ekonomске politike na osnovu konkurentnosti mjerene prema ovim parametrima. Shvatajući sve veći značaj konkurentnosti u praksi se uvodi analizu konkurentnosti na globalnom nivou preko različitih stubova, i to mjerjenje naziva se Globalni indeks konkurentnosti. To je često osnovni alat prema kojem države kreiraju svoju ekonomsku politiku i identifikuju područja koja su zrela za promjene i usavršavanje. Kakvu ekonomsku politiku će određena država voditi zavisi od stepena konkurentnosti zemlje na svjetskom tržištu, sa posebnim osvrtom na one stubove koji su je doveli do te pozicije. Sa jačanjem inovativnosti, napretkom u sferi informacionih tehnologija i sve bržim razvojem na svim nivoima poslovanja sistem obrazovanja, predstavlja važan segment na osnovu kojeg se ostvaruje konkurenčka pozicija određene države. Bosna i Hercegovina kao zemlja koja je nisko rangirana na konkurenčkoj ljestvici, svoju lošu poziciju između ostalog duguje i lošem sistemu obrazovanja, koji proizvodi nekvalitetan kadar koji ne može da nađe adekvatno mjesto na vrlo probirljivom tržištu radne snage.

Keywords: ekonomска politika, kadrovi, konkurentnost, obrazovanje, tržište radne snage.

1. OBRAZOVNI SISTEM KAO VAŽAN SEGMENT RAZVOJA PRIVREDE

U savremenim uslovima poslovanja i života koji podrazumjevaju veliki broj promjena kako ekonomskih tako i socijalnih, obrazovna politika postaje važan segment razvoja odredene privrede i tretira se kao globalno dobro. Opšti obrazovni nivo svakim danom sve više raste i količina novog znanja se povećava velikom brzinom tako da i nije čudo što se smatra da je „ekonomija znanja“ primarna ekonomija za razvoj cjelokupne privrede jedne zemlje i dominantno određuje njenu poziciju kada je u pitanju konkurentnost na globalnom nivou. U dinamičnim uslovima poslovanja stvaranje kvalitetnog obrazovnog sistema stvara adekvatne osnove za kontinuirani razvoj konkurenčke prednosti. Globalizacija, inovacije, tehnološki napredak mijenjaju društvo u cjelini i njegove ekonomski osnove zbog čega osnovni izvor vrijednosti postaje znanje koje svojim djelovanjem pokreće cjelokupan privredni razvoj i ekonomski napredak. Vrijednosti koje su prije stvarale konkurenčku prednost, a to je kapital i radna snaga, zamjenjene su znanjem, obrazovanjem i inovativnošću. Danas je najvažnija investicija, investicija u znanje, tačnije u obrazovanje i obuku ljudskih resursa, istraživanje i razvoj. Proizvodnja znanja predstavlja važnu aktivnost koja se ugrađuje u brojne druge

aktivnosti od proizvodnje roba, usluga i ostalih važnih činilaca razvoja privrede. Vrijednost proizvoda više se ne mjeri količinom upotrebljivog materijala već količinom upotrebljenog znanja (Milutinović, Milićević i Podovac, 2013, str. 95). Ljudski kapital, posebno intelektualni predstavlja osnovni faktor konkurentnosti a znanje predstavlja resurs značajniji od prirodnog bogatstva i ključnu ulogu igra u razvoju određene zemlje. Obrazovanje utiče na brojne sfere života i rada, a modernizacija poslovanja svakako zahtijeva dodatna ulaganja u znanje i obrazovanje. Sa većim stepenom obrazovanja jednog društva povećava se svijest o značaju zdravljia kao i nivo zdravljia što je osnova svake razvijene države. U skladu sa potrebama proizvodnih sistema i ostalih oblasti privrede neophodno je stalno ulagati u stručnu obuku zaposlenih, u povećanje njihovih znanja i vještina. Obrazovani, obučeni pojedinci koji posjeduju različite vještine značajan su resurs za razvoj društva i privrede. Obrazovanje pojedinca je dugotrajan proces koji zahtijeva ulaganja, finansiranje i što su veća ulaganja u ovu oblast veće su i šanse za napredak jedne države (Jovanović – Kranjec i Luković).

2. SAVREMENI OBRAZOVNI SISTEM I NJEGOV ZNAČAJ

Obrazovni sistem treba biti u funkciji cjelokupnog privrednog razvoja. Na osnovu njega se mijenja struktura društva, porodice i profesija. Zbog važnosti obrazovanja sve razvijene države u primarne ciljeve stavljuju razvoj obrazovanja.

Savremeni obrazovni sistemi čine sistem školskih i neškolskih organizacija međusobno povezanih u cilju opstanka i razvoja modernog društva. Pravilnim i konstruktivnim odnosom prema obrazovanju i zapošljavanju uspostavila bi se ravnoteža između konkurenčije i kooperacije. Obrazovni sistem treba kontinuirano da prati stručne i naučne trendove u društvu i svijetu, da ukazuje na novine i da stalno radi na dokvalifikaciji i prekvalifikaciji radnika u svim sferama društva, da stalno prati stanje na tržištu rada i ukupnog zapošljavanja, kretanju roba i kapitala i dr. Od velike je važnosti aktivran odnos ukupnog obrazovnog sistema, posebno istraživača i stručnjaka raznih specijalnosti, prema ukupnom razvoju društva. Znanje i obrazovanje bitno utiču na podizanje kvaliteta života, poboljšanje životnog standarda. Obrazovni sistem obuhvata sve obrazovne institucije koje su povezane i organizovane u jednu jedinstvenu mrežu i svaka zemlja ima svoj specifičan sistem obrazovanja. Doživotno obrazovanje i širi pristup obrazovanju treba biti jedan od primjera za Bosnu i Hercegovinu. To je kontinuiran, trajan proces koji

traje čitav život. Zahvaljujući obrazovanju i znanju radnici donose odluke ne samo u odnosu na trenutno stanje već prema viziji željene budućnosti. Obrazovanje doprinosi ekonomskom razvoju poboljšavajući kompetencije radno sposobnog stanovništva, povećavajući produktivnost zaposlenih, smanjujući nezaposlenost.

Svoj uticaj ostvaruje kroz transfer tehnologije i znanja iz obrazovnog sistema prema prirodi i društvu. Smatra se da veći stepen obrazovanja dovodi do manjih troškova za druge dijelove javnog sektora kao što su zdravstvo, socijalna zaštita, sudstvo ili unutrašnji poslovi i dr. Znanje i obrazovanje je investicija u dugoročni i održivi razvoj. Reforme u obrazovanju dovode do promjena u sferi rada i zapošljavanja gdje bi bilo poželjno uspostaviti ravnotežu između tih oblasti. Organizacije moraju ulagati o nadogradnju znanja svojih zaposlenih, motivaciju, inovirati znanje, to znači ne samo koristiti postojeća znanja već stvarati nova (Lajić, Janjetović i Janjetović, 2014, str. 238).

3. LJUDSKI KAPITAL, ZNANJE I OBRAZOVANJE U FUNKCIJI GRAĐENJA KONKURENTSKE PREDNOSTI

Konkurentska pozicija neke zemlje ili njene privrede je promjenljiva kategorija i zavisi od mnogo faktora. Zemlje koje su napravile ozbiljan iskoraku svom pozicioniranju u odnosu na konkurenčiju su to postigle, prije svega zahvaljujući promjeni pristupa prema znanju. Japan i njegova konkurentska pozicija na najbolji mogući način to pokazuju. Značaj znanja, obrazovanja a samim tim tržišta rada postaje aktuelno pitanje na svim nivoima upravljanja, i često se spominje kao glavni faktor razvoja privrede i sticanja konkurentske pozicije. Brojni su inicijative, politike i strateški dokumenti na svjetskom nivou koje u prijedlozima za vođenje konkurentske politike daju prednost obrazovnom sistemu. Još je Lisabonska strategija govorila o značaju ulaganja u ljudski kapital da bi danas Globalni indeks inovativnosti posebnu pažnju posvetio kvalitetu znanja, obrazovanja i efikasnosti radne snage. Kada se posmatra ljudski kapital u kontekstu uticaja na konkurenčnost, ekonomski rast, pristup zasnovan na obrazovanju opredjeljuje nekoliko varijabli koje se koriste kao indikatori stanja odnosno kvalitet ljudskog kapitala u nekoj nacionalnoj ekonomiji; stopa pismenosti odraslih, stopa upisa u školu, prosječan broj godina školovanja, tj. obrazovanja (Van Leeuwen i Foldvari, 2008, str. 225). Živimo u vijeku znanja, koji predstavlja ključni nematerijalni resurs i pokreć privrednog razvoja a samim tim i

poboljšanja konkurentnosti određene zemlje. Upravo je to ono što našu zemlju drži na dnu ljestvice globalne konkurentnosti, loš sistem obrazovanja koji ima za posljedicu nemogućnost „ulaska“ u društvo i ekonomiju znanja. Jedan od najznačajnijih problema konkurentnosti naše privrede jeste upravo nedovoljno ulaganje u ljudske resurse i njihov potencijal i loše upravljanje u ovom segmentu. Borba za konkurentskom pozicijom svakim danom biva sve oštira i faktori koji utiču na nju bivaju sve više raznovrsniji ali uticaj znanja, obrazovanja u savremenim uslovima poslovanja dobija dominantan položaj. Osnove poboljšanja konkurenčke prednosti određene zemlje su inovacije, nove tehnologije i znanja, ili kako se često može čuti, ekonomija znanja predstavlja jedan od najvažnijih faktora sticanja i održavanja konkurenčke prednosti. Obrazovan kada a samim tim i obučena, obrazovana radna snaga značajno utiče na ekonomsku poziciju određene zemlje na svjetskom tržištu. Porter smatra da se konkurenčka pozicija privrede ostvaruje u interakciji više faktora, pri čemu je uloga države odnosno vlade veoma bitna. Država svojim mjerama itekako može uticati na bolji ili lošiji položaj države na svjetskom ekonomskom tržištu i predstavlja centralnu tačku ekonomskog rasta i strategije konkurenčnosti (Atkinson i Fortuna, 2014, str. 137). Prije svega potrebno je procijeniti koje su to oblasti koje bi mogle značajno uticati na konkurenčku poziciju zemlje i kontinuirano i smisleno unapređivati tu oblast. Kako je polazna osnova svake savremenе privrede ljudski resurs, znanje i obrazovanje je oblast na koju bi države trebalo obratiti najviše pažnje. Sticanje konkurenčke prednosti prije svega zavisi od ljudi, njihovog znanja, sposobnosti, obrazovanja, ali to svakako nije dovoljno. Potrebno je znati upravljati ljudskim resursima i njihovim potencijalom. Svakim danom sve više dolazi do izražaja drugačiji način građenja konkurenčke prednosti. Misli se na razvoj znanja, ulaganje u ljudski kapital kao osnovu svih drugih faktora konkurenčke prednosti. Najvažnije karakteristike ljudskog kapitala su: fleksibilnost i prilagodljivost, unapređenje individualnih kompetencija, razvoj organizacionih sposobnosti i individualno zapošljavanje (Garavan, Morley, Gunnigle i Collins, 2001, str. 48). Država koja posjeduje kvalitetan kada r koji svoje znanje koristi za inovacije, nove tehnologije, brze reakcije na promjene predstavlja državu koja se vrlo lako bori za konkurenčku poziciju na bilo kom tržištu a samim tim i na velikom svjetskom, tj. globalnom tržištu. Ljudi, njihov nivo obrazovanja, znanja danas predstavlja pojam osnovnog kapitala koji određena država posjeduje. Na osnovu ljudskog kapitala pokreće se cijeli jedan proces razvoja od

inovacija, tehnološkog progrusa, novih proizvoda i dr. (Teixeira i Fortuna, 2011, str. 335). Obrazovana radna snaga dovodi do većih mogućnosti za istraživanje, razvoj i ekonomski rast u cjelini. Međutim, nije dovoljno posjedovati tu vrstu kapitala, potrebno je adekvatno upravljati njime kako bi se privreda razvijala i postizala konkurenčka prednost.

4. POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE NA GLOBALNOM INDEKSU KONKURENTNOSTI

Brojne analize, istraživanja, studije, koje se bave konkurenčnošću Bosne i Hercegovine, na žalost, govore o lošoj poziciji Bosne i Hercegovine, bez tendencija ka popravljanju takve situacije. Globalni indeks konkurenčnosti pokazuje potencijal nacionalnih privreda da postignu prednost i stabilan privredni rast. Naravno, pravo stanje dobija se posmatranjem velikog broja faktora: institucije, makroekonomska stabilnost, zdravstvo i osnovno obrazovanje, visoko obrazovanje i obuka, efikasnost tržišta roba, efikasnost tržišta radne snage, razvijenost finansijskih tržišta, tehnološka spremnost, veličina tržišta, sofisticiranost poslovanja i inovacije. Ekonomski analitičari sve više analiziraju obrazovnu strukturu određene zemlje kao faktor razvoja i konkurenčke pozicije na svjetskom tržištu. Ako se posmatra pozicija Bosne i Hercegovine prema svim faktorima u prethodnom periodu situacija je jasna, naša zemlja se nalazi na samom dnu ljestvice skoro po svim parametrima.

Tabela 1. Rang Bosne i Hercegovine po stupovima na Globalnom indeksu konkurenčnosti

	2015-2016	2016-2017
Institucije	127	126
Infrastruktura	103	105
Makroekonomska stabilnost	98	76
Zdravlje i osnovno obrazovanje	48	50
Visoko obrazovanje i obuka	97	92
Efikasnost tržišta roba	129	129
Efikasnost tržišta radne snage	131	125
Razvijenost finansijskog tržišta	113	101
Tehnološka spremnost	79	76
Veličina tržišta	97	98
Inovativnost	125	115
Sofisticiranost poslovanja	115	125

Izvor: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, The Global Competitiveness Report 2015-2016.

Ako se posmatraju najvažniji indikatori ili stubovi koji se uzimaju u obzir kada se određuje konkurentnska pozicija određene zemlje razlozi niske konkurentnosti Bosne i Hercegovine mogu se naći skoro u svim indikatorima. Posebna pažnja pridaje se makroekonomskoj stabilnosti, obrazovanju i tržištu radne snage. Sticanje i održavanje konkurentnosti na velikom svjetskom tržištu jedno je od najaktuelnijih tema svih država. Pitanje, koji su to faktori koji utiču na postizanje konkurentnosti na globalnom nivou predstavlja pitanje kojim privrede i države preispituju svoj razvoj ali i razloge i načine za poboljšanje određenog segmenta svog funkcionisanja. Brojni su parametri uzimani u obzir i konkurentnska pozicija se mjerila preko brojnih faktora, međutim nedovoljna pažnja se posvećivala ljudskim resursima, njihovom znanju, obrazovanju i značaju obrazovnog sistema kao bitnog faktra u određivanju konkurentske pozicije zemalja. U skladu sa tim ovaj rad se bavi obrazovnim sistemom Bosne i Hercegovine i njegovom ulogom u sticanju i održavanju konkurentnske prednosti na globalnom tržištu. Glavni cilj ovog rada je ukazivanje na značaj obrazovnog sistema na razvoj cjelokupne privrede jedne države kao što je Bosna i Hercegovina. Izvještaj o globalnoj konkurentnosti za 2016-2017. godinu obuhvata 138 ekonomija od kojih prve pozicije pripadaju sljedećim zemljama: Švajcarska kao najkonkurentnija zemlja i to već osam godina zaredom, zatim Singapur, SAD, Holandija, Njemačka, Švedska, Velika Britanija, Japan i Hong Kong. Bosna i Hercegovine definitivno zauzima najnižu poziciju ako se posmatra uz zemlje iz regionala. Najbolja pozicija pripada Sloveniji.

Tabela 2. Pozicija Bosne i Hercegovine u odnosu zemlje iz okruženja prema prema Globalnom indeksu konkurentnosti

Zemlje	2015-2016	2016-2017
	Rang/140	Rang/138
Albanija	93	80
Bosna i Hercegovina	111	107
Hrvatska	77	74
Makedonija	60	68
Crna Gora	70	82
Slovenija	59	56
Srbija	94	90

Izvor: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

Posmatrajući ovu tabelu vidi se da su neke zemlje spale na ljestvici konkurentnosti ali da su bez obzira na to ipak daleko ispred Bosne i Hercegovine.

Ako se u obzir uzme zdravstvo i osnovno obrazovanje Bosne i Hercegovine u odnosu na druge zemlje iz okruženja situacija za BiH nije toliko loša ali su to ipak oblasti za koje se može reći da su slabost BiH.

Tabela 3. Pozicija Bosne i Hercegovine na osnovu osnovnog obrazovanja i zdravstva u odnosu zemlje iz okruženja

Zemlje	2015-2016	2016-2017
	Rang/140	Rang/138
Albanija	52	33
Bosna i Hercegovina	48	50
Hrvatska	63	66
Makedonija	76	92
Crna Gora	33	60
Slovenija	15	16
Srbija	62	53

Izvor: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

Osnovno obrazovanje i zdravstvo svrstavaju Bosnu i Hercegovinu na 50. mjesto na rang listi Globalnog indeksa konkurentnosti i odnosu na zemlje iz okruženja naša zemlja je u boljoj poziciji u odnosu na Hrvatsku, Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. To pokazuje da potencijal postoji i da bi sa svojim obrazovnim sistemom ova država mogla dosta toga postići ukoliko bi se kreirala adekvatna politika i primjenila mjere koje bi izvukle sav potencijal na površinu i unaprijedile i ostale oblasti poslovanja pa i cijelu privredu.

Tabela 4. Pozicija Bosne i Hercegovine na osnovu visokog obrazovanja i stručne obuke u odnosu zemlje iz okruženja

Zemlje	2015-2016	2016-2017
	Rang/140	Rang/138
Albanija	47	42
Bosna i Hercegovina	97	92
Hrvatska	51	49
Makedonija	46	76
Crna Gora	54	64
Slovenija	22	22
Srbija	71	69

Izvor: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

Oblasti koje bi Bosnu i Hercegovinu trebale izdvojiti, ojačati, unaprijediti predstavljaju njenu najslabiju kariku. Da bi privreda ostvarila konkurentsku prednost potrebno je da konstantno razvija znanje, kreativnost i inovativnost ljudskog kapitala koji će kao takav doprinijeti razvoju cjelokupnog privrednog sistema. Stepen investiranja u znanje predstavlja stepen razvoja određene zemlje, njene ekonomije. Često se kao

razlog loše konkurentske pozicije određene zemlje navodi njeno nedovoljno ulaganje u obrazovanje i razvoj ljudskog kapitala i zaposlenih. Kako bi privreda bila konkurentnija potrebno je sva znanja raspoloživa uspješno prikupiti, srediti i distribuirati.

Permanentno učenje u stalno obrazovanje i usavršavanje zaposlenih jedan je od najefikasnijih načina za stvaranje konkurentske prednosti i predstavlja dominantnu strategiju za razvoj (Premović, Arsić i Premović, 2011).

Količna novog znanja se svakim danom sve više povećava zbog čega koncept permanentnog obrazovanja postaje kocept savremenog života. Neophodno je neprestano učiti, usavršavati se, bez obzira na to što se formalno školovanje završava u jednom dijelu života. Tada slijedi neformalno koje igra značajnu ulogu u savremenim uslovima poslovanja. U Bosni i Hercegovini na žalost stanje ne odgovara razvojnim potrebama. Naše društvo još uvijek nije našlo svoj put znanja, razvoj ljudskih resursa od predškolskog obrazovanja pa do univerziteta i usavršavanja poslije toga.

Tabela 5. Pozicija Bosne i Hercegovine na osnovu efikasnosti tržišta u odnosu zemlje iz okruženja

Zemlje	2015-2016	2016-2017
	Rang/140	Rang/138
Albanija	97	98
Bosna i Hercegovina	131	125
Hrvatska	105	100
Makedonija	84	95
Crna Gora	74	83
Slovenija	95	85
Srbija	118	106

Izvor: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

Veza između razvoja ljudskih resursa kroz obrazovanje i ekonomskog razvoja se ostvaruje na tržištu rada. Znanje i vještine stečene u obrazovnom procesu trebaju biti iskoristene od strane firmi u stvaranju proizvoda i usluga tako da radnici budu plaćeni u skladu sa svojom produktivnošću. Bez ove veze ne može se očekivati napredak u ekonomiji. Fleksibilnost tržišta rada se ocjenjuje na osnovu: saradnje poslodavaca i zaposlenih, fleksibilnosti u određivanju zarada, prakse zapošljavanja i otpuštanja, troškova otpuštanja, obima i uticaja oporezivanja, efikasne upotrebe talenta (odnos zarade i produktivnosti), oslanjanje na profesionalno upravljanje preduzećem, odliv mozgova i učešće žena u radnoj snazi. Danas se veći povrat očekuje od investiranja u ljudski kapital nego u bilo koji drugi kapital. Naravno znanje nije dovoljan faktor razvoja, radnik mora

biti motivisan, kreativan, zadovoljan. Za dugoročno održivi razvoj važno je povećanje intelektualnog kapitala, trajno unapređenje saradnje između naučnih i obrazovnih institucija i privrede, neprekidno istraživanje međunarodnog tržišta kako bi se išlo u korak sa njim, i zadovoljile potrebe, želje i očekivanja globalnih potrošača. Potrebno je neprestano povećavati kolektivno znanje, kvalitet obrazovnog sistema, uključenje u međunarodne ekspertne mreže, razvijena informaciona tehnologij i visoka stopa zaposlenosti stanovništva.

Dugoročno, održivi razvoj cijele jedne države nije moguće bez ulaganja u obrazovanje, istraživanje i razvoj, inovacije i povećanje intelektualnog vlasništva (patenti, licence...).

Danas se pod konkurentnošću određene zemlje posmatra ne samo značajna uloga u proizvodnji i plasirajući robe na svjetskom tržištu, nego veći životni standard građana mjerjen različitim pokazateljima. Na osnovu veoma niskog životnog standarda građana Bosne i Hercegovine vidi se zaostajanje u odnosu na druge zemlje posebno na konkurentskoj ljestvici. Veliko ograničenje po pitanju konkurenčke pozicije prouzrokovano je nedostatkom kadrova, odgovarajućih kvalifikacija, novih tehnologija, inovacija, zbog čega se smatra da Bosna i Hercegovina prije svega treba rješavati sva ove slabe tačke pa sve ostalo. Prilagođavanje obrazovnog sistema potrebama razvoja Bosne i Hercegovine kao primarni cilj. Sve zemlje koje su postigle napredak na ljestvici konkurenčkih prednosti postigle su to zahvaljujući napretku u obrazovanju. Velika nezaposlenost je takođe problem (Jakovljević i Klincov Vujaković, 2017, str. 59).

Visoka stopa nezaposlenosti jedan je od najvećih problema sa kojima se suočava Bosna i Hercegovina. Na tržištu postoji jaz između znanja i vještina radne snage sa jedne strane i potreba tržišta sa druge strane. Problem je u sistemu stručnog obrazovanja i osobljavljavanja koji ne osigurava kadrove prema potrebama tržišta kao i u još uvijek nedovoljnim mogućnostima za obrazovanje i prekvalifikacije kao i nedovoljno razvijenom konceptu cjeloživotnog učenja. Neusklađene su politike obrazovanja i zapošljavanja (Lajšić i Janjetović, 2014, str. 238).

Umjesto kreiranja dinamičnog tržišta rada sa intenzivnim otvaranjem radnih mjesta, pokretanja proizvodnje, otvaranja novih radnih mjesta kod nas je na snazi proces otpuštanja, demotivacije radnika nedovoljnim primanjima, lošim uslovima za rad. Stopa nezaposlenosti je jedna od najvećih u Evropi što predstavlja jedan od najvećih ekonomskih i socijalnih problema.

Dugotrajna nezaposlenost, mladih, visokoobrazovanih ljudi, ima za posljedicu „zstarijevanja“ njihovog znanja a sa druge strane ili nemaju mogućnosti ili gube motiv za daljim usavršavanjem. Nezaposlenost mladih posebno ugrožava konkurentnost Bosne i Hercegovine. Još jedan veliki problem je odliv mozgova, velike migracije mladih stručnih kadrova, male plate, nesigurnost, nemogućnost napredovanja u karijeri u struci.

Velika je neusklađenost ponude i tražnje radne snage. Nedovoljna i zastarjela znanja zaposlenih i nezaposlenih posebno, velika eksploracija radne snage, loš odnos prema zaposlenima. Zaposleni se smatraju zamjenljivim resursom bez velikih ulaganja u njih (Vemić Đurković i Zdjelarić, 2013, str. 75).

5. OBRAZOVNI SISTEM BOSNE I HERCEGOVINE – STANJE I PERSPEKTIVE

Intelektualni kapital ima sve veći značaj u razvoju modernog društva. Ljudski kapital predstavlja obrazovno, kreativno, motivisano radno stanovništvo koje svoje znanje, kompetencije, vještine i iskustvo uspješno primjenjuje u privrednoj praksi, stvarajući vrijednost za preduzeća, nacionalnu ekonomiju i društvo u cjelini. Ključni je resurs razvoja ekonomije u vremenu u kojem živimo.

Dokaz izuzetnog značaja znanja u savremenim uslovima poslovanja jesu države koje su sa siromašnim prirodnim bogatstvom ali sa visokim stepenom obrazovanja stanovništva postigle izuzetne pozicije na konkurentskoj ljestvici. Tako da je obrazovna struktura opšti pokazatelj stepena privrednog razvoja. Često se kaže da je obrazovanje najveća i najkorisnija industrija svijeta a za bolju poziciju određene zemlje potreban je obrazovan, inovativan i ekspeditivan ljudski resurs (Jovičić i Mirković, 2016, str. 68).

Države u kojima investicije u znanje raste brže od investiranja u fizički kapital predstavljaju zemlje koje zauzimaju visoke pozicije na konkurentskoj listi (SAD, Francuska i skandinavske zemlje). Ekonomija je oduvijek bila zasnovana na znanju ali nikada kao sada znanje igra presudnu ulogu u svim ekonomskim aktivnostima i društvu uopšte. Ekonomija znanja sastavni je dio savremenog poslovanja i sama stvara nova pravila (Drašković, Jovović i Drašković, 2013, str. 17).

Države koje najviše ulažu u znanje i najbolje upravljaju intelektualnim kapitalom imaju najkonkurentnije privrede. Najveći indeks konkurentnosti odražava ulaganje u ljudski kapital,

istraživanje i razvoj. Takve zemlje imaju izuzetno visko udio visokoobrazovanih u ukupnoj populaciji, kvalitet obrazovanja je na visokom nivou, kvalitet institucija takođe.

Tako da se može zaključiti da razvijenost, napredak i konkurenčna pozicija određene zemlje zavisi od toga koliko je razvijena privreda zasnovana na znanju jer takvo društvo pruža mogućnosti za suočavanje sa globalnim okruženjem. Znanje je danas pokretačka snaga razvoja svakog društva čiji je osnovni smisao povećanje blagostanja njenih građana. Države koje najviše ulažu u znanje imaju visok stepen blagostanja, samo je potrebno djelotvorno upravljati znanjem (Sundač i Babić, 2015, str. 118).

Povećanje privrednog razvoja, i poboljšanje konkurenčne pozicije problem je kojim se bave savremene države. Kako bi to postigle države su u neprestanoj potrazi za najefikasnijim načinom, strategijom i politikom koja bi ih dovela na željeno mjesto. Svakim danom sve je jasnije da ljudski resursi, intelektualni kapital, neprestano obrazovanje, usavrševanje su ključni faktori privrednog razvoja. Na žalost Bosna i Hercegovina još uvijek nije shvatila vrijednost intelektualnog kapitala za razvoj nacionalne privrede i konkurenčne prednosti.

Loša pozicija naše zemlje ne odnosi se samo na formalno obrazovanje već i na neformalno obrazovanje koje može stvoriti značajne konkurenčne prednosti. To podrazumjeva i kontinuiran proces usavršavanja zaposlenih i prilagođavanja savremenim uslovima poslovanja. Znanje stečeno u školi, na fakultetu nije dovoljno, potrebno je neprestano učiti, usavršavati se. Koliko će određeno preduzeće pa i privreda biti napredna i konkurentna zavisi od pristupa razvoju znanja i brzini implementacije znanja u praksi. Činjenica je da je to jedna od najvažnijih investicija koja može da se vrati u vrlo brzom roku i sa ogromnim pozitivnim rezultatima.

Okrženje u kojem se posluje u savremenim uslovima poslovanja svakim danom biva sve turbulentnije, promjenljivije i modeli na osnovu kojih se gradila konkurenčna prednost bivaju znatno izmjenjeni.

U uslovima razvoja nove tehnologije, bolje komunikacije, razmjene informacija privrede moraju biti sve fleksibilnije, spremnije da odgovore na promjenljivo okruženje u kratkom roku ukoliko žele da postignu značajne konkurenčne prednosti. Razvoj svakim danom sve više zavisi od ljudskog znanja, i ljudskog faktora a sve manje od materijalnih i drugih resursa.

Prema rezultatima istraživanja Privredne komore BiH većina preduzeća u Bosni i Hercegovini nema u svom finansijskom planu predviđena sredstva za dodatno obrazovanje i obuku zaposlenih. Čak i ona preduzeća koja su to predvidjela nisu sprovedla ili su rezultati bili poražavajući.

Prosječan broj dana utrošenih na dodatno obrazovanje i obuku u preduzećima je od 5-10 dana, većina obuke se realizuje u toku radnog vremena i uglavnom se obuka odnosi na rukovodeće funkcije. Većina organizacija nema razvijenu metodologiju za utvrđivanje potreba za obukama i procjenu efekata sprovedenih obuka. Veliki broj preduzeća je čak ukidao sve vrste obuke kako bi smanjili dodatne troškove, putovanja, kotizacije, angažovanja ekternih organizacija za obuku.

Očigledno je, ne samo iz istraživanja već i iz pozicije Bosne i Hercegovine na konkurenčkoj ljestvici da preduzeća nisu shvatila značaj ulaganja u usavršavanje zaposlenih koji bi se na taj način bolje angažovali i ostvarili bolje rezultate poslovanja.

Obrazovni nivo i kompetencije ljudi od presudnog su značaja za razvoj privrede Bosne i Hercegovine. Ulagati u znanje, obrazovanje utiču na zaposlenost, mobilnost ljudi, inovativnost. Ekonomija zasnovana na znanju podrazumjeva kontinuiran proces promjena na svim nivoima života i poslovanja. To podrazumljeva: razvoj sistema doživotnog učenja, promociju znanja, transfer znanja, ubrzani razvoj i primjenu informacione tehnologije, bržu realizaciju inovativnih ideja, kvalitetnije zapošljavanje, razvoj i nagradjivanje.

Kako bi poboljšali trenutnu situaciju u Bosni i Hercegovini potrebno je prije svega razumjeti snage i slabosti sa kojima se suočavamo kao i snage i slabosti konkurenata i potencijalnih konkurenata. Potrebno je identifikovati problem sa kojima se suočavamo i razviti strategiju za rješavanje problema kao i identifikovati oblasti na koje treba usmjeriti buduće investicije. Stavaranje konkurenčnije privrede zahtijeva kreiranje brojnih politika od kojih posebno mjesto zauzima politika obrazovanja.

Brojna istraživanja pokazuju da postoji korelacija između razvoja visokog obrazovanja i ekonomskog razvoja. Sposobnost društva da proizvodi, prilagođava, koristi znanje od ključne je važnosti za ekonomski rast i unapređenje životnog standarda. Znanje postaje najvažniji faktor ekonomskog rasta.

Veliki značaj obrazovnog sistema se mora uzeti u obzir i strategija razvoja privrede mora biti zasnovana na strategiji razvoja ove politike. Jasno je da obrazovanje utiče na sve sfere života i da

nedovoljno obrazovana radna snaga kao što je u Bosni i Hercegovini dovodi do lošeg položaja u svim sferama života i rada. Ulaganje u ljudski kapital treba biti cilj broj jedan za kreatore ekonomske politike u Bosni i Hercegovini.

Naša država mora biti sposobna da privuče ali i zadrži talente, da ulaže u ljudski kapital i da prati razvoj. Permanentno usavršavanje zaposlenih treba biti razvijeno kako bi se povećao kvalitet radne snage i njena produktivnost.

Potrebno je promjeniti odnos koji poslodavci imaju prema zaposlenom smatrajući ih kao lako zamjenljiv resurs. Zaposlene treba posmatrati kao potencijal za razvoj poslovanja preduzeća moraju da se restrukturaju i da se suoče sa zahtjevima savremenog tržišta (inovacije, jačanje ljudskog kapitala, prepoznati značaj ulaganja u znanje jer je opstanak u globalnoj ekonomiji određen kvalitetom ovog resursa, za razliku od drugih resursa koji se troše nestaju ovaj resurs je neiscrpan). Mogućnost Bosne i Hercegovine da bude konkurentna zavisi od mogućnosti da poveća kvalitet znanja i obrazovanja.

ZAKLJUČAK

Savremeni uslovi poslovanja, napredak u svim sferama, globalizacija, drastično mijenjaju faktore koji doprinose rastu i razvoju jedne privrede. Kapital i radna snaga bivaju zamijenjeni i izvor vrijednosti danas predstavlja znanje i obrazovanje. Neprestano ulaganje u ljudske resurse i njihovo obrazovanje, usavršavanje i razvoj predstavlja glavni adut za rast i razvoj određene privrede. Konkurenčne pozicije koje zemlje zauzimaju na globalnom tržištu određene su njihovim obrazovnim sistemom i kvalitetom kadra koji posjeduju. Danas se pod konkurenčnošću određene zemlje posmatra ne samo značajna uloga u proizvodnji i plasirajući robe na svjetskom tržištu, nego veći životni standard građana mјeren različitim pokazateljima.

Na osnovu veoma niskog životnog standarda građana Bosne i Hercegovine vidi se njeno zaostajanje u odnosu na druge zemlje posebno na konkurenčkoj ljestvici. Veliko ograničenje po pitanju konkurenčne pozicije prouzrokovano je nedostatkom kadrova, odgovarajućih kvalifikacija, novih tehnologija, inovacija, zbog čega se smatra da Bosna i Hercegovina prije svega treba rješavati sva ove slabe tačke pa sve ostalo. Treba poći od prilagođavanja obrazovnog sistema potrebama razvoja Bosne i Hercegovine. Sve zemlje koje su postigle napredak na ljestvici konkurenčkih prednosti postigle su to zahvaljujući napretku u obrazovanju.

Kao rezultat lošeg obrazovnog sistema nezaposlenost u Bosni i Hercegovini je takođe veliki problem. Prepoznavanje znanja kao najvažnijeg resursa razvoja društva Bosne i Hercegovine bi mogla znatno unaprijediti stanje svoje privrede.

Za to je potrebno prije svega riješiti se najvažnijih problema kao što su: velika stopa nezaposlenosti, mali udio žena u radnoj snazi, slaba pokretljivost radne snage, suficit u pojedinim zanimanjima dok u drugim postoji izražena tražnja, nekvalitetna radna snaga, nedovoljna povezanost obrazovnog sistema sa tržistem rada i dr.

Tek kada se pokrene ovaj proces rješavanja ovih velikih problema može se pomicati na napredak i razvoj Bosne i Hercegovine u svim segmentima.

LITERATURA

- [1] Atkinson D., R, Ezell J.S. (2014). *Ekonomika inovacija; utrka za globalnu prednost*, Neum, str. 137.
- [2] Drašković, V., Jovović, R., Drašković, M. (2013). *Zavisnost paradigmatičnosti "Ekonomije znanja" od nivoa institucionalne i ekonomske razvijenosti*, Economics & Economy.
- [3] Garavan, T.N., Morley, M., Gunnigle, P., and Collins, E. (2001). *Human Capital Accumulation: The Role of Human Resource Development. Journal of European Industrial Training*.
- [4] Jakovljević, S., Klincov Vujaković, T. (2017). *Analiza konkurentnosti Bosne i Hercegovine u kontekstu pristupnih procesa EU*, FBIM Transactions, Br. 1.
- [5] Jovanović – Kranjec, M., Luković, M. *Ulaganje u obrazovanje kao jedan od faktora konkurentnosti Republike Srbije, Unapređenje konkurentnosti privrede Srbije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- [6] Jovičić, M., Mirković, M. (2016). *Inovacije i konkurenčnost na globalnom nivou*, Novi Ekonomist, Bijeljina.
- [7] Lajšić, H., Janjetović, M., Janjetović, R. (2014). *Obrazovanje kao ključna determinanata razvoja i smanjenja nezaposlenosti*, Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, Banja Luka.
- [8] Milutinović, I. S., Milićević, S., Podovac, M. (2013). *Ekonomija znanja kao faktor konkurenčnosti Srbije*, Poslovna ekonomija, Sremska Kamenica.
- [9] Premović, J., Arsić, LJ., Premović, T. (2011). *Društvo znanja i ekonomija zasnovana na znanju, tehnologiji, informatikai obrazovanje za društvo učenja i znanja*, 6 Međunarodni Simpozijum, Tehnički fakultet Čačak.
- [10] Sundać, D., Babić, M. (2015). *Intelektualni kapital u funkciji razvoja nacionalnog gospodarstva*, Prostorno planiranje kao čimbenik razvoja u županijama, Zbornik radova.
- [11] Teixeira, A.A.C. and Fortuna, N. (2011). *Human capital, R&D, trade, and long-run productivity. Testing the technological absorption hypothesis for the Portuguese economy*, Research Policy.
- [12] Van Leeuwen, B., and Foldvari, P. (2008). *Human Capital and Economic Growth in Asia 1890–2000: A Time-series Analysis*. Asian Economic Journal.
- [13] Vemić Đurković, J., Zdjelarić, P. (2013). *Ekonomija znanja kao faktor konkurenčnosti Srbije*, Poslovna ekonomija, Sremska Kamenica

THE ACHIEVED LEVEL OF QUALITY EDUCATIONIN THE DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Miladin Jovičić

University of East Sarajevo, Faculty of Business Economy Bijeljina,
Bosnia and Herzegovina
miladinjovicic@yahoo.com

Milena Mirković

University of East Sarajevo, The faculty of Education in Bijeljina
Bosnia and Herzegovina
mirkovic.milena@yahoo.com

Paper presented at the 5th International Scientific Symposium „EkonBiz: Development trends and changes in new economy of the countries in transition“, Bijeljina, 22-23rd June 2017

Abstract: The issue of the competitive position is not only a question of growth and development, but above all, survival. On the long run, it determines the position of any country any economic entity and essentially chooses its further fate. Measured by various parameters, but special attention is drawn to the measurement of competitiveness based on the quality of the education system, the quality of staff which a country has and the state's role in creating economic policy based on competitiveness as measured by these parameters. Recognizing the growing importance of competitiveness, an analysis of competitiveness at the global level on the basis of various pillars is being introduced, and this measurement is called Global Competitiveness Index. This is often the primary tool whereby states create their economic policy and identify areas that are ripe for change and improvement. What kind of economic policy a country will implement depends on the degree of a country's competitiveness in the global market, with particular emphasis on those pillars that brought it to such a position. With strengthening of innovation, advances in information technology and the increasingly fast development at all levels of business, the education system represents an important segment which ensures competitive position of certain countries. Bosnia and Herzegovina, as a country ranked low on the competitive scale, owes its bad position inter alia to bad education system which produces low-

quality staff who can not find a proper place in a very selective labour market.

Keywords: competitiveness, economic policy, education, human resources, the labor market.

1. EDUCATION SYSTEM AS AN IMPORTANT SEGMENT OF ECONOMY DEVELOPMENT

In modern business and living conditions which require a large number of changes, both economic and social ones, educational policy becomes an important part of the development of an economy and is treated as a global good. The general level of education growing by the day, and the amount of new knowledge is increasing rapidly, so it is no wonder that "knowledge economy" is considered primary economy for the development the entire economy of a country and it predominantly determines its position when it comes to competitiveness at the global level. In the dynamic business environment, creation of high-quality education system produces adequate basis for continued development of competitive advantage.

Globalization, innovation, technological advances are changing the whole society and its economic base, hence knowledge becomes the main source of value and drives the overall economic development and economic progress.

The values that were previously a competitive advantage, being capital and labor, have been replaced by knowledge, education and innovation. The most important investment today is the investment in knowledge, specifically in education and training of human resources, research and development.

The production of knowledge is an important activity that is built into many other activities such as the production of goods, services and other important factors of economic development. The value of a product is no longer measured by the amount of usable material, but the amount of used knowledge (Milutinović, Miličević, Podovac, 2013).

Human capital, particularly the intellectual capital, is the basic factor of competitiveness, and knowledge represents a resource more significant than natural resources and plays a key role in the development of a country.

Education affects many spheres of life and work, and modernization of business definitely requires additional investment in knowledge and education. Higher level of education of a society increases awareness of the importance of health, as well as level of health, which is the foundation of every developed country.

In accordance with the needs of the production systems and other areas of economy it is necessary to constantly invest in professional training of employees in enhancing their knowledge and skills. Educated, trained individuals who possess different skills are an important resource for the development of society and economy. Education of an individual is a lengthy process that requires investment, financing, and the more investment in this field, the greater the chance for progress of a country (Jovanović – Kranjec, Luković, 2016).

2. MODERN EDUCATION SYSTEM AND ITS SIGNIFICANCE

The education system should serve the overall economic development. The society, family and profession change in accordance with it. Because of the importance of education, all developed countries put the development of education as their primary goal. Modern educational systems make the system of school and non-school school organizations interconnected to the end of survival and development of modern society.

Proper and constructive attitude towards education and employment would establish a balance between competition and cooperation. The education system should continuously follow the professional and scientific trends in a society and

the world, in order to point to novelties and to continuously work on additional education and career changes of workers in all spheres of society, to constantly monitor the situation in the labour market and overall employment, movement of goods and capital, etc.

Active attitude of the overall educational system, especially researchers and experts of different specialties is of great importance for the overall development of a society.

Knowledge and education have significant impact on improving the quality of life, improvement of living standards. The education system includes all educational institutions connected and organized into a single network and each country has its own specific system of education. Lifelong education and expanding access to education should be an example for Bosnia and Herzegovina.

This is a continuous, ongoing process that lasts a lifetime. Thanks to education and knowledge, workers make decisions not only in relation to the current situation but the vision of a desired future.

Education contributes to economic development by improving the competence of the working population, increasing employee productivity, reducing unemployment. Its impact is achieved through the transfer of technology and knowledge from the educational system of nature and society.

It is believed that a higher level of education leads to lower costs for other parts of the public sector such as health, social welfare, justice and internal affairs and others. Knowledge and education is an investment in long-term and sustainable development. Reforms in education lead to changes in the sphere of labour and employment, where it would be desirable to establish a balance between these areas.

Organizations must invest to upgrade the knowledge of their employees, in motivation, innovate knowledge; it means not only to use existing knowledge but to create new one (Lajšić, Janjetović, Janjetović, 2014)

3. HUMAN CAPITAL, KNOWLEDGE AND EDUCATION IN FUNCTION OF BUILDING COMPETITIVE ADVANTAGE

The competitive position of a country or its economy is a variable category and depends on many factors. Countries that have made a serious step forward in their positioning relative to the competition have achieved that primarily due to a change in approach to knowledge. Japan and its competitive position is the best example.

The importance of knowledge, education and hence labour market becomes a burning issue at all levels of management, and is often mentioned as the main factor of economic development and gaining a competitive position. There are many initiatives, policies and strategic documents at the global level that give priority to the education system in their proposals for the conduct of competition policy.

Even the Lisbon strategy talked about the importance of investing in human capital and today the Global Innovation Index pays special attention to the quality of knowledge, education and efficiency of the workforce.

When considering the human capital in the context of its impact on competitiveness, economic growth, an approach based on education determines a number of variables that are used as indicators of the status or quality of human capital in a national economy; adult literacy rate, school enrolment rates, average years of schooling, ie. education (Van Leeuwen, and Foldvari, 2008).

We live in an age of knowledge, which is a key intangible resource and driver of economic development and thus improving the competitiveness of a country. This is exactly what holds our country at the bottom of global competitiveness scale; poor education system, which has resulted in the inability of "entry" into society and knowledge economy. One of the most important problems of competitiveness of our economy is precisely insufficient investment in human resources and their potential, and mismanagement in this segment.

The struggle for a competitive position is becoming increasingly sharper and factors affecting it are becoming more diverse, but the impact of knowledge, education in modern business environments gaining a dominant role. Basics of improving the competitive advantage of a country are innovation, new technologies and know-hows, or as it can often be heard, the knowledge economy is one of the most important factors for acquiring and maintaining a competitive advantage.

Educated staff and therefore trained, educated workforce, significantly affect the economic position of a country in the world market. Porter believes that the competitive position of an economy is realised through interaction of several factors, where the role of the state and the government is very important.

With its measures, a country can certainly influence its better or worse position in the global economic market and represents a central point of

economic growth and competitiveness strategy (Atkinson and Ezell, 2014).

First of all it is necessary to assess what are the areas that could significantly affect the competitive position of a country and then continuously and meaningfully improve that area. Since human resources are the starting point of every modern economy, knowledge and education are areas to which countries should pay the most attention.

Gaining competitive advantage primarily depends on the people, their knowledge, skills, education, but it is certainly not enough. It is necessary to know how to manage human resources and their potential. A different way of building competitive advantage is becoming more and more prominent by the day.

This refers to the development of knowledge, investment in human capital as the basis for all other factors of competitive advantage. The most important features of human capital are: flexibility and adaptability, improving individual competencies, development of organisational skills, and individual employment (Garavan, Morley, Gunnigle and Collins, 2001).

A state that possesses quality staff who use their knowledge for innovation, for new technologies, to react quickly to changes, is a country that fights easily for its competitive position in any market and therefore the great world, ie. global market. People, their level of education and knowledge represent the capital stock of a country.

The human capital drives an entire process of development, starting with innovation, technological progress, new products and others. Educated workforce leads to greater opportunities for research, development and economic growth in general. However, it is not enough to have that kind of capital, it is necessary to adequately manage it in order to develop the economy and achieve a competitive advantage.

4. THE POSITION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA ON THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX

Numerous analyses, researches, studies, dealing with the competitiveness of Bosnia and Herzegovina, unfortunately, talk about the bad position of Bosnia and Herzegovina, with no tendency to repair the situation. The Global Competitiveness Index shows the potential of a national economy to achieve an advantage and stable economic growth.

Of course, the realistic picture is obtained by observing a number of factors: institutions,

macroeconomic stability, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, the efficiency of the labour market, development of financial markets, technological readiness, the size of the market, business sophistication and innovation. Economic analysts are increasingly analysing the educational structure of certain countries as a factor of development and competitive position in the global market.

If we observe the position of Bosnia and Herzegovina against all the factors in the previous period, the situation is clear; our country is located at the bottom of the scale on almost all parameters.

Table 1. Rank of Bosnia and Herzegovina under the pillars of the Global Competitiveness Index

Pillars	2015-2016	2016-2017
Institutions	127	126
Infrastructure	103	105
Macroeconomic environment	98	76
Health and primary education	48	50
Higher education and training	97	92
Goods market efficiency	129	129
Labor market efficiency	131	125
Financial market development	113	101
Technological readiness	79	76
Market size	97	98
Innovation	125	115
Business sophistication	115	125

Source: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, The Global Competitiveness Report 2015-2016.

Looking at the most important indicators or pillars that are taken into account when determining the competitive position of a country, the reasons for the low competitiveness of Bosnia and Herzegovina can be found in almost all indicators. Special attention is given to macroeconomic stability, education and the labour market.

Acquiring and maintaining competitiveness in the large global market is one of the most pressing issues of any country.

The question, what are the factors that affect the achievement of competitiveness at the global level

is an issue against which states and economies rethink their development as well as the reasons and ways to improve a particular segment of their functioning. Numerous parameters are taken into account, and the competitive position was measures by way of a number of factors, however, insufficient attention was paid to human resources, their knowledge, education and the importance of the education system as an important factor in determining the competitive positions of countries.

Accordingly, this paper deals with the education system of Bosnia and Herzegovina and its role in acquiring and maintaining a competitive advantage in the global market.

The main objective of this paper is to show the importance of the education system for the development of the entire economy of a country such as Bosnia and Herzegovina.

The Global Competitiveness Report for 2016-2017 includes 138 economies, of which the first positions belong to the following countries: Switzerland as the most competitive country eight years in a row, followed by Singapore, the USA, the Netherlands, Germany, Sweden, Great Britain, Japan and Hong Kong.

Bosnia and Herzegovina definitely occupies the lowest position if viewed together with the countries of the region. The best position belongs to Slovenia.

Table 2. Position of Bosnia and Herzegovina in relation to neighboring countries according to the Global Competitiveness Index

Countries	2015-2016	2016-2017
	Rank/140	Rank/138
Albania	93	80
Bosnia and Herzegovina	111	107
Croatia	77	74
Macedonia	60	68
Montenegro	70	82
Slovenia	59	56
Serbia	94	90

Source: Izvor: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

Looking at this chart it can be seen that some countries have burned in the ranking of competitiveness or that regardless of however far ahead of Bosnia and Herzegovina.

If we take into account health and primary education in Bosnia and Herzegovina compared to other countries in the region, the situation is not so bad but they are still areas which are considered the weak point of Bosnia and Herzegovina.

Table 3. Position of Bosnia and Herzegovina on the basis of basic education and health in relation to neighboring countries

Countries	2015-2016	2016-2017
	Rank/140	Rank/138
Albania	52	33
Bosnia and Herzegovina	48	50
Croatia	63	66
Macedonija	76	92
Montenegro	33	60
Slovenia	15	16
Serbia	62	53

Source: **Izvor:** Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

Primary education and health rank Bosnia and Herzegovina on the 50th place in the ranking list of the Global Competitiveness Index and compared to neighboring countries, our country is ranked better than Croatia, Macedonia, Montenegro and Serbia. This shows that the potential is there and that with its educational system this country could achieve a lot with adequate policy created and measures applied to extract the full potential and improve other areas of business and even the entire economy.

Table 4. Position of Bosnia and Herzegovina on the basis of higher education and vocational training in relation to neighboring countries

Countries	2015-2016	2016-2017
	Rank/140	Rank/138
Albania	47	42
Bosnia and Herzegovina	97	92
Croatia	51	49
Macedonija	46	76
Montenegro	54	64
Slovenia	22	22
Serbia	71	69

Izvor: Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

Areas that should make Bosnia and Herzegovina more prominent, strengthen it, enhance it, are its weakest link. In order for the economy to achieve competitive advantage, you need to constantly develop knowledge, creativity, and innovation of the human capital which will contribute to the development of the economic system. The level of investment in knowledge represents the level of development of a particular country, of its economy. Insufficient investment in education and development of the human capital and employees are most often stated as the reasons for y contry's poor competitive position. To make the economy more competitive, all the available knowledge

needs to be successfully gathered, handled and distributed. Continuing learning and continuing education and training of employees is one of the most effective ways to create a competitive advantage and is a dominant strategy for growth (Premović, Arsić, & Premović, 2011). The amount of new knowledge is increasing daily, therefore the concept of lifelong education becomes the concept of modern life. It is necessary to continually learn, improve, regardless of the fact that formal education is completed in one part of life. What follows is the informal education, which plays an important role in modern business environment. In Bosnia and Herzegovina, unfortunately the situation does not correspond to the development needs. Our society has not yet found its path of knowledge, human resource development starting with preschool education until higher education and training thereafter.

Table 5. Position of Bosnia and Herzegovina on the basis of market efficiency compared to neighboring countries

Countries	2015-2016	2016-2017
	Rank/140	Rank/138
Albania	97	98
Bosnia and Herzegovina	131	125
Croatia	105	100
Macedonija	84	95
Montenegro	74	83
Slovenia	95	85
Serbia	118	106

Worl Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2015-2016.

The connection between the development of human resources through education and economic development is achieved in the labour market. Knowledge and skills acquired in the educational process should be used by companies in the creation of products and services so that workers are paid in accordance with their productivity. Without this connection one can not expect improvement in the economy. Labour market flexibility is evaluated based on: cooperation between employers and employees, flexibility in determining salaries, hiring and firing practices, firing costs, the extent and effect of taxation, the effecient use of talents (the ratio of earnings and productivity), reliance on professional management of a company, the brain drain and participation of women in the labour force. Higher return is expected today from the investment in human capital than in any other capital. Of course, knowledge is not a sufficient factor for development, employees must be motivated, creative, happy. For long-term sustainable development it is important to increase

intellectual capital, to permanently improve the cooperation between scientific and educational institutions and businesses, to continually explore the international market in order to keep pace with it, and to meet the needs, desires and expectations of global consumers. It is necessary to constantly increase the collective knowledge, the quality of the education system, to be a part of international expert networks, to have developed information technology and a high employment rate of the population. On a long-term, sustainable development of an entire country is not possible without investment in education, research and development, innovation and increase of intellectual property rights (patents, licenses ...). Today the competitiveness of a country is not only its significant role in the production and marketing of goods in the world market, but higher standard of living measured by various indicators. Based on the very low living standard of citizens of Bosnia and Herzegovina, the falling behind other countries is obvious, especially in the competitive ranking. Big limitation when it comes to the competitive position is caused by lack of staff, appropriate qualifications, new technologies, innovation, which is why it is considered that Bosnia and Herzegovina should first of all solve all these weaknesses and then the rest. Adapting the education system to the needs of development of Bosnia and Herzegovina should be the primary goal. All countries that have made progress on the scale of competitive advantages related have achieved it thanks to advances in education. High unemployment is also a problem (Jakovljević, & Klinčov Vučaković, 2017). High unemployment is one of the biggest problems faced by Bosnia and Herzegovina. In the market there is a gap between the knowledge and skills of the workforce on the one hand and market needs on the other. The problem is in the system of vocational education and skill education which does not provide the staff needed by the market as well as the still insufficient opportunities for education and retraining, as well as an underdeveloped concept of lifelong learning. Education and employment policies are not harmonised with each other (Lajšić, Janjetović & Janjetović, 2014). Instead of creating a dynamic labour market with intense job creation, starting production, creation of new jobs, there is an effective process of layoffs in our country, employee demotivation by insufficient income and poor working conditions. The unemployment rate is one of the largest in Europe, which is one of the major economic and social problems. Long-term unemployment of young, educated people has resulted in their knowledge becoming "obsolete", and on the other hand they either do not have the opportunity or lose motivation for further improvement. Youth

unemployment in particular threatens the competitiveness of Bosnia and Herzegovina. Another major problem is the brain drain, large-scale migration of young professionals, low wages, insecurity, lack of career advancement in the profession. There is a big mismatch between supply and demand of labour. Insufficient and outdated skills of the employed and especially of the unemployed, large labor exploitation, bad treatment of employees. Employees are considered a replaceable resource without huge investment in them (Vemić Đurković, Zdjelarić, 2013).

5. EDUCATIONAL SYSTEM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA - STATE AND PERSPECTIVES

Intellectual capital is of increasing importance in the development of modern society. Human capital is educated, creative, motivated working population who successfully implement their knowledge, competencies, skills and experience in economic practice, creating value for enterprises, the national economy and society as a whole. It is the key resource for the development of the economy in a time in which we live. An evidence of great importance of knowledge in modern business conditions are countries which reached extraordinary ranking on the competitiveness list with poor natural resources but with a high level of educated population. This makes the educational structure a general indicator of the level of economic development. It is often said that education is the largest and most useful industry in, and educated, innovative and expeditious human resource is required for a country to be ranked higher (Jovičić & Mirković, 2016). The countries in which investments in knowledge is growing faster than investment in physical capital are the countries that occupy high ranking on the competitive list (US, France and the Scandinavian countries). Economy has always been based on knowledge but never before has this knowledge played a crucial role in all economic activities and society in general. The knowledge economy is an integral part of modern business and it independently creates new rules (Drašković, Jovović & Drašković, 2013). The countries that invest most in knowledge and manage intellectual capital best, have the most competitive economies. The largest Competitiveness Index reflects the investment in human capital, research and development. Such countries have a very high share of highly educated people in the total population, the quality of education is high, the quality of institutions as well. So it can be concluded that the development, progress and

competitive position of a country depends on how the developed is its knowledge-based economy, because such a society provides opportunities for coping with the global environment. Knowledge is today the driving force behind the development of any society whose basic aim is to increase the well-being of its citizens. The countries that invest most in knowledge have a high level of well-being; it is only necessary to manage knowledge effectively (Sundać, Babić, 2015). Increasing economic development, and improving the competitive position is the problem modern states are dealing with. In order to achieve that, countries are in constant search for the most efficient way, strategy and policy that would bring them where they want to be. It becomes clearer every day that human resources, intellectual capital, constant education, training, are a key factor for economic development. Unfortunately, Bosnia and Herzegovina has not yet understood the value of intellectual capital for the development of its national economy and competitive advantage. The bad position of our country not only applies to formal education but also to informal education that can create a significant competitive advantage. This implies a continuous process of training employees and adaptation to modern business conditions. The knowledge gained in school and in college is not enough. We need to continually learn and develop ourselves. How much a specific company and economy will be advanced and competitive depends on access to knowledge development and speedy use of knowledge in practice. The fact is that this is one of the most important investments that can repay itself very quickly and with great positive results. The modern business environment is becoming increasingly turbulent, changeable and models on which a competitive advantage used to be built have been significantly altered. In terms of the development of new technologies, better communication, information sharing, an economy must be more flexible, more willing to quickly respond to the changing environment if they want to achieve significant competitive advantages. Developments becoming dependent on human knowledge and human factors by the day and less and less on material and other resources. According to the survey of the Chamber of Commerce of Bosnia and Herzegovina, the majority of enterprises in Bosnia and Herzegovina do not plan for funding for further education and training of employees in their financial plans. Even those companies that planned so failed to implement it or the results were devastating. The average number of days spent on additional education and training in enterprises ranges between 5-10 days. Most of the training is carried out during working hours and mainly relates to the

training of managers. Most organizations have not developed a methodology for identifying training needs and evaluation of the effects of conducted trainings. Many enterprises even abolished all kinds of training in order to reduce the additional costs of travel, registration fees, hiring external training organizations. It is obvious, not only from the survey, but also from the position of Bosnia and Herzegovina on the competitive position of companies, that enterprises have not realized the importance of investing in training employees who would thus be better engaged and achieve better business results. Educational level and competencies of people are crucial for the economic development of Bosnia and Herzegovina. Investments in knowledge and education affect employment, mobility, innovation. Knowledge-based economy implies a continuous process of change at all levels of life and business. This includes: the development of lifelong learning system, promotion of knowledge, transfer of knowledge, accelerated development and application of information technology, faster realization of innovative ideas, quality recruitment, development and reward. In order to improve the current situation in Bosnia and Herzegovina, it is necessary first of all to understand the strengths and weaknesses that we are facing as well as the strengths and weaknesses of competitors and potential competitors. It is necessary to identify the problem we are facing and develop a strategy to solve the problem and identify areas in which to invest in the future. Creation of a more competitive economy requires the creation of a number of policies, of which education policies hold a special place. Numerous studies show that there is a correlation between the development of higher education and economic development. The ability of a society to produce, adapt, use knowledge is essential for economic growth and improving living standards. Knowledge becomes the most important factor of economic growth. The great importance of the education system must take into account, and the strategy of economic development must be based on the strategy of development of this policy. It is clear that education affects all spheres of life and that insufficiently educated workforce like the one in Bosnia and Herzegovina leads to poor situation in all spheres of life and work. Investment in human capital should be the number one goal for economic policy makers in Bosnia and Herzegovina. Our country must be able to attract or retain talent and to invest in human capital and to monitor development. Continuing education of employees should be developed in order to increase the quality of labor force and its productivity. It is necessary to change the relationship that employers have towards their

employees, considering them an easily replaceable resource. Employees should be viewed as potential for the development of the business of an enterprise. They need to be restructured and cope with the demands of the modern market (innovation, strengthening human capital, to recognize the importance of investing in knowledge because survival in the global economy is determined by the quality of this resource; unlike other resources being irrevocably consumed, this resource is inexhaustible). The possibility of Bosnia and Herzegovina to be competitive depends on the opportunities to increase the quality of knowledge and education.

CONCLUSION

Modern business conditions, progress in all spheres, globalization, drastically change the factors that contribute to the growth and development of an economy. Capital and labour are replaced and the source of value today is knowledge and education. Constant investment in human resources and their education, training and development is a major asset for the growth and development of an economy. Competitive position that countries occupy in the global market are determined by their educational systems and the quality of the staff they have. Today, a significant role in the production and marketing of goods in the world markets not exclusively seen as the competitiveness of certain countries anymore, but also its higher standard of living, measured by various indicators. Based on the very low living standard of citizens of Bosnia and Herzegovina, its falling behind in comparison to other countries especially in the competitive ranking is obvious. Many limitations in regard with its competitive position are caused by lack of staff of appropriate qualifications, new technologies, innovation, which is why it is considered that Bosnia and Herzegovina should first of all solve all these weaknesses and then all the rest. It should start from adaptation of the education system to the needs of the development of Bosnia and Herzegovina. All countries that have made progress on the scale of competitive advantages have achieved it thanks to progress in education. As a result of poor education system, unemployment in Bosnia and Herzegovina is also a major problem. The recognition of knowledge as the most important resource of social development of Bosnia and Herzegovina could significantly improve the state of its economy. In order to do this, it is necessary first of all to solve the most important problems such as high unemployment rate, low share of women in the labour force, low labour mobility, the surplus in certain vocations while in others there is a strong demand, low

quality workforce, insufficient connection between the educational system and labour market and others. Only when once starts the process of solving these big problems, can we think about the progress and development of Bosnia and Herzegovina in all segments.

LITERATURE

- [1] Atkinson D., R, Ezell J.S., (2014). *Ekonomika inovacija; utrka za globalnu prednost*, Neum, str. 137.
- [2] Drašković, V., Jovović, R., Drašković, M., (2013). *Zavisnost paradigmatičnosti "Ekonomije znanja" od nivoa institucionalne i ekonomske razvijenosti, Economics & Economy*.
- [3] Garavan, T.N., Morley, M., Gunnigle, P., and Collins, E., (2001). *Human Capital Accumulation: The Role of Human Resource Development*, Journal of European Industrial Training.
- [4] Jakovljević, S., Klincov Vujaković, T., (2017). *Analiza konkurentnosti Bosne i Hercegovine u kontekstu pristupnih procesa*. EU, FBIM Transactions, Br. 1.
- [5] Jovanović – Kranjec, M., Luković, M., *Ulaganje u obrazovanje kao jedan od faktora konkurenčnosti Republike Srbije, Unapređenje konkurenčnosti privrede Srbije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- [6] Jovičić, M., Mirković, M., (2016). *Inovacije i konkurenčnost na globalnom nivou*, Novi Ekonomist, Bijeljina.
- [7] Lajšić, H., Janjetović, M., Janjetović, R., (2014). *Obrazovanje kao ključna determinanata razvoja i smanjenja nezaposlenosti*, Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, Banja Luka.
- [8] Milutinović, I. S., Miličević, S., Podovac, M., (2013). *Ekonomija znanja kao faktor konkurenčnosti Srbije*, Poslovna ekonomija, Sremska Kamenica.
- [9] Premović, J., Arsić, LJ., Premović, T., (2011). *Društvo znanja i ekonomija zasnovana na znanju, tehnologija, informatikai obrazovanje za društvo učenja i znanja*, 6 Međunarodni Simpozijum, Tehnički fakultet Čačak.
- [10] Sundać, D., Babić, M., (2015). *Intelektualni kapital u funkciji razvoja nacionalnog gospodarstva, Prostorno planiranje kao čimbenik razvoja u županijama*, Zbornik radova.
- [11] Teixeira, A.A.C. and Fortuna, N. (2011). *Human capital, R&D, trade, and long-run productivity, Testing the technological absorption hypothesis for the Portuguese economy*, Research Policy.
- [12] Van Leeuwen, B., and Foldvari, P. (2008). *Human Capital and Economic Growth in Asia 1890– 2000: A Time-series Analysis*. *Asian Economic Journal*.
- [13] Vemić Đurković, J., Zdjelarić, P., (2013). *Ekonomija znanja kao faktor konkurenčnosti Srbije*, Poslovna ekonomija, Sremska Kamenica.

PRIMENA CRM KONCEPTA U BANKARSKOM SEKTORU

Ma Suzana Stevanović

Viši asistent

Fakultet poslovne ekonomije, Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Bosna i Hercegovina, Republika Srpska
suzana.stevanovic@fpe.unssa.rs.ba

Dr Željko Vojinović

Docent

Ekonomski fakultet u Subotici, Univerzitet u Novom Sadu
Republika Srbija
zeljko.vojinovic@ef.uns.ac.rs

Ma Sanja Živković

Erste banka, Novi Sad

sanja.sz.zivkovic@gmail.com

Чланак је излаган на 5. Интернационалном научном скупу „ЕконБиз: Трендови развоја и промјене у новој економији земаља у транзицији“, Бијељина 22. и 23. јун 2017. године

Rezime: Banke u svom poslovanju su orijentisane prema svojim korisnicima. Da bi se izborile sa sve oštrom i nelojalnom konkurenčijom na tržištu, u fokusu se nameću potrebe njenih klijenata. CRM (Customer Relationship Management) je koncept novijeg datuma, koji u potpunosti zamenjuje tradicionalni pristup, da bi se obezbedio viši kvalitet u pružanju bankarskih usluga u cilju zadovoljenja individualizovanih potreba klijenata. Konkurentnost na bankarskom tržištu je stvorila takav poslovni ambijent banaka, gde se nameće potreba ubrzanog tempa stvaranja lojalnih klijenata banke. Primenom ovog koncepta, banka će osigurati poboljšanje lojalnosti klijenta, minimizirati troškove poslovanja i povećati svoju profitabilnost u dugoročnom periodu. CRM koncept predstavlja kompleksnu poslovnu strategiju banke, koja u svom nastanku je zamišljena kao softver, a vremenom se razvila u sveobuhvatnu filozofiju u čijem fokusu je klijent. S obzirom na promenljive i nepredvidive uslove koji egzistiraju na globalizovanom finansijskom tržištu, banke sve više značaja pridaju razvoju i unapređenju CRM koncepta. Tri ključna činioca za uspešan CRM su: ljudi, procesi i tehnologija. U ovom radu pokušaće se objasniti značaj upravljanja odnosa sa klijentima, unapređenja CRM koncepta i njegove primene u bankama.

Keywords: CRM koncept 1 ; banke 2; klijenti banke 3;

UVOD

Razvoj informatičkih tehnologija doveo je do uspostavljanja nove strategije upravljanja odnosa sa klijentima sa dugoročnim karakterom. U većoj meri ovaj CRM koncept se oslanja na *relationship marketing*, ali postoje i suštinske razlike.

Cilj ovog rada je da se sagleda svrha primene CRM koncepta u bankarskom sektoru. Zatim, da se ukažu prednosti i nedostaci njegove primene. Ostali ciljevi rada ukazuju na to da proces upravljanja odnosima sa klijentima je nastao kao odgovor banaka prema zahtevima klijenata. Ti zahtevi i potrebe se konstantno uvećavaju, a poslovna strategija u banci integriše procese i tehnologije, kako bi se kreirala baza podataka, a u cilju obezbeđenja dugoročnih, na obostranu korist dobri interakcijski odnosi klijenata i banke. CRM ako posmatramo kao koncept onda on predstavlja uskladivanje poslovnih strategija i ciljeva kroz sagledavanje potreba i zahteva klijenata. Dakle, u fokusu su klijenti, oni predstavljaju centar svih poslovnih događaja i aktivnosti. Bez primene odgovarajućih informaciono-komunikacionih tehnologija nije moguće sprovesti kvalitetnu

analizu tržišta i klijenata, što znači da je došlo do značajnih promena u pristupu marketinga, izradi strategija i razvoja institucija. Tako da institucije preko razvijenih informaciono-komunikacionih mreža u svakom momentu imaju dostupne podatke o svakom svom klijentu, a baza podataka se kontinuirano ažurira. Pojavom CRM koncepta došlo do je do pojave raznih programskih paketa koji podržavaju primenu CRM strategije, koji po mnogim karakteristima je automatizovan.

U radu su primenjivane sledeće metode: istorijska, deskriptivna, komparativa, analitička, sintetička i induktivna.

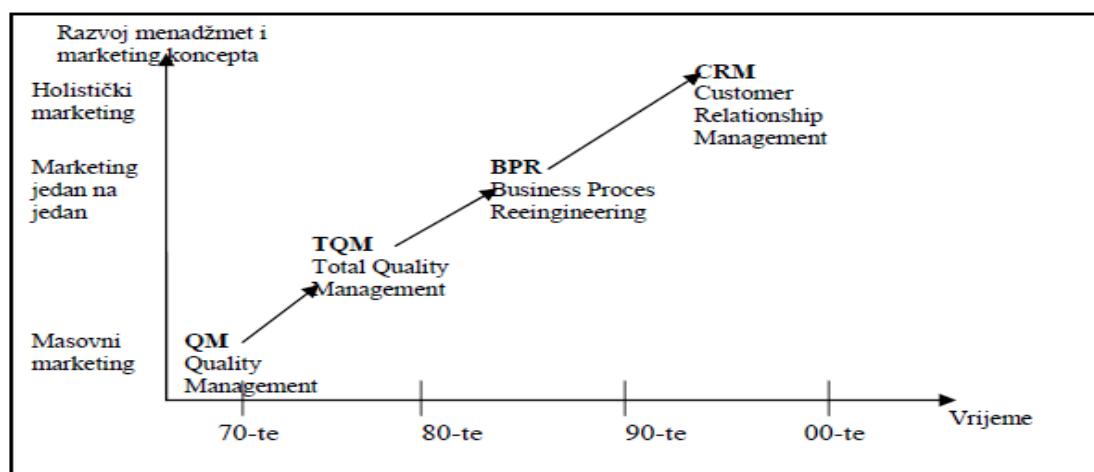
1. Definicija CRM koncepta i njegov razvoj u bankarstvu

CRM (*Consumer relationship management*) koncept se različito definiše u literaturi koja se bavi ovom problematikom. Poslednjih godina sve se više pridaje značaj ovom načinu upravljanja odnosima sa klijentima u svim organizacijama, kao i u bankama. Kotler i Keller (Kotler i Keller, 2006) menadžment odnosa sa klijentima definisu kao proces upravljanja detaljnim informacijama sa klijentima i pažljivo upravljanje sa svim „dodirnim tačkama“ sa klijentima radi maksimizacije njihove lojalnosti.

Njemačko udruženje direktnog marketinga (DDV) (Reichardt, 2002) ističe da kontinuirana primena CRM koncepta bi dovela preduzeće do pozicije lidera. Prema Adrian Payne (2002) CRM pristup poslovanju savremenih kompanija je usmeren ka kreiranju, razvijanju i jačanju poslovnih odnosa kompanije sa pažljivo odabranim segmentima potrošača, a sve u postizanju poboljšanja vrednosti

za klijente i profitabilnosti za kompaniju, ali i uopšte maksimizaciju vrednosti za sve stejkholdere kompanije (str.4). Na drugačiji način ovaj fenomen objašnjavaju Parvitayar i Sheth (2001) koji CRM definišu kao sveobuhvatnu strategiju, proces koji je usmeren ka privlačenju, zadržavanju i građenju partnerskih odnosa sa odabranim segmentima potrošača u cilju stvaranja superiorene vrednosti, kako za njih tako i za samu kompaniju. Na osnovu određene baze podataka i odgovarajućim softverom CRM vrši integraciju i optimizaciju procesa u vezi sa odnosima klijenata u različitim oblastima: marketingu, distribuciji, pružanje usluga klijentima, kao i istraživanje i razvoj. Primena ovog koncepta i njegov razvoj u bankama je nešto novijeg datuma. Među prvim rešenjima vezanim za poboljšanje konkurentnosti na tržištu iz oblasti menadžmenta javljaju se u 70-tim godinama, a ogledali su se u primeni Quality Management-a (QM), a dalje u 80-tim godinama su se razvijala u Total Quality Management (TQM). Zatim, u 90-tim godinama dolazi do razvoja Business Process Reengineering (BPR). Iстicanje u prvi plan orijentaciju prema klijentima, unapređenje procesa poslovanja u okviru menadžmenta kompanija da bi se izgradila i održala lojalnost klijenata, dolazi do razvoja Customer Relationship Management-a (CRM) krajem 90-tih godina prošlog veka. Uporedno sa ovim konceptom razvijao se i koncept marketinga, počevši od masovnog marketinga, preko marketinga jedan na jedan, pa sve do holističkog marketinga. Razvoj koncepta marketinga menadžmenta i koncepta unapređenja kvaliteta prezentovan je na slici 1.

Slika 1 – Uporedni razvoj koncepta marketing menadžmenta i koncepta unapređenja kvaliteta

Izvor: Emina Smajlović; Bahrija Umihanić: „Primjena CRM-a u funkciji unapređenja kvaliteta bankarskih usluga“; Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem „KVALITET 2007“, Neum, BiH, str. 45

U suštini CRM predstavlja poslovnu strategiju banke, koja zahteva reorganizaciju kompletne poslovnih procesa u banci. Da bi se izvršila uspešna implementacija ove strategije neophodna je primena odgovarajućeg softverskog rešenja i informacionih tehnologija prilagođenih specifičnostima poslovanja pojedinih banaka.

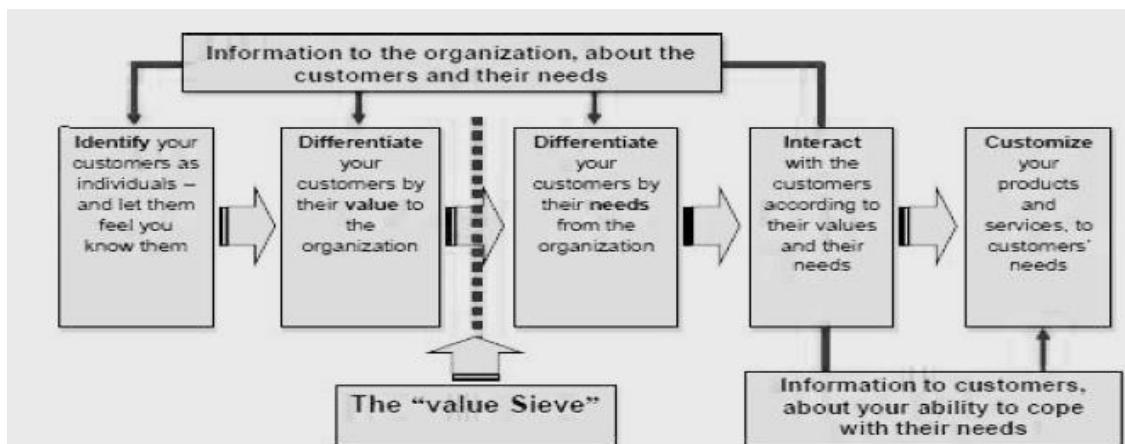
Kako je glavni motiv svake kompanije profit, koji može dugoročno da bude prisutan u njihovom poslovanju ukoliko se nađu modeli za dugoročno uspešno zadovoljenje potrebe klijenata banke.

Realizacija dugoročnih odnosa sa klijentima je moguće uz dobru praksu i iskustvo sa odgovarajućim CRM softverom, koji mogu dovesti do ostvarenja vizije banke. Osnov i podršku u koncipiranju i sprovođenju CRM strategije banke, pruža tzv. IDIC model, koji obuhvata četiri elementa ili koraka (Peppers i Rogers, 2004, str. 68-69):

1. (*Identify customers*) – Identifikovanje klijenata;
2. (*Differentiate customers*) – Diferenciranje klijenata i njihovih potreba;
3. (*Interact with customers*) – Interakcija između zaposlenog i klijenta;
4. (*Customize treatment*) – Prilagođavanje usluživanja specifičnim potrebama klijenta.

Navedene faze u procesu sprovođenja CRM strategije počivaju na pojedinostima marketing strategije i uspostavljanja odgovarajućih odnosa sa klijentima, koji podrazumevaju posebnost, različitost, individualne potrebe i zahtevi klijenata. U okviru IDIC modela prve dve faze se odnose na analizu poslovanja, dok druge dve faze odslikavaju konkretizaciju aktivnosti kako zaposlenih tako i banke u celini. Na slici 2 je prikazano sprovođenje CRM strategije u banci.

Slika 2 – Sprovođenje CRM strategije

Izvor: „Primena CRM-a i unapređenje elektronskog bankarstva u cilju povećanja zadovoljstva klijenata Banca Intesa“, Ana Jerotijević, Beograd, 2003. str. 60

Implementacija CRM-a u poslovni sistem banke je dugotrajna, koja nikad nije u celosti dovršena. Činjenica je da se zahtevi klijenata povećavaju paralelno sa rastom inovativnih tehnologija, a svest o kupcu treba posmatrati kao najvažniju kariku u lancu proizvodnje i trajno održavati na visokom nivou.

2. Struktura CRM koncepta

Struktura CRM-a je sastavljena od tri komponente, tako da tada govorimo o: 1) operativnom, 2) analitičkom i 3) kolaborativnom CRM-u. Primenom bilo kog od ova tri elementa predstavlja strategiju CRM-a, tj. upravljanje odnosa sa klijentima.

1) *Znanjem upravljan marketing ili operativni CRM* obuhvata procese prikupljanja, skladištenja i

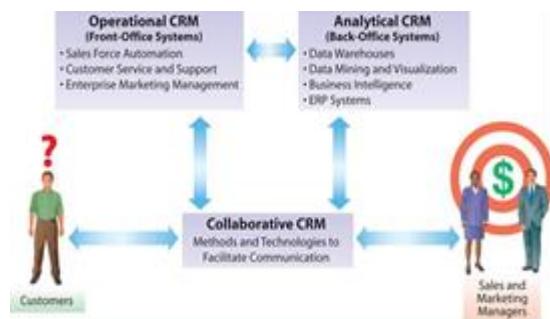
sortiranja podataka i informacija, koji se obavljuju uz primenu odgovarajućih programa za praćenje klijenata. Npr. Kada klijent neke banke zatraži informaciju preko call centra banke da bi izvršio uvid u stanje na svom tekućem računu, pred operatorom banke na ekranu računara, pored svih podataka o klijentu, o njegovim prethodnim upitim, primedbama, sugestijama i slično, takođe postoji mogućnost da se dodaju nove karakteristike klijenta koje upotpunjaju njegov profil (profil korisnika). Novouneseni podaci, kao i oni prethodni se smeštaju u bazu podataka bez određenih analiza, za koju je zadužen analitički deo CRM-a.

2) *Služba podrške kupcima ili kolaborativni CRM* bazira se na uspostavljanju interakcija sa klijentima banke, putem svih raspoloživih

medijskih mreža, gde se vrši upoznavanje klijenata putem marektinškog pristupa sa svim obeležjima neke banke ili finansijske institucije. U ovom procesu se koriste klijentovi lični kontakti, e-mail adrese, brojevi telefona, a sve preko interneta, pošte i specijalizovanih institucija za propagandu (SMS, WAP, GPRS). Sva komunikacija prema klijentima se vrši preko kolaborativnog CRM-a, dok njihovi odgovori, reagovanja, stavovi u IS pristižu preko operativnog CRM-a.

3) *Automatizovanje prodajne snage, efektivnost prodaje ili analitički CRM* – predstavlja najkompleksniju komponentu CRM procesa. Ovaj segment je ujedno i najsloženiji i najskuplji deo celog CRM sistema. Analitički CRM je baza podataka, u koju su inkorporirani svi podaci prikupljeni iz internih i eksternih izvora. Na osnovu ekspertske ocene i analize podataka iz kreirane baze, izvode se stavovi o svakom pojedinačnom klijentu, o njegovim potrebama, zahtevima, sve u cilju što kvalitetnijih interakcijskih odnosa sa njima. Uspešnost provođenja CRM koncepta nameće zahtev da se svi njegovi pomenuti elementi harmonizuju u jednu celinu. Na sledećoj slici prikazano je klasifikacija polja delovanja CRM-a.

Slika br. 3 – Klasifikacija polja CRM (preuzeto sa: https://www.google.ba/search?q=clasification+of+CRM+colaborativ+operational+crm&safe=off&so urce=lnms&tbo=isch&sa=X&ved=0ahUKEwikpbTV2Y3WAhUISRoKhd09DqYQ_AUICigB&biw=1366&bih=638#imgrc=ubsoY_Slx6-j0M)

CRM struktura je vrlo složena, a njene osnovne komponente i procese čine (Zelenovic, 2012, p.126):

1. *Transakciona baza* – CRM arhitektura je sastavljena uvek sa transakcionom bazom na vrhu, koja skuplja i skladišti informacije i podatke sa različitih ulaznih tačaka (*touchpoint*).
2. *Skladište podataka* – jeste analitička osnova CRM arhitekture. Preko trankasacione baze vrši se transformacija podataka i njihovo skladištenje, gde se oni integrišu sa već

postojećim podacima i započinje proces analize.

3. *Proces analize* – se vrši sa uskladištenim podacima, ovo sve će doprineti da se otkrije profil klijenta.
4. *Baza korisničnih profila* – u ovoj bazi se nalaze već prerađeni podaci o klijentima, koji predstavljaju osnovu za formiranje profila klijenata.

3. Dosadašnja iskustva banaka pri primeni CRM strategije

Da bi se uspješno primenila CRM strategija u bankama, od krucijalne važnosti je faktor poverenja. U ovom smislu ovo predstavlja sposobnost da se stvore dugoročni lojalni klijenti, gde će se razviti osećaj bliskosti i pripadosti. Prema Arsovskom, najčešći „razlog koji leži u osnovi nezadovoljstva i napuštanja kupaca je da kupci nisu bili zadovoljni vrednošću koju su dobijali“ (Arsovski, 2002, str. 98). Ovo poverenje proizlazi iz zajedničkih ciljeva, poštovanje istih sistema vrednosti, kao i sposobnost predviđanja reakcija druge strane. Uvođenje CRM koncepta i filozofije u bankarske procese je od velike važnosti, jer su istraživanja pokazala da su u današnjem vremenu klijenti banaka sve manje lojalni i sve dinamičniji. Zbog galopirajućeg razvoja informaciono-komunikacionih kanala distribucije, promocije i uopšte tehnologije, klijenti banaka vrlo lako prelaze iz jedne u drugu banku (Gupta i Shukla, 2002, str 99). Zbog ovog ekspanzivnog rasta i razvoja dolazi do ubraznog razvoja elektronskog bankarstva. Prema podacima koji prezentuju rast u korišćenju usluga elektronskog bankarstva procenjeno je da su tokom 2000. godine oko 34400000 ljudi koristilo usluge elektronskog bankarstva a do 2004. godine ovaj broj se uvećao za 122300000. Da bi se sproveo CRM koncept u bankama, neophodna su visoka novčana ulaganja u informacione tehnologije, određeni softver, kao i obuku osoblja. Banke nadstoje primenom CRM-a da ostvare neke od sledećih ciljeva (Sexauer i Reimann, 2006):

- zadržavanje lojalnosti klijenata;
- osobni servis klijenata;
- bolje poznavanje klijenata;
- povećanje profitabilnosti pojedinačnog klijenta;
- diferenciranje od konkurencije;
- identifikacija profitabilnih klijenata;
- privlačenje novih klijenata;
- snižavanje troškova unapređenjem servisa klijenata;

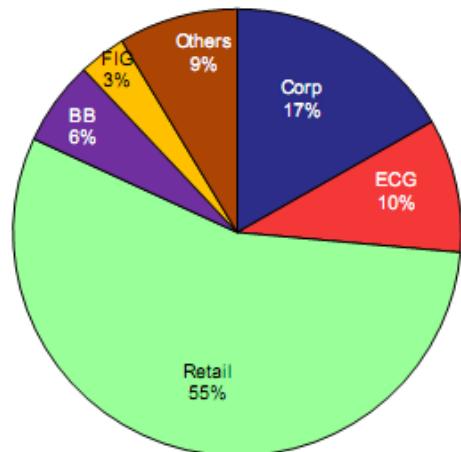
- snižavanje troškova privlačenja novih klijenata.

Realizacija ovih ciljeva se omogućava kroz umrežavanje delova CRM-a. Međutim, kako implementacija CRM strategije u banke zahteva uvođenje novih hardverskih i softverskih sistema, dolazi do zanemarivanja ostalih bitnih komponenti koje su značajne za realizaciju ovog projekta. Najčešće izostavljeni elementi prilikom ove implementacije se ogledaju u nedovoljnoj motivisanosti i obuci osoblja ili reorganizaciji poslovnih procesa. Reichardt (2002) smatra da uspešna primena CRM-a zavisi od sledećih elemenata:

- Razvoj strategije usmerene klijentima;
- Sveobuhvatne analize zadovoljstva i lojalnosti klijenata;
- Izgradnje i upravljanja programom lojalnosti klijenata;
- Iniciranja one-to-one marketing dijaloga i
- Kontinuiranog učenja iz odnosa sa klijentima.

Danas na tržištu dostupni su razni softveri kojim se vrši implementacija CRM koncepta u procese i aktivnosti banaka i drugih institucija. Tako na primer na tržištu je pristutna kompanija CRM.COM (preuzeto sa sajta <http://www.crm.com>) čiji softver CRM-a uspešno implementirala grčka banka Eurobank EFG. Aplikacija CRM predstavljena iz ove kompanije pruža potpunu funkcionalnost, koja je vrlo jednostavna za korištenje i koja je čvrsto integrisana u sve procese banke, plaćanja, uspešna prodaja i marketnig, a sa druge strane postoje i nagrade za lojalne korisnike banke, na obostrano zadovoljstvo. Eurobank EFG banka predstavlja drugu po veličini banku, koja ima svoje filijale u Bugarskoj, Srbiji, Rumuniji, Turskoj, Poljskoj, Ukrajini, Velikoj Britaniji, Luksemburgu i na Kipru. Jedna od uspešnih implementacija CRM softvera je primenila indijska banka HCDF banka. Ova banka se odlučila sa kompaniju CRM.NEXT (preuzeto sa sajta http://www.crmnext.com/customers/hdfc_bank/), sa glavnim fokusom na implementaciju u 11 različitih sfera poslovanja. Primenom ovog softvera banka je ostvarila poboljštane perfomance poslovanja u sledećim segmentima: menadžment – upravljanje prodajom, menadžment – upravljanje potrošačkim servisom i menadžment – upravljanje marketinškim aktivnostima. Da bi ostvarila viziju „Jedinstvene banke“, HDFC banka usmerava svoje aktivnosti ka povećanju profita i satisfakcije klijata.

Slika br. 4 - Distribucija HDFC banke u 2012. godini

Izvor:

<http://www.hdfcbank.com/aboutus/awards/default.htm>

Uspešna implementacija CRM softvera svim korisnicima obezbeđuje bezbedan pristup za kreiranje, pristup i izmenu svih relevantnih podataka, non-stop sa bilo koje lokacije, preko određenih web-omogućenih uređaja.

Sedam koraka za uspešnu implementaciju HDFC banke (preuzeto sa sajta <http://www.hdfcbank.com/htdocs/common/pdf/corporate/HDFC-Bank-AnnualReport-2012-13.pdf>):

1. CRM vizija diktira šta bi trebalo da se uradi, da bi se stvorilo jedinstveno iskustvo i da CRM bude urezan u kulturi dosledno.
2. Kreiranje „jezgro tima“. Ovde se misli da članovi cele organizacije dele inpute, koji se odnose na sve relevantne informacije o klijentima.
3. Pravilno konfigurisati sistem. Sve zainteresovane strane moraju biti uključene u studiju i međusobna komunikacija sa njima, da bi se dobile povratne informacije, a samim tim i formirati „kapetana“ CRM odeljenja, koji će da upravlja svim dobijenim savetima i sugestijama za unapređenje implementacije CRM-a.
4. Razumevanje svih zainteresovanih strana. HDFC banka je jasno precizirala i objasnila koje su prednosti CRM implementacije u odnosu na svaku ulogu i funkciju banakarskog poslovanja, jer klijenti bolje sarađuju ako su motivisani a ne primorani.
5. Identifikovanje „Smart Automation“ prečice. CRM omogućava da se vrši integracija više

- sistema koji služe za redovnu evidenciju i ažuriranje informacija o klijentima.
6. Zrelost CRM plana. Neophodno je da banka razume koja je njena ključna uloga u CRM procesu i koje su njene koristi od primene istog, a zatim napredovati korak po korak.
 7. Kontinuirano održavanje ushićenja i želje za razvojem. Jedan od saveta je da se postavi dvonedeljni fokus na ostvarene rezultate sa redovnim update-om podataka.

ZAKLJUČAK

Poslovna strategija u bankama se danas kreira prema novonastajućim promenama, trendovima i kretanjima na globalizovanom, visokonkurentnom tržištu. U fokus svih procesa stavlja se klijent, njegove potrebe i želje. Cilj je da se sačuvaju lojalni klijenti dugoročno i da se taj interakcijski odnos razvija u budućnosti. Sve je to povezano sa uspehom, razvojom i rastućim prihodima banke. CRM koncept ili koncept upravljanja odnosima sa klijentima, prvenstveno započet kao filozofija, a danas je predstavljen u vidu raznih softverskih i hardverskih rešenja za implementaciju u procesne aktivnosti banke i druge institucije. U današnje vreme, CRM može doneti mnogobrojne prednosti za organizaciju. Model nije u potpunosti bez rizika, ali svaka banka može da primeni uspešno CRM, ali mora da ima dobre temeljne strategije i planove. Pitanje: „Da li će implementacija CRM uspeti?“ je pitanje od milion dolara. Danas postoje mnoge kompanije koje nude razna softverska rešenja, kao što su CRM.COM, CRM.NEXT i druge. Postoje mnoge institucije koje uspešno inovirale svoje poslovanje uz pomoć primene CRM koncepta. Neki od najuspešnijih primera dobre prakse primene CRM strategije u bankama jeste njegova primena u HCDF indijskoj banci, zatim u drugoj vodećoj grčkoj banci Eurobank EFG. U Bosni i Hercegovini je dosta kompleksno stanje u bankarskom sektoru, koje je po многим istraživanjima okarakterisano kao nelojalno i nedovoljno razvijeno. Početak primene CRM-a se vezuje za tržište Zapadne Evrope, koje je vremenom doživelo ekspanziju na druga tržišta. Da bi se uspešno realizovala implementacija CRM-a u banke, to zahteva ne samo izdvajanje visokih finansijskih ulaganja nego i spremnost i motivisanost zaposlenih u banci. Suština je da se CRM strategija posmatra kao integrisani skup aktivnosti, koji dovodi do unapređenja svih poslovnih funkcija preko identifikacije njegovih klijenata, ciljane prodaje, zadražavanje postojećih i privlačenje novih klijenata, provođenje marketinških akcija na prikupljanju informacija relevantnih za stvaranje baze podataka. CRM koncept, danas je predstavljen kao niz softvera, uz pomoć kojih su banke u mogućnosti da raspolažu

sa velikom količinom podataka vezanim za svoje klijente. Na ovaj način banka gradi poverenje i lojalnost svojih klijenata, a sve ovo dovodi do produbljivanja odnosa sa klijentima sa intencijom trajanja.

LITERATURA

- [1] Arsovski S. (2002). *Menadžment ekonomikom kvaliteta*, Univerzitet u Kragujevcu, Kragujevac 2004.
- [2] Ana Jerotijević (2003). *Primena CRM-a i unapređenje elektronskog bankarstva u cilju povećanja zadovoljstva klijenata Banca Intesa*, Beograd
- [3] Ermina Smajlović, Bahrija Umihanić (2007). *Primjena CRM-a u funkciji unapređenja kvaliteta bankarskih usluga*; Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem „KVALITET 2007“, Neum, BiH,
- [4] Gupta, M.P. & Shukla, S. (2002). *Learning from Customer Relationship Management Implementation in a Bank*, Global Business Review, 3 (1)
- [5] Heinemann (2002), Oxford UK
- [6] Kotler Ph., Keller K.L. (2006). *Marketing menadžment*, data status, Beograd
- [7] Parvatiyar A., Sheth J. (2001). *Conceptual framework of customer relationship management*
- [8] Payne A. *Handbook of CRM: Achieving Excellence in Customer Management*, Butterworth
- [9] Peppers D., Rogers M. *Managing Customer Relationships*, John Wiley&Sons, Inc., Hoboken, NJ.
- [10] Reichardt C. (2002). *One-to-One-Marketing im Internet: Erfolgreiche E-Strategien für Finanzdienstleister*, Gabler, Wiesbaden
- [11] Reichardt C. (2002). *One-to-One-Marketing im Internet: Erfolgreiche E-Strategien für Finanzdienstleister*, Gabler, Wiesbaden
- [12] Sexauer H.J., Reimann E. (2006). *Warum Finanzdienstleister enorm in CRM investieren und dennoch nur Stückwerk produzieren* www.wiwi.uni-frankfurt.de
- [13] Turban, E., Mclean, E., Wetherbe, J. (2003) *Informaciona tehnologija za menadžment, transformisanje poslovanja u digitalnu ekonomiju*, 3. izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- [14] Zelenović dr Vera, (2012). *Marketing u bankarstvu*, Subotica
- [15] http://www.crmnext.com/customers/hdfc_bank/
- [16] <http://www.crm.com>
- [17] <http://www.hdfcbank.com/htdocs/common/pdf/corporate/HDFC-Bank-AnnualReport-2012-13.pdf>

INTRODUCING THE CONCEPT OF CRM IN BANKING SECTOR

Suzana Stevanovic, msc

Senior teaching assistant

Faculty of Business Economics, University of East Sarajevo
Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska
suzana.stevanovic@fpe.unssa.rs.ba

Zeljko Vojinovic

Assistant Professor

Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad
Republic of Serbia
zeljko.vojinovic@ef.uns.ac.rs

Sanja Živkovic, msc

Erste bank, Novi Sad

Republic of Serbia

sanja.sz.zivkovic@gmail.com

Paper presented at the 5th International Scientific Symposium „EkonBiz: Development trends and changes in new economy of the countries in transition“, Bijeljina, 22-23rd June 2017

Abstract: Banks are primarily focused on satisfying needs of clients. Nowadays the banks are faced with the unfair competition more than ever before. CRM (Customer Relationship Management) is a recent concept, which completely replaces the traditional approach to satisfying needs of bank clients, which have been individualized. The competitiveness in the banking market has created such a business environment banks, where there is a need of rapid tempo of creating loyal customers of the bank. The use of this concept will provide improvement of customer loyalty, minimize operating costs and increase their profitability in the long term. CRM concept is a complex business strategy of the bank, which in its development was conceived as a software, and eventually developed into a comprehensive philosophy, which is focused on the client. Due to the variable and unpredictable conditions that exist in a globalized financial market, banks are increasingly attach importance of developing and improvement of the CRM concept. Three key factors for successful CRM are: people, processes and technology. This paper will attempt to explain the importance of managing relationships with customers, improve the CRM concept and its application in banks.

Keywords: the CRM concept 1; banks 2; Bank's clients 3;

INTRODUCTION

The development of information technology has led to the establishment of a new strategy for managing relationships with clients which has long-term character. To a greater extent, this CRM concept relies on relationship marketing, but there are also essential differences. The aim of this paper is to discuss the purpose of the application of the concept CRM in the banking sector. Then, in order to point out the advantages and disadvantages of its implementation. Other objectives of the study suggest that the process of managing of relations with clients was developed as a response to the requirements of bank. These requirements and needs are constantly increasing. The business strategy in the bank integrates processes and technologies, in order to create a database, to secure the mutual benefit and good relations between clients and the bank in the long term. If we perceive CRM as a concept, then it represents the alignment of business strategy and objectives through consideration of the needs and demands of clients. Therefore, in the focus are clients, they represent the center of all business

events and activities. Without using of appropriate information and communication technologies it is not possible to conduct a quality analysis of the market and clients. This means that there have been significant changes in the approach of marketing, strategy development and the development of institutions. So, through the developed information and communications networks institutions have at their disposal information about each client, and the database is constantly updated. The emergence of the CRM concept has resulted in the emergence of various software packages that support the implementation of the CRM strategy, and this process is automated.

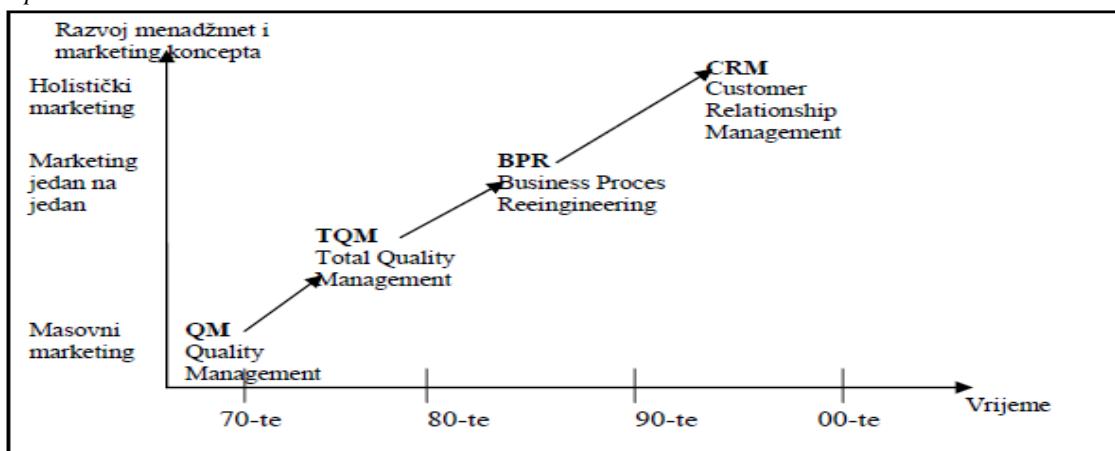
In this paper were applied the following methods: historical, descriptive, comparative, analytical, synthetic and inductive.

1. DEFINITION OF CRM CONCEPT AND ITS DEVELOPMENT IN BANKING

The CRM (Consumer Relationship Management) concept is differently defined in the literature which is dealing with this issue. In recent years, the importance of this method of managing customer relations in all organizations, as well as in banks, is increasingly being emphasized. Kotler and Keller (Kotler and Keller, 2006) define customer relationship management as a process of managing detailed information with clients and carefully managing in all "touch points" with clients in order to maximize their loyalty. The German Direct Marketing Association (DDV) (Reichardt, 2002) points out that the continued application of the CRM concept would bring the company to the position of a leader. According to Adrian Payne (Payne, 2002, p.4), CRM's approach to the business of modern companies is aimed at

creating, developing and strengthening the company's business relations with carefully selected segments of consumers, all that for achieving customer value and profitability for the company, but also maximizing value for all stakeholders in the company. In a different way, this phenomenon is explained by Parvatiyar and Sheth (Parvatiyar and Sheth, 2001), who define CRM as a comprehensive strategy. CRM is a process that is aimed at attracting, retaining and building partnerships with selected segments of consumers in order to create superior value for them and the company itself. Based on a specific database and appropriate CRM software, it integrates and optimizes processes related to client relationships in various areas: marketing, distribution, customer service, and research and development. In the banks application of this concept and its development is more recent date. One of the first solutions related to improve the competitiveness in the market in the management area there are in the 70s, as reflected in the application of the Quality Management times (QM), and still in the 80's it was developed across the Total Quality Management (TQM). Then, in the 1990s, the Business Process Reengineering (BPR) developed. Highlighting the forefront orientation to customers, to improve business processes within the company management and to build and maintain customer loyalty, leads to the development of Customer Relationship Management's (CRM) at the end of the 90s of the last century. Along with this concept, the concept of marketing has evolved, starting with mass marketing, one-to-one marketing, to holistic marketing. The development of the concept of marketing management and the concept of quality improvement is presented in Figure 1.

Figure 1 - Comparative development of the concept of marketing management and the concept of quality improvement

Source: Ermina Smajlović; Bahrija Umihanić: "Application of CRM in the Function of Improving the Quality of Banking Services"; Scientific conference with international participation "QUALITY 2007", Neum, BiH, p. 45

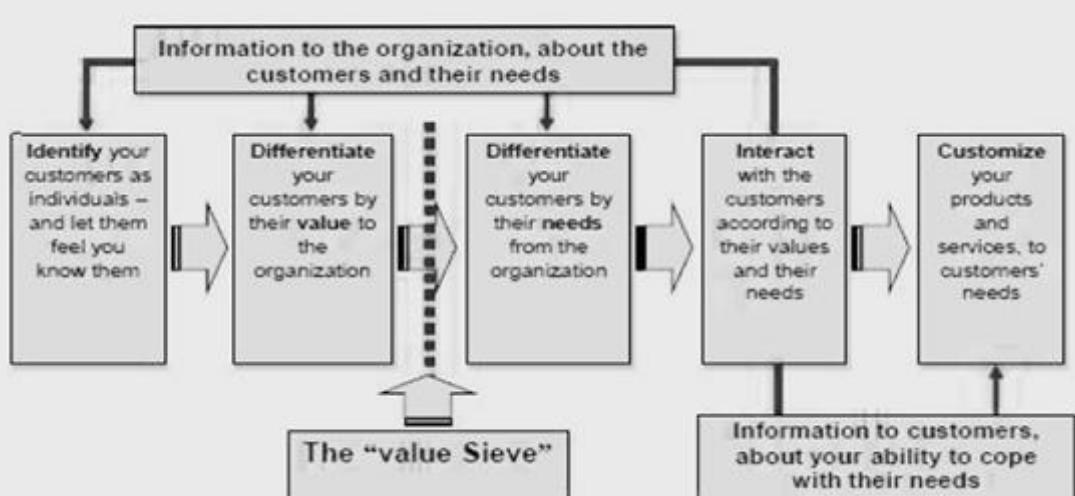
Essentially, CRM is a business strategy of the bank, which requires a complete reorganization of business processes in the bank. In order to implement successful implementation of this strategy, it is necessary to implement appropriate software solutions and information technologies tailored to specific business operations of individual banks. As the main motivation of each company is the profit, which can be present in their business in the long run if models are found for the long-term successful satisfaction of the needs of the clients of the bank. The realization of long-term relationships with clients is possible with good practice and experience with the appropriate CRM software, which can lead to realization of the vision of the bank. The basis and support in the conception and implementation of the CRM strategy of the bank is provided by the so-IDIC model, which includes four elements or steps (Peppers and Rogers, 2004, p.68):

1. (Identify customers) - Identifying clients;
2. (Differentiate customers) - Differentiation of clients and their needs;
3. (Interact with customers) - Interaction between employee and client;
4. (Customize treatment) - Customizing service to the specific needs of the client.

These phases in the process of implementing the CRM strategy is based on the details of the marketing strategy and the establishment of appropriate relationships with clients, which imply the specificity, diversity, individual needs and requirements of clients.

Within the IDIC model, the first two phases relate to business analysis, while the other two phases reflect the concretization of the activities of both the employees and the bank as a whole. Figure 2 shows the implementation of the CRM strategy in the bank.

Figure 2 - Implementation of CRM Strategy

Source: "Application of CRM and improvement of electronic banking in order to increase the satisfaction of Banca Intesa clients", Ana Jerotijević, Belgrade, 2003 p. 60

Implementation of CRM in the business system of the bank's is in long-term, which was never fully completed. The fact is that customer demands increase in parallel with the growth of innovative technologies, and consumer awareness should be seen as the most important link in the production chain and maintained at a high level.

2. STRUCTURE OF THE CRM CONCEPT

The structure of the CRM is composed of three components, so that we can speak of: 1) operating, 2) assay and 3) a collaborative CRM. By any of these three elements represents a strategy for the CRM, i.e.. Customer Relationship Management.

1) Knowledge-driven marketing or operational CRM involves the processes of collecting, storing

and sorting data and information that are performed using appropriate client tracking programs. For example. When a client of a bank requests information through the call center of a bank to inspect the balance in its current account, in front of the bank's operator on the computer screen, in addition to all customer data, about its previous queries, objections, suggestions, etc., add new client characteristics that complement his profile (user profile). The newly created data, as well as those of the previous ones, are stored in a database without certain analysis, for which the analytical part of the CRM is in charge.

2) The customer support service or collaborative CRM is based on establishing interactions with the bank's clients, through all available media networks, where clients are introduced through a

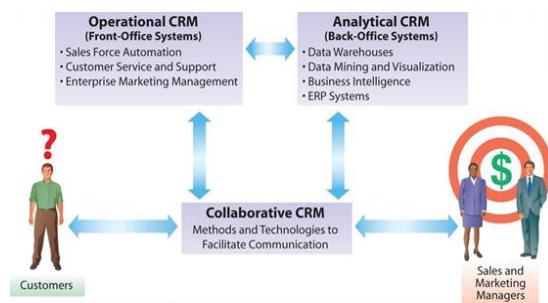
marching approach with all the features of a bank or a financial institution. In this process, clients' personal contacts, e-mail addresses, phone numbers, and all over the Internet, mail and specialized propaganda institutions (SMS, WAP, GPRS) are used. All communication to clients is done through a collaborative CRM, while their responses, responses, and attitudes to IS arrive via an operational CRM.

3) Automating Sales Force, Sales Effectiveness, or Analytical CRM - represents the most complex component of the CRM process. This segment is also the most complex and costly part of the entire CRM system. Analytical CRM is a database, in which all data is collected from internal and external sources. Based on expert evaluation and analysis of data from the created database, opinions are made about each individual client, about his needs, requirements, all in order to achieve better quality interaction with them.

The performance of the CRM concept imposes the requirement that all of its elements be harmonized into one whole.

The following illustration shows a classification of the field of action of CRM.

Figure 3 - Classification of CRM
https://www.google.ba/search?q=clasification+of+CRM+colaborativ+operational+crm&safe=off&source=lnms&tbo=isch&sa=X&ved=0ahUKEwikpbTV2Y3WAhUISRoKHd09DqYQ_AUICigB&biw=1366&bih=638#imgrc=ubsoY_Slx6-j0M

The CRM structure is very complex, and its basic components and processes are (Zelenovic, 2012, p.126):

1. Transaction base - CRM architecture is always compiled with a top-up transaction database, which collects and stores information and data from different touchpoints.
2. Data warehouse - is the analytical basis of CRM architecture. Through the transaction database, data transformation and storage are carried out,

where they integrate with existing data and the process of analysis begins.

3. The analysis process - done with stored data, this will all contribute to discovering the client's profile.
4. User profile database - this database contains already processed client data, which is the basis for creating client profiles.

3. Previous experience of banks in the implementation of CRM strategy

In order to successfully implement the CRM strategy in banks, of crucial importance is the trust factor. In this sense, this represents the ability to create long-term loyal clients, where the sense of closeness and affiliation will develop. The most common "reason underlying dissatisfaction and leaving customers is that customers were not satisfied with the value they received" (Arsovski, 2002, p.98) This confidence stems from the common goals, respect of the same value system as well as the ability to predict the reaction of the other side.

The introduction of CRM concept and philosophy in a banking processes is of great importance, because studies have shown that in today's time bank clients less loyal and more dynamic. Due to the galloping development of information and communication channels of distribution, promotion and in general technology, the clients of banks easily switch from one bank to another (Gupta and Shukla, 2002, p.99).

Due to this expansive growth and development, there is an accelerated development of electronic banking. According to data presenting growth in the use of e-banking services, it was estimated that in the year 2000, around 34.4 million people used electronic banking services, and by 2004 this number was increased by 122300000.

To implement the concept of CRM in banks, required high financial investment in information technology, a software and staff training. Banks are using CRM to achieve some of the following goals (Sexauer and Reimann, 2006):

- Retaining customer loyalty;
- Personal customer service;
- Better customer knowledge;
- Increase the profitability of an individual client;
- Differentiation from competition;
- Identification of profitable clients;

- Attracting new clients;
- Lowering costs by improving customer service;
- Lowering the costs of attracting new clients.

The realization of these objectives allows the networking components of CRM.

However, as the implementation of CRM strategy requires banks to introduce new hardware and software systems, there is a neglect of other important components that are important for this project. The most common elements are omitted in this implementation are reflected in the lack of motivation and training of staff or reorganize business processes.

Reichardt (Reichardt, 2002) believes that the successful implementation of CRM depends on the following elements:

- ✓ Development of strategy directed at clients;
- ✓ Comprehensive analysis of customer satisfaction and loyalty;
- ✓ Building and managing the client loyalty program;
- ✓ Initiating one-to-one marketing dialogue and
- ✓ Continuous learning from customer relationships.
- ✓

Today, various software is available on the market that implement the CRM concept in the processes and activities of banks and other institutions. For example, the market CRM.COM (<http://www.crm.com>), whose CRM software was successfully implemented by the Greek bank Eurobank EFG. The CRM application presented by this company provides complete functionality, which is very easy to use and which is firmly integrated in all processes of the bank, payments, successful sale and marketing, and on the other hand, there are rewards for loyal users of the bank for mutual satisfaction.

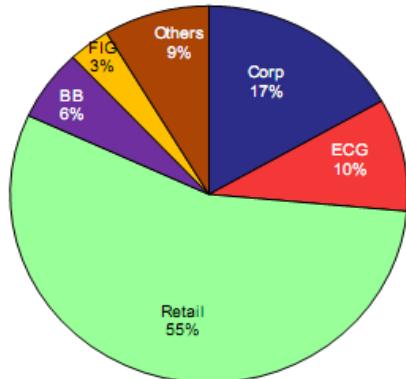
Eurobank EFG Bank represents the second largest bank, which has branches in Bulgaria, Serbia, Romania, Turkey, Poland, Ukraine, Great Britain, Luxembourg and Cyprus. One of the successful implementation of CRM software was implemented by the Indian bank HCDF Bank.

This bank decided with CRM.NEXT (http://www.crmnext.com/customers/hdfc_bank), with a focus on implementation in 11 different spheres of operations. With the application of this software, the Bank achieved improved

performance in the following segments: management - sales management, management - customer service management, and management - management of marketing activities.

In order to achieve the vision of the "Unified Bank", HDFC Bank directs its activities towards increasing profits and customer satisfaction.

Figure 4 - Distribution of HDFC Bank in 2012

Source:

<http://www.hdfcbank.com/aboutus/awards/default.htm>

The successful implementation of CRM software to all users provides secure access to create, access and modification of all relevant data, non-stop from any location via a web-enabled devices.

Seven steps for the successful implementation of HDFC Bank

(<http://www.hdfcbank.com/htdocs/common/pdf/corporate/HDFC-Bank-AnnualReport-2012-13.pdf>):

1. CRM vision dictates what should be done, in order to create a unique experience and CRM to be inculcated in culture consistently.
2. Creating a "core team". This refers to the entire members of the organization share the inputs, which apply to all relevant customer information.
3. Properly configure the system. All stakeholders must be involved in the study and communicate with them in order to receive feedback, and thus form a "captain" of the CRM department, who will manage all advice and suggestions to improve the implementation of CRM.
4. Understanding all stakeholders. HDFC Bank has clearly specified and explained the benefits of CRM implementation in relation to each role and function of the banking business, because customers better cooperate if they are motivated but not forced.
5. Identify "Smart Automation" shortcuts. CRM enables the integration of multiple systems to serve as a regular record and update customer information.
6. Maturity of the CRM plan. It is necessary that the bank understands which is its key role in the

CRM process and what its benefits are from applying it, and then progress step by step.

7. Continuous maintenance of excitement and desire for development. One of the tips is to set a two-week focus on the results achieved with a regular update of the data.

CONCLUSION

Business Strategy in banks today is created by emerging changes, trends and developments in the globalized, visokonkurentnom market. The focus of all processes is placed on the client, his needs and wishes. The aim is to keep loyal customers long-term and that this interactive relationship is developing in the future. All this is linked to the success, growth and rising income of the bank. CRM concept or concept of customer relationship management, primarily started as a philosophy, and today it is presented in the form of various software and hardware solutions for implementation in the process activities of the bank and other institutions. Nowadays, CRM can bring many benefits to the organization. Model is not entirely without risk, but each bank may implement a successful CRM, but must have a good basic strategy and plans. Question: "Will CRM implementation succeed?" Is a question of a million dollars. Today there are many companies that offer various software solutions, such as CRM.COM, CRM.NEXT and others. There are many institutions that have successfully innovated their business using the CRM concept. Some of the most successful examples of good CRM strategy implementation in banks are its application to the HCDF Indian bank, then to the second leading Greek bank, Eurobank EFG. In Bosnia and Herzegovina is rather complex situation in the banking sector, which according to many studies characterized as unfair and under-developed. The beginning of the CRM application is linked to the Western European market, which in time has expanded into other markets. In order to successfully realize the implementation of CRM in the bank, it requires not only the separation of the high financial investment, but also the willingness and motivation of employees in the bank. The point is that the CRM strategy as integrated set of activities leading to the improvement of all business functions through the identification of its customers, targeted sales, keeping a current and attract new customers, conducting marketing activities to gather information relevant to the creation of the database. The CRM concept today is presented as a series of software, through which banks are able to dispose of a large amount of data related to their clients. In this way, the bank builds trust and loyalty of its customers, and all this leads to deepening relationships with customers with the intention of duration.

LITERATURE

- [1] Arsovski S., (2002). *Management of Quality Economics*, University of Kragujevac, Kragujevac 2004.
- [2] "Application of CRM and improvement of electronic banking in order to increase the satisfaction of Banca Intesa clients", Ana Jerotijević, Belgrade, 2003.
- [3] Ermina Smajlovic; Bahrija Umihanić: "Application of CRM in the Function of Improving the Quality of Banking Services"; Scientific conference with international participation "QUALITY 2007", Neum, BiH,
- [4] Gupta, M.P. & Shukla, S. (2002). *Learning from Customer Relationship Management in a Bank*, Global Business Review, 3 (1)
- [5] Heinemann, Oxford UK, 2002.
- [6] Kotler Ph., Keller K. L.: *Marketing Management*, Data Status, Belgrade, 2006.
- [7] Parvatiyar A., Sheth J, "Conceptual framework of customer relationship management", 2001.
- [8] Payne A., "Handbook of CRM: Achieving Excellence in Customer Management", Butterworth-
- [9] Peppers D., Rogers M., Managing Relationships, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ.
- [10] Reichardt C.: One-to-One Marketing to the Internet: Erfolgreiche E-Strategies for Finanzdienstleister, Gabler, Wiesbaden, 2002.
- [11] Reichardt C.: One-to-One Marketing and Internet: Erfolgreiche E-Strategies for Finanzdienstleister, Gabler, Wiesbaden, 2002.
- [12] Sexauer H.J., Reimann E.: Warum Finanzdienstleister enorm in CRM investieren und dennoch nur Stückwerk produzieren, www.wiwi.uni-frankfurt.de, December, 2006.
- [13] Zelenovic Vera, (2012). *Marketing in Banking*, Subotica
- [14] http://www.crmnext.com/customers/hdfc_bank/
- [15] <http://www.crm.com>
- [16] <http://www.hdfcbank.com/htdocs/common/pdf/corporate/HDFC-Bank-AnnualReport-2012-13.pdf>
- [17] https://www.google.ba/search?q=clasification+of+CRM+colaborativ+operational+crm&safesearch=off&source=lnms&tbo=isch&sa=X&ved=0ahUKEwikpbTV2Y3WAhUISRoKHd09DqYQ_AUICigB&biw=1366&bih=638#imgrc=ubsoY_Slx6-j0M

